

COWORKING I DANSKE LANDDISTRIKTER

Internationale erfaringer og to danske
case-studier

Jens Kaae Fisker

Alle rettigheder forbeholdes centret (CLF). Mekanisk eller fotografisk gengivelse af denne REPORT eller dele heraf er uden instituttets skriftlige samtykke forbudt ifølge gældende dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er uddrag til anmeldelser.

© Syddansk Universitet, Esbjerg og forfatterne, 2016.

Center for Landdistriktsforskning

CLF REPORT 58/2017

ISBN 978-87-93462-06-9

Undersøgelsen er udført efter opdrag fra Erhvervsstyrelsen. For undersøgelsens udformning er alene Center for Landdistriktsforskning ansvarlig.

Jens Kaae Fisker
Center for Landdistriktsforskning
Syddansk Universitet
Niels Bohrs Vej 9-10
DK-6700 Esbjerg
E-mail: jens.k.fisker@gmail.com

Illustrationer

Forsidefoto: Cowork Klitmøllers facade (foto: Jens Kaae Fisker)
Kapitel 2: Rural co- og teleworking i Murat, Frankrig (foto: Jens Kaae Fisker)
Kapitel 3: Citizen Space i San Francisco, USA (foto: Josh Hallett)
Kapitel 4: Møde i Cowork Klitmøller (foto: Mette Johnsen)
Kapitel 5: Bright Park Bornholm (foto: Jens Kaae Fisker)

Indholdsfortegnelse

1 Sammenfatning	5
1.1 Rapportens formål og indhold	5
1.2 Eksisterende viden og internationale erfaringer	5
1.3 Cowork Klitmøller	5
1.4 Bright Park Bornholm	6
1.5 Konklusioner og anbefalinger	7
1.6 English summary	9
2 Indledning	11
2.1 Kontekst og formål	11
2.2 Opbygning og bidrag	12
2.3 Undersøgellesdesign og metoder	13
3 Coworking: et litteraturstudie	15
3.1 Indledning	15
3.2 Baggrund for fænomenets udbredelse	16
3.3 Coworking og coworkere	20
3.4 Internationale erfaringer med coworking	24
3.5 Coworking i landdistrikter	32
3.6 Opsamling	38
4 Erfaringer fra Thy: Cowork Klitmøller	41
4.1 Indledning	41
4.2 Fra uformelt kontorfællesskab til Cowork Klitmøller	41
4.3 Matchmakingzonen som ruralt coworking-koncept	44
4.4 Cowork Klitmøller i sin nuværende form	47
4.5 Opsamling	53
5 Erfaringer fra Bornholm: Bright Park Bornholm	55
5.1 Indledning	55
5.2 Fra Møbelfabrikken til Bright Park Bornholm	56
5.3 Coworking-praksis på Bright Park Bornholm	60
5.4 Opsamling	64
6 Coworking i danske landdistrikter?	67
6.1 Indledning	67
6.2 Det udviklingsstrategiske potentiale	67

6.3 Vidensgrundlaget.....	68
6.4 Lokal fortolkning og forankring	72
6.5 Sociale og fysiske rammer.....	76
7 Konklusion	79
7.1 Indledning.....	79
7.2 Coworking-steder og landdistriktsudvikling	79
7.3 Udfordringer og anbefalinger	80
8 Referencer.....	83

1 SAMMENFATNING

1.1 RAPPORTENS FORMÅL OG INDHOLD

Internationalt har fænomenet coworking i de senere år oplevet en eksplosiv vækst i takt med, at gennemgribende forandringer på arbejdsmarkedet har skabt behov for alternative arbejdssteder, som kan huse freelancere, mikrovirksomheder og fjernarbejdere. Denne rapport præsenterer en undersøgelse om potentialet i coworking for danske landdistrikter. Følgende spørgsmål besvares:

1. Kan coworking udgøre et relevant udviklingsstrategisk tema for danske landdistrikter i de kommende år?
2. Hvordan kan coworking-steder etableres og udvikles på en måde, der kan have gavnlige udviklingsmæssige effekter for danske landdistrikter?

Rapportens litteraturstudie skitserer den eksisterende viden på området, imens to empiriske case-studier fra danske landdistrikter giver detaljerede indblik i den eksisterende danske praksis på området.

1.2 EKSISTERENDE VIDEN OG INTERNATIONALE ERFARINGER

Coworking er en flydende betegnelse, der i praksis dækker over en række variationer af det samme tema. Lokal implementering forudsætter derfor også fortolkning og konceptudvikling under hensyntagen til lokale forhold, herunder områdets geografi, infrastruktur, erhvervs- og foreningsliv, samt potentielle brugere.

Etablering af sociale rammer – herunder fællesskabsopbygning og læring – er mindst ligeså vigtigt som etablering af fysiske rammer. Udviklingsstrategisk betyder det, at manglende udvikling af sociale rammer kan føre til spildte investeringer i 'tomme huse'.

Værts- og matchmaking-funktionen spiller en afgørende rolle i bestræbelserne på at forløse coworking-stedernes potentiale som dynamiske og inspirerende arbejdsmiljøer. Denne situation opstår ikke af sig selv og det er derfor nødvendigt, at mekanismer som er fremmede for værdiskabende interaktion mellem stedets brugere indtænkes i det lokale coworking-koncept.

Offentlig støtte og involvering spiller en større rolle i landdistriktsbaseret end i storbybaseret coworking. I storbyerne findes et veludviklet marked for coworking, imens der i landdistrikterne i højere grad er behov for at løbe det i gang. Demonstrering af økonomisk levedygtige modeller i landdistrikterne vil have stor betydning fremadrettet.

1.3 COWORK KLITMØLLER

I landsbyen Klitmøller i Thy har lokale freelancere siden 2007 eksperimenteret med coworking. Det resulterede i 2014 i den formelle etablering af Cowork Klitmøller. Erfaringerne kan sammenfattes som følger:

- **Lokal fortolkning:** På baggrund af egne erfaringer og studiebesøg hos en række europæiske coworking-steder er der gennemført en konceptudvikling, hvor Cowork Klitmøller præsenteres som en matchmakingzone. Konceptet fokuserer på udviklingen af frugtbare relationer mellem faste og midlertidige brugere, og søger at udnytte stedets placering i surferklyngen Cold Hawaii ved især at henvende sig til de mange tilbagevendende surf-gæster i området.
- **Etablering af sociale rammer:** En lille gruppe af kernebrugere har over en årrække opbygget et solidt arbejdsfællesskab, som udgør coworking-stedets rygrad. De sociale rammer er derefter formaliseret gennem konceptudviklingen, som også lægger op til yderligere udvikling og tilpasning. Den fælles frokost, hvor huset åbnes for gæster udefra, og den månedlige fredagsbar er nøgleelementer i stedets sociale aktiviteter.
- **Etablering af fysiske rammer:** Forstudierne til Cowork Klitmøller havde til huse i forskellige midlertidige rammer, herunder private hjem og et nedlagt missionshus. Først med den formelle etablering af coworking-stedet er der etableret mere permanente fysiske rammer. En centralt beliggende ejendom er opkøbt, indrettet midlertidigt og taget i brug. Omfattende om- og tilbygninger foretages i efteråret 2016. Fra foråret 2017 vil ejendommen både huse Cowork Klitmøller og en bed & breakfast henvendt til surfere og andre gæster.
- **Værts- og matchmakingfunktionen:** Stedets kernebrugere varetager i fællesskab matchmaking og værtsrollen. At engagere sig i arbejdsfællesskabets kerne indebærer således også, at man tager ansvar for at hjælpe nye og midlertidige brugere til rette, at man arbejder aktivt for at skabe relationer mellem dem, samt at man deltager aktivt og engageret i husets kontakt med omverdenen.
- **Finansiering:** Køb og udvikling af ejendommen på Ørhagevej er selv-finansieret gennem en alliance med indehaveren af en lokal surfshop og surfskole, som kommer til at drive bed & breakfast faciliteterne. Konceptudviklingen er finansieret af LAG Thy-Mors. Derudover kom Cowork Klitmøller gennem nåleøjet i Realdania-projektet Stedet Tæller, der bevilgede et større million-beløb. Brugergruppen valgte dog i sidste ende at trække sig ud af projektet og stå på egne ben.

1.4 BRIGHT PARK BORNHOLM

Erhvervshuset Bright Park Bornholm (BPB) i udkanten af Nexø har i de senere år været hjemsted for to forsøg med coworking: Maskinrummet og Kontorklubben. Erfaringerne kan sammenfattes som følger:

- **Lokal fortolkning:** I Kontorklubben satses der på at skabe et arbejdsfællesskab mellem brugere inden for relativt nært relaterede arbejdsområder, som kan indgå i midlertidige alliancer, hvor de i fællesskab løser opgaver for kunder i deres fælles netværk. I Maskinrummet satses der i højere grad på midlertidige brugere

og spontane interaktionsmønstre, hvor brugerne gennem deres diversitet og et konstant flow af nye ansigter og idéer kan inspirere hinanden. I begge tilfælde er disse koncepter dog endnu kun løst etableret.

- **Etablering af sociale rammer:** På BPB har coworking-aktiviteterne først og fremmest været drevet af enkelte brugeres visioner og idéer om at coworking kan have en relevant rolle at spille i husets fremtid. Opbygningen af sociale rammer i form af arbejdsfællesskaber har derfor også været centreret omkring disse personer. Både Kontorklubben og Maskinrummet har fungeret på baggrund af arbejdsfællesskaber opbygget omkring to enkeltpersoner, der hver for sig og til tider i fællesskab har ageret drivkraft for udviklingen af de to coworking-koncepter på stedet.
- **Etablering af fysiske rammer:** BPB er etableret i en forladt møbelfabrik, som i 2001 blev taget i brug af en gruppe kreative iværksættere, der så store muligheder i de gamle fabriksbygninger. En omfattende renovering og ombygning blev derefter iværksat af Nexø Kommune. Huset har siden fungeret som erhvervshus med billig udlejning af lokaler til mindre virksomheder. Det er i to af disse lokaler, at coworking-stederne er etableret.
- **Værts- og matchmakingfunktionen:** De enkeltbrugere som har drevet udviklingen af coworking på BPB har også varetaget værts- og matchmakingfunktionen, uden at de dog formelt har været tildelt denne rolle. Den daglige ledelse af BPB som helhed er med tiden blevet sparet helt væk, hvilket efterlader et tomrum på denne front, hvor det i stedet har været op til brugerne selv at agere værter og matchmakere.
- **Finansiering:** BPBs omdannelse fra faldefærdig møbelfabrik til multifunktionelt erhvervshus blev muliggjort gennem massiv økonomisk støtte fra den daværende Nexø Kommune. Siden har Bornholms Regionskommune bidraget med driftsstøtte i væsentligt omfang. BPBs overlevelse afhænger således fortsat af disse kommunale tilskud, selvom intentionen hele tiden har været at stedet skulle være økonomisk levedygtigt i sig selv.

1.5 KONKLUSIONER OG ANBEFALINGER

Rapportens undersøgelser viser, at coworking indeholder et udviklingsstrategisk potentiale for danske landdistrikter. Dette er knyttet til vidtrækkende forandringer på arbejdsmarkedet, som gør at arbejdslivet for en voksende gruppe af arbejdstagere bliver mere mobilt, fleksibelt og translokalt. Arbejdslivet udspiller sig med andre ord på tværs af flere geografiske lokaliteter, som ofte rækker på tværs af grænserne mellem by og land. Den nye gruppe af arbejdstagere omfatter først og fremmest freelancere, men tæller også projektansatte, samt hjemme- og fjernarbejdere. Fælles for disse er afkoblingen fra virksomhedernes geografiske lokalisering og den delvise eller helt fraværende tilknytning til en bestemt arbejdsplads. Landdistrikterne kan drage fordel af denne udvikling ved at

skabe de rammer, som mobile, fleksible og translokale arbejdsliv kan udspille sig i. Udviklingen af coworking-steder er i den forbindelse det mest oplagte mål at efterstræbe.

Spørgsmålet er hvordan en sådan udvikling bedst forfølges. Grundlæggende afhænger forløsningsen af potentialerne af, at der skabes et dynamisk og velintegreret samspil mellem coworking-stedet og det lokale erhvervs- og foreningsliv. I konklusionen opstilles en række konkrete anbefalinger til fremme af coworking i danske landdistrikter:

1. Der bør gennemføres omfattende statistiske kortlægninger af den voksende gruppe af såkaldte 'puslespilsarbejdere': Hvor bor de? Hvem er de? Hvilke arbejdsstedsbehov har de? Hvad er deres bosætningspræferencer? Denne viden anvendes til at identificere de bedste lokaliseringer af nye coworking-steder og afgøre hvilken type coworking-sted, der er behov for i forskellige områder.
2. Der bør gennemføres målrettede undersøgelser og analyser af behovene blandt potentielle brugere i ikke-kontorbaserede erhverv. Det gælder især de kulturelle og kreative erhverv, som i forvejen er forholdsvist velrepræsenterede i landdistrikterne i form af kunstnere, kunsthåndværkere, designere, mv. Analyserne kan også fokusere på eventuelle synergieffekter som følge af samlokalisering af brugere fra forskellige brancher.
3. Der bør skabes klarhed over hvordan og hvorfra der kan hentes økonomisk støtte til etablering af coworking-steder i landdistrikterne. LAG-midlerne er den mest oplagte eksisterende pulje og kan eventuelt kombineres med den kommunale og regionale erhvervsfremmeindsats, samt midler fra private fonde.
4. Der er behov for en udviklingspolitisk nytænkning, hvor der arbejdes aktivt med skabelse og udvikling af translokale videns- og arbejdsfællesskaber på tværs af grænserne mellem land og by. Bosætning og erhvervslokalisering bør i højere grad opfattes som midlertidige, delvise og translokale processer. Konkret bør der arbejdes mere med facilitering af deltidsbeboelse og -lokalisering gennem fx fjernarbejde, mobile virksomhedskoncepter og sæsonbaseret relokalisering.
5. Landdistrikternes eksisterende fysiske faciliteter og ubenyttede bygningsmasse kan med fordel bringes i spil. Velegnede, ubenyttede bygninger på fordelagtige placeringer bør identificeres og om muligt stilles til rådighed for interesserede coworkere eller andre med interesse i etablering af et coworking-sted.
6. Byernes coworkere bør mobiliseres i arbejdet med at fremme coworking i landdistrikterne, således at deres kompetencer, erfaringer og engagement i forhold til etablering, udvikling og drift af coworking-steder bringes i spil.
7. En kritisk masse af brugere er både nødvendig for coworking-stedernes økonomiske levedygtighed og for at skabe et dynamisk og inspirerende miljø, hvor coworkerne benytter sig af mulighederne for deling af netværk, viden,

kompetencer og erfaringer. Der bør fokuseres på et mix af faste brugere, deltidsbrugere og gæstebrugere.

8. Et dynamisk samspil mellem coworking-stedet og lokalsamfundet bør sikres gennem integration med erhverv- og foreningslivet. Karakteren af samspillet mellem co-workerne og de lokale ressourcer og institutionelle strukturer vil i høj grad være stedsafhængigt.

1.6 ENGLISH SUMMARY

Significant labour market changes have produced a need for alternative places of work, especially among freelancers, workers on temporary contracts, part-time employees, and teleworkers including those who work from home. In this context coworking spaces and coworkers have proliferated during the last decade, especially across North America and Europe.

Thus far, international research on coworking has tended to focus on metropolitan settings, largely ignoring how coworking practices have evolved elsewhere. This report shifts attention to rural coworking and the potential of coworking spaces in the Danish countryside. It does so through an extensive literature review and two case studies from Denmark: (1) Cowork Klitmøller on the North Sea coast, and (2) Bright Park Bornholm on the Baltic Sea island Bornholm.

The literature review confirms that coworking holds potential for rural development. It also reveals that coworking practices – broadly understood – have proliferated in rural areas, where they have partially merged with existing practices of teleworking. In terms of successfully developing coworking spaces in rural settings the review emphasises (1) that social aspects such learning and community building are at least as important as the establishment of physical facilities, (2) that the creation of coworking spaces as dynamic and inspiring work environments depends on their host and matchmaking functions, and (3) that public sector involvement is more likely to be needed in rural settings because the market for coworking is less developed here.

The two Danish case studies are used to elaborate and build on these findings through investigation of the local coworking concepts, social frameworks, physical facilities, host and matchmaking functions, and financing. The report concludes by making eight specific recommendations:

1. There is a need for statistical mappings of, and qualitative inquiries into, the emerging group of 'jigsaw' workers; i.e. workers who assemble their livelihoods through a jigsaw puzzle of self-employment, freelance work, temporary and part-time employment, etc.
2. There is a need for detailed inquiry and analysis of needs among non-office based workers, e.g. those in cultural, creative, and artisanal lines of work. It would be

- beneficial to focus on potential synergies derived from co-location of heterogeneous coworkers.
3. More clarity is needed regarding the possibilities for attaining financial and other forms of support for establishing rural coworking spaces. Local Action Groups (LAGs) are highly relevant and could work in cooperation with municipal and regional efforts.
  4. There is a need to rethink local and regional development policies in ways that emphasise the creation and development of translocal communities of knowledge and work that cross rural-urban boundaries.
  5. The existing facilities and built environment of the countryside must be taken into account, especially with a view to exploiting the availability of unused buildings. Mappings of potential users of coworking spaces and mappings of the unused building reserve should be used in combination to identify possible locations for future rural coworking spaces.
  6. There is a need to mobilise urban coworkers in the pursuit of rural coworking. Their experiences and competences in establishing, developing and running a coworking space are valuable resources. Furthermore, they are also potential users of rural coworking spaces.
  7. A critical mass of coworkers is needed in order to make a rural coworking space economically sustainable. A mix of guest users, part time users and full time users should be sought. Establishment of translocal connectivity is of the utmost importance in this regard.
  8. A dynamic interplay with local communities and economies should be pursued by integrating rural coworking spaces with local business and community organizations.

2 INDLEDNING

2.1 KONTEKST OG FORMÅL

I løbet af det seneste årti har begrebet coworking vundet stor udbredelse over hele verden som en ny måde at organisere arbejdslivet for mikroiværksættere, freelancere, projektmedarbejdere, samt hjemme- og fjernarbejdere. De har på forskellig vis erstattet den konventionelle arbejdsplads i en virksomhed med arbejdsfællesskaber, hvor coworkerne sammen genskaber de sociale rammer fra den konventionelle arbejdsplads og søger gensidig inspiration, samt deling af viden, netværk og andre ressourcer. Disse nye arbejdssteder betegnes samlet set som coworking-steder. Ifølge en opgørelse fra The Global Coworking Survey er antallet af coworkere på verdensplan eksploderet fra 43.000 i 2007 til 510.000 i 2015, imens antallet af coworking-steder i samme periode er øget fra 75 til 7.800 (Global Coworking Survey, 2015).

Hidtil har der fortrinsvist været fokus på coworking som et fænomen, der er opstået og udviklet i diverse storbyer. Fænomenets landdistriktsbaserede manifestationer fremstår i det store hele underbelyste på trods af, at coworking beviseligt praktiseres i landdistrikterne, hvor det indskrives sig i en kontekst med tradition for udvikling af diverse former for fjernarbejdsfaciliteter. Denne rapport er et forsøg på at råde bod på den hidtil sporadiske forskning i landdistriktsbaseret coworking gennem et kritisk litteraturstudie og empiriske undersøgelser i danske landdistrikter, hvor flere eksempler på landdistriktsbaseret coworking i de senere år er blomstret op.

Der er gennemført to case-studier, som på forskellig vis afdækker fænomenets udfoldelse i en dansk landdistriktssammenhæng og danner grundlag for udpegning af mulige fremtidige udviklingsretninger. Det drejer sig for det første om et eksempel fra Thy, hvor lokale aktører siden 2007 har arbejdet med udvikling af et coworking-sted, som i dag går under navnet Cowork Klitmøller. For det andet inddrages et eksempel fra Bornholm, hvor der i iværksætterhuset Bright Park Bornholm (tidligere Møbelfabrikken) siden 2001 er blevet eksperimenteret med coworking-relaterede elementer. Anledningen til at se nærmere på netop disse eksempler er, at Cowork Klitmøller og Bright Park Bornholm i sommeren 2015 gik sammen om at søge økonomiske midler til et fælles projekt. Det drejede sig om udvikling af såkaldte matchmakingzoner, der er en særlig landdistriktsorienteret type af coworking-steder, hvis konceptuelle grundlag er blevet til gennem arbejdet med at udvikle Cowork Klitmøller.

2.2 OPBYGNING OG BIDRAG

Rapporten indledes med et litteraturstudie (kapitel 3), hvori det gøres klart hvad coworking-fænomenet indebærer og på hvilken baggrund det har udviklet sig. Dernæst redegøres der for fænomenets kvantitative og geografiske udbredelse, inden blikket rettes imod de internationale erfaringer med coworking, som kan udtrages af forskningslitteraturen. Litteraturstudiet afsluttes med en behandling af coworking i landdistrikter, hvor der – ud over den sparsomme litteratur, som beskæftiger sig direkte med emnet – også trækkes på det mere etablerede forskningsfelt, der kredser om facilitering af fjernarbejde i landdistrikter. Disse bidrag og diskussioner relateres endvidere til den bredere forskningslitteratur om landdistriktstudvikling.

Efter litteraturstudiet følger to kapitler, hvor de empiriske undersøgelser og resultater fra Thy (kapitel 4) og Bornholm (kapitel 5) præsenteres og analyseres. I begge tilfælde involverer det en gennemgang af coworking-stedernes etableringshistorie og et øjeblikbillede af deres nuværende koncept og organisering, brugere, dagligdag samt fremtidsplaner og -udsigter. Viden indhentet gennem litteraturstudiet og de to case-studier bringes sammen i rapportens diskussion (kapitel 6) i et forsøg på at afdække om og hvordan coworking kan være et relevant udviklingspolitisk mål i danske landdistrikter. I konklusionen (kapitel 7) udspecificeres disse overvejelser i en skitsering af et coworking-koncept for danske landdistrikter og et bud på rollefordeling mellem offentlige, private og civile aktører i den udviklingsstrategiske indsats, der er nødvendig for at realisere det skitserede koncept.

Som sådan bidrager rapporten for det første med en samling af den eksisterende viden om coworking i et perspektiv, hvor der lægges særlig vægt på fænomenets potentiale i landdistrikterne, og for det andet med den første konkrete empiriske viden inden for feltet indsamlet i danske landdistrikter. I forhold til den udviklingsstrategiske indsats på området kan rapporten med fordel læses i sammenhæng med LAG-rapporten Matchmakingzone Klitmøller, som giver et konkret og detaljeret eksempel på, hvordan lokalt tilpassede coworking-koncepter kan udvikles i danske landdistrikter (Klitgaard & Johnsen, 2014).

2.3 UNDERSØGELSESDSIGN OG METODER

Empirisk er der tale om to forskelligartede cases, som tilbyder hver deres egenartede fortælling om coworking i danske landdistrikter. De to case-lokaliteter var genstand for et besøg af omtrent en arbejdsuges varighed, hvor der blev foretaget deltagende observationsstudier og en række interviews. Derudover er der indsamlet diverse former for dokumentation og medieomtaler, som støtter op om analysen. Feltarbejdet ved Cowork Klitmøller blev gennemført i perioden 22. til 27. februar 2016, og ved Bright Park Bornholm i perioden 29. februar til 3. marts 2016. De anvendte metoder og deres formål kan sammenfattes som følger:

- **Deltagende observation:** Cowork Klitmøller og Bright Park Bornholm stillede begge en kontorplads til rådighed under feltarbejdet, således at dagligdagen som coworker kunne observeres som førstehåndserfaring. Begge coworking-steder henvender sig primært til vidensarbejdere, hvilket gjorde det naturligt for en landdistriktsforsker at deltage på nogenlunde lige fod med de øvrige coworkere. Formålet var at give et indblik i coworkernes dagligdag og den praksis der løbende er med til at skabe stedet. Samtidig gav de uformelle samtaler med brugerne, som opstod undervejs (fx over frokostbordet) anledning til diskussioner og deling af informationer, som ikke kom til udtryk i de mere formelle interviews. Observationerne er løbende dokumenteret i feltnoter, som både indeholder beskrivelser af dagligdagspraksis og korte resuméer af uformelle samtaler med brugerne.
- **Kvalitative interviews:** Der blev gennemført to typer af interviews med hver deres formål. For det første blev initiativtagere/projektledere interviewet om coworking-stedernes historik, organisering, overordnede udfordringer og visioner for fremtiden. For det andet blev brugerne interviewet om deres personlige bevæggrunde for at henlægge deres arbejdsliv helt eller delvist til et coworking-sted, deres erfaringer fra dagligdagen og deres syn på stedets fremtid. I Klitmøller blev der gennemført fire interviews, som alle er dokumenteret med lydoptagelse og transskription. Det ene af disse interviews er et dobbeltinterview med to brugere, som sammen driver virksomhed på stedet. I Nexø blev der i alt gennemført syv interviews, hvoraf et enkelt er dokumenteret med lydoptagelse og transskription. De øvrige er dokumenteret gennem udvidede resuméer i feltnoterne.
- **Indsamling af supplerende dokumentation:** I forbindelse med begge cases er der indsamlet supplerende dokumentation i form af projektbeskrivelser og medieomtaler. Disse er anvendt til at supplere og understøtte udsagn fra interviews og samtaler med brugere og projektledere. Medieomtalerne har endvidere gjort det muligt at perspektivere analysen til den lokale og regionale kontekst som coworking-stederne indgår i. Derudover har de spillet en væsentlig rolle i sammenstyknings af de to steders etablering, udvikling og rolle i lokalsamfundet.

- **Litteraturstudie:** De empiriske undersøgelser sammenholdes med et internationalt litteraturstudie med fokus på coworking-fænomenets opståen, udvikling og samfundsmæssige betydning. Litteratursøgningen var bred og et særligt formål har været at skabe et grundlag for den hidtil fraværende diskussion om coworking som element i landdistriktsudvikling. Det er forsøgt opnået gennem en sammenkædning af bredere debatter i landdistriktslitteraturen og den mere specifikke coworking-litteratur.

3 COWORKING: ET LITTERATURSTUDIE

3.1 INDLEDNING

Begrebet coworking har i løbet af det seneste årti vundet indpas i både praksis og den internationale forskningslitteratur. Fænomenet kan indebære et udviklingsmæssigt potentiale for landdistrikterne, men er kun sporadisk belyst i denne sammenhæng. I Danmark er der gjort enkelte forsøg på at udvikle coworking-steder i landdistrikter, men der er endnu ikke samlet op på erfaringerne. Dette litteraturstudie belyser først baggrunden for coworking-begrebets indtog på den internationale scene. Derefter gives et bud på en overordnet definition, som også relateres til beslægtede begreber. Endelig knyttes coworking sammen med landdistrikterne i en gennemgang af international viden og erfaringer med relevante landdistriktsbaserede aktiviteter.

Betegnelsen coworking henviser til nye former for arbejdslivsorganisering, hvor mangfoldige grupper af arbejdstagere, som ikke tilhører samme virksomhed eller organisation, indgår i aktive samarbejdsrelationer med hinanden. Et coworking space (eller coworking-sted) er betegnelsen for de konkrete, fysiske arbejdspladser hvor coworking praktiseres. Der er altså tale om et forsøg på at gentænke og reorganisere arbejdspladsen i overensstemmelse med arbejdslivets forandrede forudsætninger. Coworking-steder kan som sådan både være drevet som profitorienterede virksomheder – enkeltstående eller som kæder/franchises – og på non-profit basis, enten af sociale iværksættere eller af offentlige myndigheder. Coworkerne kan være freelancere,

mikroiværksættere eller hjemme/fjernarbejdere med fast eller løs tilknytning til en virksomhed (Uda, 2013; Spinuzzi, 2012; Merkel, 2015).

3.2 BAGGRUND FOR FÆNOMENETS UDBREDELSE

3.2.1 ET MERE FLEKSIBELT ARBEJDSLIV

Arbejdsmarkedet er under konstant forandring. Over de seneste årtier har det for mange vidensarbejdere udmøntet sig i et markant skifte med nye ansættelsesforhold og beskæftigelsesformer, som har gennemgribende indflydelse på organiseringen af deres arbejdsliv. Varierende opgørelsesmetoder og mangelfulde datakilder gør det vanskeligt at kvantificere udviklingen præcist, men forskningslitteraturen peger generelt i retning af, at alternative ansættelsesforhold og beskæftigelsesformer vokser frem på bekostning af den fastansatte fuldtidsmedarbejder (Capelli & Keller, 2013).

Stillingerne er i højere grad end tidligere blevet tidsbegrænsede eller projektbaserede, og arbejdspladsen udskiftes i det hele taget oftere. Mange virksomheder benytter sig samtidig i mere udstrakt grad af deciderede freelancere, som ikke er i et egentligt ansættelsesforhold men hyres til løsning af bestemte opgaver. Disse aflønnes enten på timebasis eller igennem projekt-honorarer. Konkret foregår det oftest ved, at freelanceren driver en enkeltmandsvirksomhed, som virksomhederne køber ydelser igennem (Leighton & Brown, 2013). Selvstændige freelancere og mikroiværksættere er særligt velrepræsenterede blandt de højtuddannede, der vælger at flytte til landdistrikterne fra de større byer. Herslund (2012) har blandt andet vist, hvordan højtuddannede udflyttere fra København starter med at pendle til deres arbejdsplads i byen, men sidenhen vælger at starte egne mikrovirksomheder i lokalområdet.

Den voksende anvendelse af freelancere har skabt et marked for tjenester, der formidler kontakt mellem virksomheder og freelancere. Ligesom Uber i de senere år har forandret taxi-branchen og Airbnb hotelbranchen, så har tjenester som Taskrabbit, Freelancer og BidWilly forandret forholdene for freelancere af enhver art. Det gælder både for den højtuddannede konsulent og den selvlærte handyman. De digitale platforme faciliterer kontakten mellem kunder og freelancere, men skaber også en ramme hvor freelancernes indbyrdes konkurrenceforhold sættes på spidsen med risiko for faldende indkomster (Ettliger, 2016).

Også den daglige tilknytning til arbejdspladsen som sted er under forandring. Både fastansatte og medarbejdere i tidsbegrænsede projektstillinger har fået udvidede muligheder for hjemme- og fjernarbejde. I den forbindelse har den teknologiske udvikling løbende været med til at gøre disse arbejdsformer mulige og mere attraktive. I forskellige sammenhænge er det således muligt at erstatte fysisk nærhed med virtuel nærhed (Clark, 2000; Bailey & Kurland, 2003; Baltina, 2012). Ifølge Danmarks Statistik er andelen af beskæftigede med hjemmearbejde øget fra 20,6 % i 2000 til 26,5 % i 2015 (DST, 2016). Endvidere fremhæver Baltina (2012) Danmark og Holland som de europæiske lande, hvor fjernarbejde er mest udbredt.

Arbejdet udføres altså i stigende grad på forskellige steder, og mister derved noget af sin tidligere så tætte tilknytning til virksomhedens fysiske adresse(r). For medarbejderen giver det øget fleksibilitet i hverdagslivet, men det kan også betyde, at grænserne mellem arbejds- og fritidsliv forskubbes eller bliver mindre tydelige. For virksomheden stiller det nye krav og udfordringer til både den fysiske udformning af arbejdspladsen og virksomhedens organisationsformer (Blakstad, 2015).

Den teknologiske udvikling har også givet muligheder for nye former for iværksætteri, hvor såkaldte start-up'ere med den rette portion held og dygtighed kan skabe hurtigt voksende, web-baserede virksomheder på et forholdsvist simpelt grundlag – bærbar computer, internetopkobling, og den rigtige idé. Med Facebook som den ultimative rollemodel går mange IT-iværksættere således målrettet efter enten at skabe globale brands på rekordtid eller at sælge deres nystartede virksomheder til én af branchens etablerede mastodonter (Google, Microsoft, Facebook, mv.) (Plehn-Dujowich, 2010; Sarasvathy et al, 2013). Disse iværksættere har i lighed med freelancerne, de projektansatte og fjernarbejderne brug for en arbejdsplads, men har ingen interesse i at leje sig ind i dyre erhvervslokaler.

Forskningslitteraturens analyser af konsekvenserne af arbejdsmarkedets strukturelle forandringer er ambivalente. På den ene side hilses den øgede fleksibilitet velkommen, dels som en kilde til større frihed og selvstændighed for den enkelte arbejdstager, og dels som en kilde til vækst for virksomhederne (Capelli & Keller, 2013). På den anden side påpeges det, at der sker en omfattende prækarisering af arbejdsmarkedet, hvor arbejdstagerne mister mange af de rettigheder, som et konventionelt ansættelsesforhold ofte indebærer. Det fører til et øget mentalt og materielt pres på arbejdstagerne pga. stigende usikkerhed om både det nuværende ansættelsesforhold og den fremtidige karrierevej (Gill & Pratt, 2008; Standing, 2011; Ettliger, 2016). Set fra arbejdstagernes perspektiv er forandringerne altså både udtryk for positive og negative potentialer. Under alle omstændigheder er der grundlag for at tale om en voksende gruppe af 'puslespilsarbejdere', som enten af lyst eller nød sammensætter deres arbejdsliv og karriere på nye måder. Det er i forbindelse med denne gruppe af arbejdstagere, at coworking-stedernes hastige fremvækst skal ses.

3.2.2 DE FØRSTE COWORKING-STEDER

Uanset om det sættes i et negativt eller positivt lys, så medfører decentreringsen af den konventionelle arbejdsplads en udfordring. Hvis arbejdslivet helt eller delvist flyttes ud af virksomhedernes konventionelle rammer, hvor, hvornår og hvordan skal arbejdet så udføres? Hjemmearbejde har været svaret for mange, men det kan ofte opleves som ensomt og distraherende. Det er i det lys, at den kraftige fremvækst af coworking-steder over det seneste årti skal ses. Udfordringen beskrives ret præcist af Spinuzzi (2012):

[O]n one hand, more people (...) can work anywhere – telecommuting, collaborating electronically, running their own businesses with mobile phones and laptops. On the other hand, their freedom to work anywhere often means isolation, inability to build trust and relationships with others, and sharply restricted

opportunities for collaboration and networking. One emerging solution to these drawbacks is coworking. (Spinuzzi, 2012: 402)

De første coworking-steder blev etableret på initiativ fra freelancere og projektansatte, som pga. deres konfrontation med arbejdsmarkedets nye virkelighed følte sig nødsaget til at prøve noget nyt. Merkel (2015: 125) har således beskrevet coworking-steder som en *"bottom-up solution or collective strategy for coping with structural changes in the general labour market and in the organization of work."* De første coworkere forsøgte at finde nye og mere meningsfulde måder at organisere deres omskiftelige, usikre og ensomme arbejdsliv. Det gjorde de blandt ved at genskabe en række af de elementer, der præger hverdagslivet på en konventionel arbejdsplads. Det kan dreje sig om fast kontorplads, kantineordning, kollegialt og socialt samvær, en struktureret dagsrytme, diverse it-faciliteter, uformel vidensudveksling, deling af netværk, mv. Etableringen af coworking-steder har altså ofte været udtryk for et forsøg på at genskabe nogle af de elementer, som kan være med til at skabe rammerne for et trygt, meningsfyldt og inspirerende arbejdsliv i en virkelighed, hvor den stabile tilknytning til en bestemt virksomhed med en klar karrierevej i sigte ikke længere ligner en realistisk mulighed.

I byer som San Francisco, New York og London blev der således i 2005 taget initiativ til eksperimenter, som – uafhængigt af hinanden – blev inspirationskilder til det, der siden har fået karakter af en global coworking-bevægelse (Waters-Lynch et al, 2016). I Danmark fremhæves LYNfabrikken i Århus som et af de tidligste eksempler på etableringen af et coworking-sted (Deskmag, 2015). Det mest omtalte eksempel i forskningslitteraturen er Citizen Space i San Francisco. For initiativtagerne var det tredje forsøg på at etablere et coworking-sted. De etablerede forgængeren Spiral Muse i 2005, der kun eksisterede i et års tid, men som var ét af de første til at italesætte coworking direkte. Stedets primære iværksætter, Brad Neuburg, forsøgte således at sætte ord på, hvad det var:

Traditionally, society forces us to choose between working at home for ourselves and working at an office for a company. If we work at a traditional 9 to 5 company job, we get community and structure, but lose freedom and the ability to control our own lives. If we work for ourselves at home, we gain independence but suffer loneliness and bad habits from not being surrounded by a work community. Coworking is a solution to this problem. In coworking, independent writers, programmers and creators come together in community a few days a week. Coworking provides the 'office' of a traditional corporate job, but in a very unique way. (Neuburg, 2005, citeret i Waters-Lynch et al, 2016).

Efter i mellemtiden at have forsøgt sig med Hat Factory kom turen til Citizen Space, som er blevet et af de mest fremtrædende eksempler, fordi iværksætterne her omsatte de tidlige tanker om coworking i en række værdier, der siden har vundet udbredelse i det bredere coworking-miljø som en principiel rettesnor. Det drejer sig om samarbejde, åbenhed, fællesskab og tilgængelighed (Citizen Space, 2007). Værdierne er udfoldet i Citizen Space's egne formuleringer i tabel 3.1.

Tabel 3.1: De grundlæggende værdier hos coworking-stedet Citizen Space (Citizen Space, 2007)

Collaboration	One of the great benefits of working in a coworking space is that you will meet all sorts of people with all sorts of knowledge
Openness	We believe in transparency and openness. In a world where people are free, but ideas are not, only a few benefit. When ideas are free, everyone benefits. Therefore, we encourage open spaces and discussions. (...)
Community	We thrive on connections and mutual support here. It is important that everyone give into as well as benefit from the strong (international) community coworking has become.
Accessibility	In order to be fully open, we must make the effort to be accessible to all. This means that we endeavor to create both a financially and a physically accessible space. We are committed to this principle and welcome feedback on how we can make it even more accessible.

3.2.3 EKSPLOSIV GLOBAL VÆKST

Siden den spæde start omkring 2005 har både antallet af coworking-steder og antallet af coworkere været genstand for en eksplosiv vækst. Denne er dokumenteret gennem The Global Coworking Survey, som siden 2007 har gennemført globale surveys hvert andet år, med henblik på at kortlægge udbredelsen og udviklingen af coworking-fænomenet på tværs af landegrænser. Ifølge undersøgelsen er antallet af coworking-steder steget fra 75 i 2007 til 7.800 i 2015 imens antallet af coworkere i samme tidsrum er steget fra 43.000 til 510.000 (se figur 3.1). Opgørelsen omfatter udelukkende foretagender, der selv identificerer sig som coworking-steder og inkluderer dermed ikke det samlede spektrum af alternative arbejdsplads-organiseringer. Pga. coworking-begrebets flydende karakter er tallene behæftet med en vis usikkerhed – dette kommer til udtryk i sammenligninger med relaterede optællinger som fx Coworking Census – men den anvendte metode i dataindsamlingen har været konsistent gennem hele perioden, så billedet af den relative udvikling i perioden er omtrent retvisende. Denne mere end antyder, at fænomenet fortsat er i hastig vækst og kommer til at fylde endnu mere i fremtiden.

Figur 3.1: Udvikling i antallet af coworking-steder (til venstre) og coworkere (til højre) på globalt plan (The Global Coworking Survey, 2015)

Sammenholdt med den samlede arbejdsstyrke og det samlede antal arbejdspladser er antallet af coworkere og coworking-steder fortsat forholdsvis lille. Den eksplosive vækst i løbet af det seneste årti vidner imidlertid om, at fænomenet bør tages alvorligt, både som

en udfordring af konventionel arbejdslivsorganisering og som innovativt input i udviklingen af tidssvarende arbejdspladser.

Tabel 3.2: Geografisk fordeling af coworking-steder (Deskwanted, 2013)

Nordamerika	Europa	Asien
853	1160	245
Sydamerika	Afrika	Oceanien
141	24	65

Den geografiske udbredelse af coworking er ikke på samme måde dokumenteret fortløbende, men en undersøgelse fra 2013 giver et øjebliksbillede, som er opsummeret i tabel 3.2, der viser antallet af coworking-steder fordelt på seks verdensdele. Opgørelsen er baseret på The Coworking Census 2013 som blev gennemført af organisationen Deskwanted i februar 2013. USA, hvor fænomenet opstod, topper ikke overraskende listen med 781 coworking-steder, efterfulgt af Tyskland med 230, Spanien med 199, Storbritannien med 154 og Japan med 129. I Danmark var der ifølge denne opgørelse seks coworking-steder i 2013.

3.3 COWORKING OG COWORKERE

3.3.1 HVAD ER COWORKING?

Coworking er altså opstået gennem eksperimenterende praksis, der har udfoldet sig mere eller mindre uafhængigt på vidt forskellige steder og under vidt forskellige lokale forhold. Nogle af de tidlige coworking-steder har fungeret som inspirationskilder for mange andre, men kan ikke anvendes som arketyperiske eksempler, der kan danne grundlag for generelle definitioner. Ordet coworking har dog fundet resonans blandt en lang række aktører, som har taget det til sig og identificerer sig med det. Men de definerer det forskelligt og det er først i retrospekt, at alle de tidlige eksempler har fået påklistret mærkatet. Det kan derfor være behjælpeligt at holde Merkels (2015) refleksioner for øje:

The definition of what coworking and its particular 'doings and sayings' mean is (...) subject to constant renegotiation by its community of practitioners, the coworkers, who engage in this 'organized collection of activities' (...) and can therefore fluctuate between coworking spaces. (Merkel, 2015: 125)

Coworking er med andre ord et flydende begreb, og det kan derfor være hensigtsmæssigt at anvende en forholdsvis bred definition, som er i stand til at favne begrebets mange variationer (se Bouncken & Reuschl (2016) for en samlet oversigt med forskningslitteraturens definitioner). For det første er coworking-steder kendetegnet ved at være mere end blot kontorfællesskaber, hvor brugerne deler en række fysiske faciliteter. Dette er et nødvendigt element i ethvert coworking-sted, men det er ikke i sig selv tilstrækkeligt til at retfærdiggøre betegnelsens anvendelse – kontorfællesskaber og kontorhoteller har således eksisteret siden 1970'erne (Waters-Lynch et al, 2016). Delingen af faciliteter er ikke nogen garanti for, at brugerne faktisk arbejder sammen, sådan som betegnelsen coworking antyder, at de gør. Det er altså nødvendigt med et element af fællesskabs- og relationsopbygning, som sætter brugerne i stand til at få gavn af hinanden

som kollegaer og samarbejdspartnere, der deler viden, erfaringer, ressourcer, netværk, mv.

For det andet er der som udgangspunkt tale om brugere, som ikke deler organisatorisk tilknytning i form af en fælles arbejdsgiver. Der er tale om individer, som forfølger deres egne mål og karriereveje, men som selv har valgt at gøre det i fællesskab med andre i samme situation. Der kan dog undertiden opstå undtagelser, som ikke nødvendigvis betyder, at der ikke længere er tale om et coworking-sted. En freelancer med succes kan have behov for at ansætte én eller flere medarbejdere i kortere eller længere perioder. Hvis disse medarbejdere også placeres i coworking-stedet er der for dem i princippet tale om en konventionel arbejdsplads. Det kan også ske, at to eller flere coworkere går sammen om at udføre en opgave for en virksomhed. Endelig kan det hænde, at en virksomhed anvender coworking-stedet til at huse en gruppe af fjernarbejdere.

Coworking-stedernes organisatoriske fundament kan være vidt forskelligt. I nogle tilfælde er der tale om profit-orienterede virksomheder, der baserer deres forretningsmodel på at servicere coworkere. I andre tilfælde er stedet etableret og drevet af en kernegruppe af brugere, som primært har taget initiativet for på egne præmisser at skabe en ramme for deres arbejdsliv. Dette var tilfældet i de fleste af de tidlige eksempler, som tidligere er nævnt. Endelig kan der være tale om offentlige foretagender, hvor kommuner eller andre myndigheder etablerer coworking-steder som del af deres erhvervsfremmeindsats. Disse variationer i ejerskabsforhold og organisatoriske rammer kan have stor indflydelse på, hvilke typer af coworking-steder der udvikles.

3.3.2 HVEM ER COWORKERNE?

Coworkerne er en sammensat gruppe af selvbeskæftigede freelancere, projektmedarbejdere og andre løsansatte uden fast base i en virksomhed, samt fastansatte fjernarbejdere. Balancen mellem disse grupperinger varierer, men i de fleste tilfælde er det freelancerne, der er kernegruppen. Det er allerede mere end antydnet (i afsnit 3.2.1), at denne gruppering udgør et voksende segment af arbejdsstyrken. Det er kommet til udtryk i etableringen af forskellige organisationer, som varetager freelancernes interesser. Den første udfordring de har taget op har været at tilvejebringe et vidensgrundlag, som bevidner freelancernes omfangsrige eksistens og økonomiske betydning.

I USA har Freelancers Union således taget initiativ til en spørgeskemaundersøgelse, der antyder at omkring 34 % af den amerikanske arbejdsstyrke i 2014 var enten helt eller delvist beskæftigede med freelance-opgaver (Edelman Berland, 2014). Og i Europa har organisationer fra 10 forskellige EU-lande i 2010 stiftet European Forum of Independent Workers (EFIP) med et samlet medlemstal på over 11 millioner freelancere. I Danmark er freelancerne ikke på samme måde repræsenteret gennem en fælles organisation, men en række fagforeninger har sat fokus på emnet, fordi et voksende segment af deres medlemmer er freelancere.

EFIPs definition af deres medlemmer er interessant i forhold til coworking, fordi den meget præcist beskriver den type beskæftigelse, der er fremherskende blandt coworkerne. Den lyder som følger:

Independent professionals (often referred to as freelancers or contractors) are highly-skilled self-employed workers without employers nor employees. They offer specialized services of a knowledge-based nature and work on a flexible basis in a range of creative, managerial, scientific and technical occupations, primarily in B2B. (EFIP, 2016)

Fra 2004 til 2013 voksede andelen af denne gruppe på de 25 EU-landes samlede arbejdsmarked med 45 % (fra 6,2 til 8,9 millioner). Blandt beskæftigede inden for professionelle, videnskabelige og tekniske services var 25 % af arbejdsstyrken i 2013 freelancere (Leighton & Brown, 2013). Alle disse freelancere har brug for et sted at arbejde og er dermed potentielle brugere af coworking-steder. Der er altså et solidt grundlag for, at den eksplosive vækst i udbredelsen af coworking-steder kan fortsætte et godt stykke ud i fremtiden.

Coworkernes demografi er delvist kortlagt gennem Global Coworking Survey, men resultaterne er kun offentligt tilgængelige for 2011. Her viste opgørelsen, at to tredjedele af coworkerne er mænd og at gennemsnitsalderen er 34. Freelancere udgjorde den største gruppe (54 %), imens omtrent en femtedel drev mikrovirksomheder med én eller flere ansatte ud over ejeren. En tilsvarende andel var ansatte medarbejdere, typisk i en virksomhed af netop denne type. Omtrent 80 % af coworkerne var universitetsuddannede (Foertsch, 2011a).

3.3.3 KRITISKE BETRAGTNINGER

Som tidligere nævnt er forskningslitteraturen ambivalent i forhold til om de igangværende strukturelle forandringer på arbejdsmarkedet er udtryk for en positiv eller negativ samfundsudvikling. Eftersom coworking er opstået som en reaktion på disse forandringer er det ikke overraskende, at det samme er tilfældet her. Både Gandini (2015) og Moriset (2014) italesætter i advarende vendinger risikoen for en coworking bubble, hvor freelance-livsformen romantiseres uden hensyntagen til bagsiden af medaljen: den økonomiske usikkerhed, stress, lavere indkomst, intens konkurrence med andre freelancere, osv. De kritiske røster i litteraturen knytter på den baggrund coworking-fænomenet sammen med debatten om 'det nye prekariat' (Standing, 2011).

Prekariatet er igennem længere tid blevet italesat som en nutidig pendant til industrisamfundets proletariat. Begrebet blev for alvor genstand for diskussion i kølvandet på udgivelsen af Guy Standings populærvidenskabelige bog af samme navn i 2011. Det grundlæggende argument går ud på, at proletariatet – centreret omkring den fabriksansatte arbejderklasse og politisk repræsenteret gennem arbejderbevægelsen – er blevet erstattet af et løsere defineret prekariat. Ordet henviser til denne brede gruppes prekære situation på arbejdsmarkedet og er således direkte knyttet til de strukturelle forandringer, som tidligere er gennemgået (afsnit 3.2.1). Prekariatet er uden politisk repræsentation og har mistet mange af de rettigheder, som arbejderbevægelsen igennem

det 20. århundrede sikrede proletariatet. I modsætning til proletariatet er prekariatet desuden kendetegnet ved, at der kun i meget begrænset omfang eksisterer en egentlig klassebevidsthed, som kan danne grundlag for politisk organisering. Det hænger blandt andet sammen med, at grupperingen rækker på tværs af branche-, uddannelses-, og indkomstskel (Standing, 2011; Gill & Pratt, 2008; Neilson & Rossiter, 2008).

Fremvæksten af coworking-steder kan i dette perspektiv forstås igennem to modsatrettede fortolkninger. Den ene går ud på, at der simpelthen er tale om 'det nye fabriksgulv' hvor udnyttelsen af prekariatets arbejdskraft finder sted. Den anden lægger vægt på, at coworking-stederne i stor udstrækning etableres og udvikles af prekariatet selv. Dermed udgør de vigtige samlingspunkter, hvor klassebevidsthed og politisk mobilisering kan udvikles. De to fortolkninger udelukker imidlertid ikke hinanden. For industrisamfundets proletariat spillede fabriksgulvet således begge roller samtidig: det var der arbejdskraften blev udnyttet, men det var også en vigtig kilde til arbejderbevægelsens sammenhængskraft og proletariatets indbyrdes solidaritet. Denne dobbelthed indfanges af Gill & Pratt (2008), der med udgangspunkt i studier af arbejdslivet i de kulturelle og kreative sektorer italesætter prekariatets 'sociale fabrikker'.

Også de digitale platforme, hvor kontakten mellem freelancere og virksomheder i stigende grad faciliteres har været genstand for kritik, fordi de sætter freelancernes indbyrdes konkurrence på spidsen. I fraværet af de rettigheder som arbejdstagere i konventionelle ansættelser nyder godt af, kan det føre til, at freelancerne underbyder hinanden med faldende indkomst og stigende arbejdspress til følge. De eneste vindere i denne situation er de virksomheder, som køber freelancernes ydelser. Coworking kan spille en vigtig rolle i denne sammenhæng, fordi freelancerne på coworking-stederne finder sammen i nye fællesskaber i stedet for at isolere sig i den skærpede indbyrdes konkurrence. Som fysiske og geografisk lokaliserede modstykker til de digitale platforme kan coworking-steder således vise sig at komme til at spille en væsentlig rolle i samspillet mellem de digitaliserede, virtuelle netværk og de fysiske lokaliteter, hvor arbejdet rent faktisk udføres. Det kan i den sammenhæng være vigtigt at skelne mellem de coworking-steder, som etableres af brugerne selv og dem der drives som kommercielle foretagender, ofte som kæder eller franchises. Især i USA er der sket en kommercialisering, hvor facilitering af coworking anvendes som grundlag for en, ofte lukrativ, forretningsmodel for udlejning af kontorlokaler. Disse coworking-steder kan naturligvis sagtens være velfungerende, men det er vigtigt at være opmærksom på, at der i nogle tilfælde blot er tale om et kontorfællesskab eller kontorhotel, der forsøger at 'ride med på bølgen' ved at bruge ordet coworking i deres markedsføring.

Coworking-fænomenets hastige udbredelse har på denne måde skabt stor opmærksomhed blandt aktører, der spekulerer i, hvordan det kan udnyttes kommercielt. Med udgangspunkt i et case-studie fra Hub Melbourne, ser Butcher (2013) et snigende paradoks i denne interesse og udvikling:

Exponential growth in membership and new venture case studies have led to interest from not just entrepreneurs but also government and big business. The very

institutions this coworking community positions itself against seek to pluck its innovative potential. (Butcher, 2013: 9).

Han refererer her til coworking-fænomenet som en praksis, der er opstået i opposition, og som et alternativ, til det moderne arbejdsliv. Den samlende ånd i Hub Melbourne har netop været at bryde med den form for arbejdslivsorganisering, som de konventionelle virksomheder kan tilbyde. Derfor ser Butcher med ambivalente øjne på tendensen til, at de konventionelle aktører nu retter blikket mod coworking-steder i deres søgen efter inspiration til innovative og værdiskabende tiltag. Set i et mere optimistisk lys er der tale om et eksempel på, at arbejdsmarkedets konventionelle aktører begynder at tage ved lære af de nye arbejdslivsorganiseringer, der ellers delvist er blomstret op i opposition til dem.

Endelig kædes coworking fra flere sider sammen med deleøkonomien (Merkel, 2015; Salovaara, 2015; Boucken & Reuschl, 2016). Der drages i denne forbindelse også paralleller til deleøkonomiens hastige udvikling, hvor multinationale virksomheder som Uber og Airbnb efterhånden er blevet dominerende. Ifølge kritikerne underminerer og udhuler de dermed deleøkonomiens potentiale som et socialt retfærdigt og solidarisk alternativ til den konventionelle kapitalismes forbrugersamfund. Spørgsmålet er, om en lignende udvikling er i gang inden for coworking, og om der også her er tale om en underminering af fænomenets potentialer.

3.4 INTERNATIONALE ERFARINGER MED COWORKING

3.4.1 INDLEDNING

De empirisk underbyggede beskrivelser og analyser af coworking-steder i den internationale forskningslitteratur udgør en fragmenteret og lettere kaotisk samling af studier. Hver for sig byder de på interessante og relevante indsigter, men det store overblik udebliver ofte. I dette afsnit samles der op på denne litteratur ved at uddrage internationale erfaringer med coworking-stedernes indretning og æstetiske udtryk (afsnit 3.4.2), aktiviteter og facilitering (afsnit 3.4.3), samt organisering og økonomi (afsnit 3.4.4). Coworking-stedernes etableringsproces behandles i det afsluttende underafsnit (3.4.5). Der gøres igen opmærksom på, at både studierne og de konkrete coworking-steder, som er genstand for undersøgelserne baserer sig på forskellige definitioner af coworking. De er dog alle variationer over det samme tema og falder inden for den brede definition, der er udfoldet i afsnit 3.3.1.

Størstedelen af den eksisterende forskning består af kvalitative studier, som på forskellig vis forsøger at afdække den interne dynamik på udvalgte coworking-steder. Nogle er enkeltstående, men dybdegående case-studier, imens andre anvender en komparativ tilgang, hvor der fokuseres på hvordan varierende praksis producerer vidt forskellige resultater. Enkelte studier har en mere kvantitativ tilgang, hvor en større population af coworking-steder søges karakteriseret. Det mest fremtrædende eksempel er Uda & Abe's (2015) survey blandt 191 (ud af i alt ca 350) japanske coworking-steder.

3.4.2 INDRETNING OG ÆSTETISK UDTRYK

Selvom det er blevet hævdet, at coworking 'gør kontoret forældet' (Jones et al, 2009), så udgør coworking-stederne ikke noget afgørende nybrud i forhold til arbejdspladsens indretning og æstetiske udtryk. Tværtimod indskriver de fleste coworking-steder sig i den generelle udvikling, hvor åbne og fleksible kontorlandskaber har vundet indpas på bekostning af enkeltmandskontoret (Salovaara, 2015; Davis et al, 2011). Dette er ikke overraskende i betragtning af, at coworking-stederne netop er etableret med henblik på at genskabe elementer af den konventionelle arbejdsplads for arbejdstagere, der ellers har været henvist til hjemmet eller den lokale café.

Coworking-stedernes brugere har forskellige grader af tilknytning. De spænder over alt fra daglige, faste brugere til gæstbrugere, der blot lejer sig ind et par timer og aldrig vender tilbage. Derimellem findes en gruppe af deltidsbrugere: nogle kommer fast et par dage om ugen, imens andre anvender stedet intensivt i nogle perioder og er helt fraværende i andre. Variationer i balancen mellem disse grupperinger betyder meget for indretningen af det enkelte coworking-sted. Nogle består således primært af åbne kontorlandskaber, hvor ingen eller få har faste pladser (Salovaara, 2015), imens andre i højere grad er præget af dedikerede arbejdsstationer, hvor de faste brugere har sat deres personlige præg (Butcher, 2013). Coworking-stedernes indretning og æstetiske udtryk afhænger altså af deres specifikke formål og brugergruppe. Der kan dermed heller ikke opstilles generelt gældende retningslinjer for, hvordan et coworking-sted bedst indrettes.

De fleste coworkere er beskæftiget med opgaver, der ikke kræver særlige faciliteter ud over internet-opkobling og andre standardiserede kontorfaciliteter. Alt efter coworking-stedets branche-orientering kan særlige behov dog gøre sig gældende. Men under alle omstændigheder er der tale om arbejdsopgaver, som i forvejen udføres på konventionelle arbejdspladser. Her har indretning og design af kontorlokaler været højt på dagsordenen siden starten 1970'erne, hvor blandt andre IBM begyndte at eksperimentere med alternative kontor-indretninger (Salovaara, 2015). Davis et al (2011) har samlet op på udviklingen siden da og konkluderer blandt andet:

The literature would benefit in particular from research examining the effects of new working practices that may accompany redesigned or flexible open-plan office space, such as hot-desking, home or tele-working. (Davis et al, 2011: 221).

De erfaringer og den viden, der trækkes på behøver altså ikke nødvendigvis at stamme fra andre coworking-steder. Den bredere funderede forskningslitteratur og dertilhørende praksiserfaringer om arbejdspladsens indretning og design er derfor i ligeså høj grad relevante inspirationskilder. Forskningslitteraturen antyder dog, at visse elementer er særligt hyppige i coworking-steder. Det drejer sig typisk om elementer, der skal fremme den uformelle og afslappede interaktion mellem brugerne: "Coworking-spaces purposefully integrate lounge areas, cafés, or e.g. bars to provide space for interaction between coworking-users" (Bouncken & Reuschl, 2016: 8).

Det er vigtigt at have for øje, at coworking-stedernes indretning ikke er knyttet til bestemte organisatoriske mål, som det er tilfældet på arbejdspladser i en virksomhed. Butcher (2013) har i sit studie af det kommercielt drevne coworking-sted Hub Melbourne illustreret, hvordan operatøren løbende inddrager brugerne i beslutninger om udviklingen

af de fysiske rammer, både hvad angår indretning og æstetik. Brugerinddragelse kan naturligvis også finde sted i konventionelle virksomheder, men behovet er mere påtrængende i coworking-steder, hvor brugerne selv vælger om de vil benytte stedet eller ej. Butchers studie viser også, hvordan brugersammensætningen kan forandre sig over tid med skiftende indretningskrav til følge. Flexibilitet og brugerinddragelse fremstår på denne baggrund som nøgleord i indretningen af coworking-steder. Dermed hænger overvejelser om indretning også uløseligt sammen med overvejelser om organisering, særligt i forhold til brugernes rolle i stedets drift og udvikling.

3.4.3 FACILITERING OG AKTIVITETER

Coworking-steder adskiller sig som tidligere nævnt fra kontorhoteller gennem den bevidste opbygning af samarbejdsrelationer mellem stedets brugere. Aktiviteter og facilitering er på den baggrund nøgleaspekter i udviklingen af velfungerende coworking-steder. Betydningen af facilitering og aktiviteter er blandt andet blevet undersøgt af Parrino (2015), som på baggrund af empiri fra to meget forskellige coworking-steder i Milano konkluderede følgende:

[T]he existence of an articulated system of facilitation of relationships and interaction helps to define (...) an atmosphere in which for coworkers it is normal not only to interact, but also to exchange information and to engage with each other on fields of interest and possible points of contact. (Parrino, 2015: 270).

Denne aktive facilitering af interaktion mellem coworkerne, omfattede i Parrino's (2015) case-studie en online platform med brugernes profiler (samt en offline-version i form af en opslagstavle), et ugentligt nyhedsbrev med information om brugerne og deres aktiviteter, et internt mailsystem og løbende events såsom professionel speed-dating. Alt dette blev varetaget af coworking-stedets ansatte facilitatorer, hvis rolle Parrino fremhæver som særligt vigtig. Resultaterne knytter an til bredere diskussioner om organisatorisk nærhed (Boschma, 2005; Hansen, 2014), tavs viden og den økonomiske geografis kontekstualitet (Gertler, 2003; 2008), samt betydningen af face-to-face relationer (Storper & Venables, 2004). Af Uda & Abe's (2015: 33) survey fra Japan fremgår det, at interaktion mellem brugerne både skabes af coworkerne selv og gennem facilitatorernes arbejde. Der var dog en klar overvægt (70 %), der mente at interaktionen først og fremmest var facilitatorernes fortjeneste.

Coworking-stedernes potentiale for at fostre nye samarbejdsrelationer tages også op af Capdevila (2014) i et studie af samarbejdsformer i 21 coworking-steder i Barcelona. Han identificerede tre forskellige former for samarbejde (s.7):

1. Omkostningsorienterede relationer, hvor aktørerne samarbejder med henblik på at opnå reducerede omkostninger.
2. Ressourcebaserede relationer, hvor aktørerne samarbejder med læring og komplementering af egne ressourcer for øje.
3. Relationelle samarbejdsformer, hvor aktørerne engagerer sig i mere intensive former for samarbejde, hvor også opbygningen af nye fællesskaber på coworking-stedet indgår.

Ligesom Parrino, understreger Capdevila det væsentlige i coworking-stedets strategiske facilitering af samarbejdsrelationer. Identificeringen af de tre samarbejdsformer satte ham derudover i stand til at belyse, hvordan nogle former for samarbejde opstår nemmere end andre:

Cost-related collaboration can be based in mere contractual transactions while a relational collaboration requires a fertile soil of social trust, intense engagement from all agents driven by a strong (intrinsic) motivation. (Capdevila, 2014: 26).

Målrettet facilitering er altså i særlig grad påkrævet, hvis coworking-stedet skal være i stand til at fostre de dybere, relationelle samarbejdsformer, som stiller større krav til tillid og engagement imellem brugerne. Det kan ikke udelukkes, at disse former for samarbejde kan opstå uden facilitering, men det kan på den anden side heller ikke forventes. Capdevila konkluderer på den baggrund, at graden og typen af samarbejde på et coworking-sted afhænger af både faciliteringen og det tilstedeværende fællesskab af coworkere.

I Uda & Abe's (2015) kvantitative undersøgelse blev samarbejde også fremhævet som en væsentlig kilde til innovation i form af nye produkter og services, men det fremgik at innovation også i høj grad fandt sted blandt brugerne på individuel basis. Det hører i den forbindelse med til historien, at coworking-stedernes ledere også vurderer at en del brugere anvender stedet uden en egentlig intention om at interagere med andre brugere. At være bruger på et coworking-sted er altså ikke nødvendigvis det samme som at være indstillet på coworking som arbejdsform. Nogle brugere anvender stedet som et konventionelt kontor-fællesskab, imens andre tager coworking til sig som arbejdsform. Brugernes indstilling til og forståelse af, hvad det indebærer at være coworker kan altså have stor betydning for, hvilken effekt en faciliteringsindsats har.

Facilitering af samarbejde i coworking-steder kan foregå både direkte og indirekte. Den direkte facilitering har karakter af matchmaking, hvor brugerne sættes direkte i kontakt med hinanden på basis af identificerede samarbejdsflader. Det kan dreje sig om adgang til relevante netværk, deling af viden og erfaringer, eller om muligheder for at indgå i deciderede projektsamarbejder. Den indirekte facilitering foregår gennem de aktiviteter og events der løbende finder sted i forbindelse med coworking-stedet. Det kan dreje sig om frokostordninger, fredagsbarer, professionel speed-dating mellem brugerne, åbent hus arrangementer, mv. Nogle aktiviteter knytter direkte an til brugernes arbejde, imens andre er af mere social karakter. Under alle omstændigheder er der tale om, at brugerne animeres til interaktion, hvorved coworking-stedet løftes fra omkostningsreducerende deling af faciliteter til dynamisk mødested for brugerne. Der er en tæt forbindelse mellem disse aktiviteter og stedets indretning, som i vid udstrækning er afgørende for, hvordan coworking-stedet har mulighed for at danne en passende ramme om aktiviteterne.

3.4.4 ORGANISERING OG ØKONOMI

Coworking-stedernes organisatoriske og økonomiske fundament har afgørende betydning for deres etablering, udvikling og drift. I forhold til ejerskab er der grundlæggende tre modeller i spil (tidligere omtalt kort i afsnit 3.2.1):

1. **Kommercielle coworking-steder**, der lukrerer på coworkerne som voksende markedssegment, især i de største byer med mange højtuddannede og kreative arbejdere.
2. **Græsrodsbaserede coworking-steder**, der drives af en kernegruppe af brugere, fortrinsvist med henblik på at skabe en ramme om deres egne sammensatte arbejdsliv.
3. **Offentlige coworking-steder**, der etableres på baggrund af et ønske om, at introducere, udvikle og understøtte coworking-fænomenet i et bestemt område.

De kommercielle coworking-steders økonomi afhænger af operatørernes ressourcer og forretningsmodel. Beslutninger om fx at ansætte de facilitatorer, som blev fremhævet i forrige afsnit, træffes således på baggrund af om de understøtter forretningsmodellen. Spinuzzi's (2012) studie af coworking-steder i Austin viser i den sammenhæng en væsentlig variation. Nogle kommercielle operatører opfatter primært deres forretning som udlejning og forvaltning af kontorlokaler. Selvom de lægger vægt på samarbejde mellem brugere som et centralt element i coworking-praksis, så er de også af den opfattelse, at det er op til brugerne selv at skabe de nødvendige relationer. De ansætter derfor ikke facilitatorer, men fokuserer på at leve op til brugernes materielle behov i form af rengøring, vedligeholdelse og udvikling af de fysiske faciliteter. Andre kommercielle aktører opfatter facilitering af samarbejde som en integreret del af det produkt de tilbyder brugerne. Disse operatører havde fokus på projektbaseret samarbejde mellem coworking-stedernes freelancere og mikrovirksomheder, særligt med henblik på dannelsen af alliancer, hvor brugere i samlet flok kunne byde ind på opgaver som de ikke hver for sig havde ressourcer eller kompetencer til at påtage sig. I denne udgave kan coworking-steder antage karakter af mikroklynger, som skaber konkurrencefordele gennem samarbejde mellem brugerne. Capdevila (2013b) har vist, hvordan dette er tilfældet i en række coworking-steder i Barcelona.

Det markedsmæssige grundlag for kommercielle coworking-steder sætter fortsat en begrænsning for deres geografiske udbredelse. Deres forretningsmodel er således kun økonomisk bæredygtig i områder, hvor en markant del af arbejdsstyrken falder inden for de relevante beskæftigelsesformer, og hvor der er udviklet en kultur for coworking. Det drejer sig altså i bund og grund om tilstedeværelsen af en kritisk masse af coworkere. Forskningslitteraturens mange case-studier af kommercielle coworking-steder illustrerer, at denne kritiske masse er til stede i byer som Austin, Milano, Barcelona og Melbourne. Mange andre steder kan det imidlertid kun lade sig gøre ved hjælp af velvillige eksterne investorer (Parrino, 2015; Capdevila, 2014; Spinuzzi, 2012; Butcher, 2013).

Græsrodsbaserede coworking-steder kan formelt set både omfatte non-profit og for-profit organisationer. Men de er ikke kommercielt orienterede i den forstand, at coworking-stedet etableres, udvikles og drives med indtjening som det primære formål. Det drejer sig først og fremmest om at skabe en fælles ramme for brugergruppens arbejdsliv. Når

gruppen vælger selv at tage initiativ til opstart af et coworking-sted kan det enten være, fordi der ikke eksisterer kommercielle coworking-steder i lokalområdet, eller fordi disse ikke kan tilbyde det som gruppen ønsker. De første coworking-steder var som tidligere nævnt af denne type. Økonomien i disse initiativer er ofte begrænset og faciliteringen af samarbejdsrelationer gennem matchmaking og aktiviteter varetages derfor ofte af brugergruppen i fællesskab. Ligesom pionér-projekterne i San Francisco, New York og London var forløbere for den globale bølge af coworking-steder, så kan de græsrodsbaserede projekter fortsat udgøre det første skridt i forhold til at introducere fænomenet i nye geografiske områder. Med henblik på denne rapport's fokus på introduktion og udvikling af coworking i landdistrikter, er der derfor også god grund til at kaste et nærmere blik på denne type. I næste afsnit (3.4.5) gennemgås således et detaljeret eksempel på, hvordan etableringsprocessen for et græsrodsbaseret coworking-sted kan forløbe.

Det økonomiske fundament i de græsrodsbaserede coworking-steder er typisk ikke i stand til at understøtte ansatte medarbejdere i form af receptionister, event-managere og samarbejdsfacilitatorer. Alternativet er en organisering af coworking-stedet, hvor ansvaret for facilitering af samarbejde og arrangering af diverse aktiviteter fordeles i brugergruppen. Det kræver imidlertid, at brugergruppen er indstillet på at tage ansvar for stedets drift og udvikling. Brugere, der først og fremmest opfatter coworking-stedet som en vare de køber sig adgang til, kan ikke forventes at ville yde den nødvendige indsats. En forudsætning for denne form for organisering, er altså opbygning af en brugergruppe, der føler ejerskab for coworking-stedet som fælles projekt og tager ansvar for at det kan lykkes. Dette kan ikke forventes af gæstbrugere og deltidsbrugere, som anvender stedet et par gange om ugen eller mindre. Det er derfor nødvendigt at identificere den kernegruppe af brugere, der som udgangspunkt benytter coworking-stedet som deres primære, daglige arbejdssted. Deres indsats kan belønnes i form af særlige privilegier, som deltids- og gæstbrugere ikke har adgang til. Det kan dreje sig om døgnadgang, fast kontorplads, og indflydelse på beslutninger om stedets drift og fremtidige udvikling. Sidstnævnte er særlig vigtigt i forhold til at skabe et ejerskabsforhold og en følelse af fælles ansvar. I et græsrodsetableret coworking-sted udgør dette den oplagte organisering, men som Butcher's (2013) studie fra Hub Melbourne illustrerer, kan der også i kommercielle coworking-steder udvikles hybridmodeller, hvor kernebrugerne tildeles ansvar og medbestemmelse, samtidig med at operatøren har professionelle facilitatorer ansat.

Offentlige coworking-steder kan ligeledes være en måde at introducere coworking-fænomenet i nye geografiske områder. Spinuzzi's (2012) studie fra Austin omfatter således også en række coworking-steder etableret på offentligt initiativ i fattige og socialt belastede områder med henblik på at styrke disse nabolags muligheder for en positiv udvikling. I modsætning til de kommercielle coworking-steder blev lokalerne her stillet gratis til rådighed for områdets beboere, men uden yderligere facilitering og aktiviteter. De adskilte sig endvidere ved at være lokaliseret i multifunktionelle lokaler, som også var hjemsted for en række andre community-orienterede aktiviteter for kvarterets beboere. I disse tilfælde henvendte de offentlige coworking-steder sig således også til en mere

blandet målgruppe end det er tilfældet for både de kommercielle og de græsrodsbaserede steder.

Det behøver imidlertid ikke at være tilfældet. Et offentligt coworking-sted kan være etableret med forskellige formål. Lokale og regionale myndigheder, vækstalliancer, og diverse private fonde kan således have forskellige interesser i at deltage i coworking-projekter. Det kan dreje sig om en begrundet tro på, at tilstedeværelsen af velfungerende coworking-steder indebærer en udviklingsmæssig gevinst for byen, lokalområdet eller regionen. Det kan også være et middel i forbindelse med målsætninger om at udvikle tidssvarende arbejdspladser for den voksende gruppe af freelancere, projektmedarbejdere og andre løsansatte, som i stigende grad anvender og efterspørger coworking-steder. Den eksisterende forskningslitteratur har imidlertid kun i meget sparsomt omfang beskæftiget sig med coworking-steder drevet af offentlige myndigheder eller i offentlig-private partnerskaber. Der gives heller ikke kvalificerede bud på hverken den globale, regionale eller nationale fordeling mellem kommercielle, græsrodsbaserede og offentlige coworking-steder.

3.4.5 ETABLERINGSPROCESSEN

Coworking er stadig et relativt nyt fænomen og – med undtagelse af de kommercielle kæder – er der fortsat tale om, at de involverede aktører må prøve sig frem, når de beslutter sig til at etablere et coworking-sted. Det er derfor værd at rette fokus direkte mod etableringsprocessen i et græsrodsbaseret coworking-sted. Det har Rus & Orel (2015) gjort i et autoetnografisk studie, hvor de har fulgt og deltaget i etableringsprocessen ved Creative Centre Poligon i Ljubljana. Studiet viser, hvordan aktørerne forud for den egentlige etablering gennemgik tre indledende faser, som i dette tilfælde udgjorde nødvendige forudsætninger for den endelige realisering af projektet. Alle fire etableringsfaser er på baggrund af Rus & Orel's redegørelse opsummeret i tabel 3.3. Forløbet blev indledt med en erfarings- og kontaktfase, hvor aktørerne indhentede informationer om eksisterende coworking-praksis andre steder i Europa og indbyrdes diskuterede både denne information og deres egne personlige erfaringer med coworking. Det resulterede i en beslutning om at starte med opbygningen af et fællesskab af potentielle brugere, som siden kunne udgøre en kernegruppe for coworking-stedet. Denne beslutning var delvist foranlediget af, at initiativgruppen ikke havde adgang til de ressourcer, der ville være nødvendige for at kunne realisere coworking-stedet med det samme.

Anden fase indledtes derfor med, at initiativtagerne identificerede en pulje af potentielle brugere i lokalområdet. De potentielle brugere som viste interesse for at deltage blev derefter inviteret til at deltage i ugentlige coworking-sessioner, hvor de lærte hinanden at kende og fik førstehåndserfaringer med arbejdsformen. Sessionerne foregik i et lokalt kulturcenter, som stillede deres lobby gratis til rådighed. I løbet af denne fase stiftede initiativtagerne Slovenia Coworking som non-profit organisation, der kunne anvendes til formelt at tage kontakt til myndigheder og virksomheder med henblik på økonomisk støtte og adgang til lokaler. Samtidig begyndte deltagerne i de ugentlige sessioner at efterspørge permanente faciliteter.

Den tredje fase bestod af ground testing, hvor initiativtagerne allierede sig med en gruppe industrielle og visuelle designere, der organiserede forskellige pop-up spaces i Ljubljana. Coworking-projektet blev integreret i dette bredere funderede projekt, og det blev på den måde muligt at erstatte de ugentlige sessioner med et to måneders forsøgsprojekt, hvor gruppen af potentielle coworkere havde daglig adgang til pop-up lokalerne. Det betød samtidig, at der blev åbnet op for, at andre interesserede også kunne slutte sig til coworkerne. I løbet af perioden skete der for det første det, at coworking-initiativet for det første blev integreret i et bredere kreativt miljø i lokalområdet. For det andet begyndte et større antal freelancere at benytte pop-up lokalerne dagligt, så arbejdsfællesskabet efterhånden blev udvidet til den kritiske masse, som skulle til for at gå videre med etableringen af et permanent coworking-sted. Forsøget tiltrak sig også en del opmærksomhed fra den lokale offentlighed og var med til at få projektet til at fremstå i et positivt lys blandt offentlige myndigheder og det lokale erhvervsliv.

Tabel 3.3: Etableringsprocessen for Creative Centre Poligon (Rus & Orel, 2015: 1028ff).

Etableringsfase	Beskrivelse
Erfarings- og kontaktfase (ca 6 måneder)	<ul style="list-style-type: none"> • Etablering af kontakt mellem relevante aktører. • Indhentning af information om coworking-praksis i det øvrige Europa. • Diskussion af egne erfaringer med coworking. • Beslutning om tålmodig opstartsfasen med langsom udvikling af interesse blandt de potentielle brugere.
Fællesskabsopbygning (ca 6 måneder)	<ul style="list-style-type: none"> • Identificering af potentielle brugere. • Opbygning af relationer mellem en kernegruppe af potentielle brugere i lokalområdet. • Organisering af ugentlige coworking-sessioner for den potentielle brugergruppe i et lokalt kulturcenter, der tilbød gratis lokaler til formålet.
'Ground testing' (ca 3 måneder)	<ul style="list-style-type: none"> • Organisering af et to-måneders forsøgsprojekt i midlertidige lokaler med workshops og andre arrangementer, hvor alle interesserede kunne deltage. • Indretning af pop-up spaces i de midlertidige lokaler, hvor gæster frit kunne sætte sig og arbejde. • Et større antal freelancere begyndte i denne periode at benytte lokalerne som daglig arbejdsplads.
Samskabelse af et coworking-sted (ca 9 måneder)	<ul style="list-style-type: none"> • Identificering af egnede lokaler til et permanent coworking-sted. • Mobilisering af brugerfællesskabet (som blev opbygget gennem de tidligere faser) til ombygning og indretning af de valgte lokaler.

På denne baggrund var der basis for at gå videre med den sidste fase, hvor initiativtagerne identificerede og sikrede permanent adgang til egnede lokaler i form af en gammel tobaksfabrik. Det opbyggede fællesskab af coworkere blev derefter mobiliseret til i fællesskab at ombygge og indrette lokalerne. Som et sidste skridt i etableringen blev organisationen Slovenia Coworking overgivet til brugergruppen, som gav coworking-

stedet sit endelige navn – Creative Centre Polygon – og vedtog et manifest for stedets formål og drift.

3.5 COWORKING I LANDDISTRIKTER

3.5.1 INDLEDNING

Når coworking-fænomenet som tidligere nævnt er opstået og udviklet i nogle af verdens største byer, så er det primært fordi det netop er her, at de strukturelle forandringer af arbejdsmarkedet og arbejdslivet har været mest markante. Det var derfor også her, at kreative vidensarbejdere i mest udtalt grad blev konfronteret med de dagligdags konsekvenser af omstruktureringerne. Det foranledigede dem til at eksperimentere med alternative former for arbejdslivsorganisering. Af samme grund er der også meget der tyder på, at den efterfølgende udbredelse af fænomenet først og fremmest har fundet sted i de største byer. Der findes dog ikke præcise opgørelser over urbaniseringsgraden af coworking-stedernes lokalisering, som endegyldigt kan bekræfte dette. Men både ud fra den eksisterende litteratur og de tilgængelige statistiske opgørelser, er det alligevel tydeligt, at coworking hidtil har været et fænomen, der først og fremmest har vundet udbredelse i de urbane centre. Det afspejles i den eksisterende forskningslitteratur, som kun i meget begrænset omfang har beskæftiget sig med coworking i mindre byer og i landdistrikter.

Det betyder imidlertid ikke, at coworking er irrelevant i en landdistriktssammenhæng. For det første vidner den eksisterende akademiske litteratur om, at der simpelthen ikke har været sat fokus på coworking uden for de største byer. Det betyder, at vi reelt set ikke ved ret meget om hverken omfanget eller arten af den coworking-relaterede praksis, der måtte være at finde i landdistrikterne. For det andet giver andre grene af litteraturen et fingerpeg om, at beslægtede afarter af alternative arbejdspladser med dertilhørende praksis faktisk er opstået uafhængigt af coworking-fænomenet og i nogle tilfælde på baggrund af en udviklingshistorie, der rækker længere tilbage end det er tilfældet for coworking (se fx Moriset, 2010). Især viden om udviklingen af forskellige former for fjernarbejderhuse (såkaldt teleworking) har i den sammenhæng et hidtil uudnyttet potentiale for at bidrage til den bredere diskussion om coworking. For det tredje er der i dag ikke den samme skarpe opdeling mellem byernes og landdistrikternes arbejdsmarked og arbejdsliv, som det tidligere har været tilfældet. Det betyder, at de omstruktureringer af arbejdsmarked og arbejdsliv, der præger storbyerne også i høj grad spiller en rolle for den del af arbejdsstyrken, der enten er bosat eller beskæftiget i landdistrikterne. Coworking kan altså også her være et relevant redskab i udviklingen af tidssvarende arbejdspladser, uagtet om fænomenet i dag både er mindre udbredt og mere sporadisk beskrevet end i de store byer.

3.5.2 EKSISTERENDE VIDEN OM RURAL COWORKING

I 2011 anvendte Deskmag data fra The Global Coworking Survey til en analyse af forskellene mellem coworking i større og mindre byer. De skelnede mellem byer med under og over 100.000 indbyggere, og analysen giver derfor ikke en direkte indikation på forskellene mellem landdistrikts- og bybaserede coworking-steder. Dette til trods er

resultaterne – i mangel af bedre – værd at have for øje. 15 % af alle coworking-steder var i 2011 lokaliseret i mindre byer. Imens kapacitetsudnyttelsen var nogenlunde den samme som i de store byer (henholdsvis 44 og 48 %), så adskilte coworkkerne i de små byer sig ved, at kun 25 % benyttede coworking-stedet på daglig basis imod 50 % i de store byer. Det tyder på, at coworkkere i mindre byer anvender coworking-faciliteterne på en mere fleksibel måde, evt. i kombination med hjemmearbejde eller pendling til en fjernereleggende arbejdsplads. Det understreges af, at en lavere procentdel (33 imod 42 %) lejer en fast kontorplads på coworking-stedet (Foertsch, 2011b). Ellers findes de væsentligste forskelle i coworkernes præferencer:

Those in small towns report that they are more fulfilled by the interaction and teamwork provided within a coworking space, compared to their big city cousins. They are more interested in meeting both experts within and outside their own profession, and less interested in meeting potential customers for their businesses within the coworking space. (Foertsch, 2011b).

Det internationale coworking-miljø giver desuden selv et fingerpeg om, at der også i landdistrikterne er noget i gære. På The Coworking Wiki – en informationsportal for nuværende og potentielle operatører af coworking-steder – blev der i 2011 oprettet et segment særligt tilegnet 'rural coworking spaces'. Det indeholder henvisninger til eksisterende viden, medieomtaler, blogs, og en liste med links til landdistriktsbaserede coworking-steder. Denne liste indeholder 18 coworking-relaterede foretagender fordelt på syv lande, hvoraf de 12 er beliggende i USA, hvor portalen også er etableret. Brug og opdatering har været sporadisk og de seneste tilføjelser er foretaget i 2014. Siden kan således ikke anvendes som et retvisende vidnesbyrd om coworkings nuværende udbredelse i landdistrikterne. Til gengæld giver den et indblik i konkrete eksempler på, hvordan landdistriktsbaseret coworking er blevet forsøgt implementeret. Også i regi af Deskmag er coworking-fænomenets potentielle udbredelse i landdistrikterne på dagsordenen. Van den Broek (2013) spekulerer således – på baggrund af eksempler fra Frankrig – i om rurale coworking-steder kan blive drivere i udflytning fra de større byer.

Ét af de mest markante initiativer til dato er Devon Work Hubs, som består af et netværk med 10 forskellige coworking-steder (her kaldet work hubs), hovedsageligt lokaliseret i regionens landdistrikter og mindre byer. Deres selvbeskrivelse er en god illustration af det nære slægtskab mellem coworking i storbyer og landdistrikter:

In Devon it is estimated that there are 85.000 home-based workers, many of whom would love to have the flexibility of shared office space to help combat the feeling of isolation, along with the business support and collaborative energy that a work hub creates. (Devon Work Hubs, 2016)

Initiativet er drevet af Devon County Council, som undervejs har leveret økonomisk støtte til etableringen af de enkelte coworking-steder. I 2016 er der bevilget midler til at støtte op til fem nye work hubs i området med op til 170.000 kr hver. Initiativets website fungerer desuden som portal for de enkelte hubs og leverer information for både operatører, brugere og udenforstående. Som grundlag for udviklingen er der tilvejebragt forskning om potentialet for work hubs i Devon's enkelte byer (Transform Research, 2011), samt guidelines for byggeri, indretning og etablering af stederne (RedC, 2011;

Dwelly et al, 2010). Disse vidensressourcer kan med fordel anvendes som udgangspunkt for lignende landdistriktsbaserede coworking-initiativer andre steder, herunder i Danmark. Rapporten om det lokale potentiale for etablering kan således fungere som skabelon for lignende undersøgelser, imens mange af betragtningerne i de to øvrige rapporter kan anvendes mere direkte. De fokuserer således ikke snævert på Devon, men forsøger at etablere et bredere vidensgrundlag, som også involverer en række britiske case-studier.

Landdistriktsbaseret coworking er desuden behandlet i en finsk undersøgelse, der blev gennemført med henblik på en vurdering af forudsætningerne for etablering af rurale coworking-steder i det sydvestlige Finland (Heikkilä, 2012). I dette område har lokale aktører i mange år vist interesse for at facilitere fjernarbejde, men Heikkilä (2012: 80) konkluderer, at der i stedet kan være ræson i at rette fokus imod coworking: *"In addition to the benefits of teleworking, rural coworking supports [the] local economy by enabling collaboration, subcontracting, joint ventures, and other forms of shared activities."* Undersøgelsen var baseret på et litteraturstudie samt feltarbejde i England og Finland og resulterede i en række anbefalinger, som er gengivet i uddrag i tabel 3.4.

De forudsætninger, som er opsummeret i tabel 3.3 er møntet specifikt på det sydvestlige Finland. Denne kontekst er dog så tilpas sammenlignelig med danske landdistrikter, at anbefalingerne også her er værd at have in mente. Det gennemgående lærestykke fra den finske undersøgelse synes at være, at etableringen af velfungerende coworking-steder i landdistrikterne i første instans afhænger af om det lykkes at opbygge et stærkt brugerfællesskab af engagerede coworkere. Dette harmonerer med Rus & Orel's (2015) betragtninger fra Slovenien, som er præsenteret i afsnit 3.4.5.

De seks første anbefalinger i tabel 3.4 kredser på hver deres måde om denne udfordring. Opbygningen af et brugerfællesskab (community) går ifølge Heikkilä forud for den materielle etablering af coworking-stedet og han lægger stor vægt på, at planlægning og design primært varetages af denne brugergruppe. I modsætning til de store byer er tilstedeværelsen af en kritisk masse af potentielle brugere en særlig udfordring i de mere tyndt befolkede landdistrikter. Det betyder, at der enten er behov for bred branchemæssig inklusion eller identificering af brancher, som er særligt godt repræsenteret blandt lokalområdets freelancere og mikroiværksættere. Når coworking-stedet er etableret understreger han igen, at den sociale interaktion i brugerfællesskabet er den primære succesfaktor. Den bør derfor understøttes på alle tænkelige måder, fx ved at tilknytte en værtsfunktion. Denne kan ifølge Heikkilä også spille en væsentlig rolle i forbindelse med coworking-steder, hvor mange forskelligartede aktører er involverede.

Tabel 3.4: 10 anbefalinger til etablering af rurale coworking-steder (Heikkilä, 2012: 76ff)

Relationsopbygning	Any venture to start a rural coworking space in Southwest Finland should begin by building up a community of people.
Planlægning og design	Planning and designing a coworking space should be done together in a group of engaged workers in order to prevent potential conflicts in the future.

Værtsfunktion	If a rural coworking space will be owned or operated by many actors, the importance of a host increases.
Social interaktion	Social interaction is the main reason why people are interested in rural coworking and therefore it should be supported in every way.
Opstartsfasen	Coworking is such a new phenomenon in Finland that it requires plenty of time to promote it to potential rural coworkers.
Specialisering	A rural coworking space should respond to the needs of all the potential rural coworkers (...). [S]egmentation does not seem possible in any areas with low population density (...).
Lokalisering	Location of a coworking space is highly important in rural surroundings, as it should be easy to get there and it should be close to other services (...).
Finansiering	There is no need to take a severe financial risk when establishing a coworking space, as it is usually low in overhead and cooperation with other actors in the area helps to save costs and manage risks.
Digital infrastruktur	Fast and reliable internet connection is crucial to any coworking space.
Bæredygtighed	Rural coworking spaces in Southwest Finland are ready to operate in a sustainable way if it is made easy for them and if it is expected of them (...).

De øvrige fire anbefalinger handler alle om materielle aspekter i forbindelse med etablering og drift af et landdistriktsbaseret coworking-sted. Betydningen af digital infrastruktur i form af hurtigt internet er ikke overraskende i betragtning af, at coworking primært praktiseres af vidensarbejdere og lignende. Den mest praktiske og økonomiske løsning vil typisk være at placere coworking-stedet på en lokalitet, hvor den digitale infrastruktur allerede er til stede i tilstrækkelig grad. Dette vil typisk harmonere med behovet for en lokalisering, der er let tilgængelig for potentielle brugere. Samtidig øges synligheden i lokalsamfundet og det bliver mere realistisk at udvikle coworking-stedet som bredere funderet mødested for lokale beboere.

3.5.3 FJERNARBEJDE OG TELECENTRE

Begrebet fjernarbejde (eller teleworking) har i mange år været genstand for både eksperimenter og debat i en landdistriktspolitisk og forskningsmæssig sammenhæng. Det er, især i praksis, beslægtet med coworking, men er opstået på baggrund af andre samfundsmæssige forudsætninger. Interessen for fjernarbejde og dertil indrettede huse er steget i takt med, at den teknologiske udvikling har gjort det muligt at afkoble flere og flere arbejdsfunktioner fra kravet om geografisk nærhed. Blandt landdistrikternes aktører er dette blevet modtaget som en ny mulighed for at fastholde og tiltrække både arbejdspladser og borgere.

De såkaldte telecentre eller telecottages blev etableret i relativt stort omfang i slutningen af 1980'erne og starten af 1990'erne som teknologiske adgangspunkter i fjerntliggende egne for at sikre, at disse områder også kunne drage nytte af den teknologiske udvikling, der prægede de større byer. Mange steder drejede det sig tillige om at gøre befolkningen klar til anvendelse af de nye kommunikationsteknologier gennem undervisning og

førstehåndserfaringer med IT (Moriset, 2011). Der var i 1990'erne en udbredt tro på, at de teknologiske landvindinger hurtigt ville minimere betydningen af geografisk afstand og dermed bane vejen for en rural renæssance, hvor økonomisk udvikling i langt mindre grad ville være koncentreret i de store byer (se fx Frances Cairncross indflydelsesrige *The Death of Distance* fra 1997). Disse forudsigelser har siden vist at være stærkt overdrevne, men det ændrer ikke på, at den fortsat hastige teknologiudvikling skaber potentiale for nye aktiviteter i landdistrikterne. Især i EU-regi har der kontinuerligt været sat politisk fokus på fjernarbejde siden midten af 1990'erne (Baltina, 2012). Den første bølge af fjernarbejde er grundigt beskrevet og analyseret af Clark (2000).

Den første bølge af telecentre blev hurtigt overhalet indenom af netop den teknologiske udvikling, der havde været baggrunden for deres etablering. Internettets udbredelse i private hjem gjorde de teknologiske adgangspunkter overflødige, fordi de fleste efterhånden havde tilsvarende eller bedre faciliteter til rådighed i deres eget hjem eller virksomhed, selv i de mest perifere områder. Telecentrenes genkomst i form af fjernarbejderhuse i løbet af det nye årtusindes første årti skete både på baggrund af de forandrede arbejdsmarkedsvilkår, der allerede er behandlet i forhold til coworking-steder i byerne og de nye teknologiske muligheder, der er forbundet med Web 2.0 (og siden 3.0). Udsigten til at kunne drive virksomhed fra fjerntliggende områder er blevet en mere realistisk mulighed og derfor har der været grobund for, at de samme grupperinger af iværksættere og freelancere, der startede coworking-bølgen i byerne også etablerer sig i landdistrikter. Her opleves ensomheden i at drive virksomhed hjemmefra imidlertid i endnu mere udtalt grad end i byerne, og behovet for samlingspunkter i det daglige arbejdsliv er derfor mindst ligeså presserende her.

Især Frankrig har været i førersædet hvad angår etableringen af fjernarbejderhuse. Den urbane struktur i Frankrig er yderst polariseret med et lille antal metropoler, hvor størstedelen af de økonomiske aktiviteter og dermed også de fleste arbejdspladser er lokaliseret. De mere perifere, rurale områder, fx i Massif Central, har haft det overordentlig svært efterhånden som den økonomiske udvikling er blevet yderligere centraliseret i Paris og de øvrige storbyer. Land-by forskellene har på denne måde været langt mere udprægede end i Danmark. De offentlige myndigheder, har følgelig også i mere udtalt grad været konfronteret med behovet for at skabe og fastholde arbejdspladser, og sikre et acceptabelt serviceniveau, især i de mest perifere landdistrikter. Etableringen af fjernarbejderhuse i kombination med decentrale borgerservice-faciliteter har været et af de mest markante tiltag.

Moriset (2011) har beskæftiget sig indgående med denne opblomstring af fjernarbejderhuse i de franske landdistrikter. Han citerer blandt andet den statslige organisation DIACTs¹ definition af telecentre:

A telecenter is a working space hosting salaried and self-employed teleworkers. It comprises at least a private office space available for rent by the day, the week, or

1 DIACT (Délégation Interministérielle à l'aménagement et à la compétitivité des territoires) er det statslige organ, der har varetaget udbredelsen af telecentre i Frankrig. Det har siden skiftet navn til CGET (Commisariat Général à L'Égalité des Territoires).

the month, shared equipments (computer, fax, photocopier, and broadband access) and services (...) A telecenter may be located in a multipurpose facility, such as an incubator, a community service house, a public telecottage (...) It may be used permanently or occasionally by salaried teleworkers from a remote company, by nomadic workers, and by self-employed, home teleworkers who endeavor to lessen isolation. (DIACT (2006) oversat fra fransk af Moriset (2011: 259)).

Beskrivelsen stemmer i store træk overens med de definitioner og beskrivelser, som er i cirkulation blandt coworkerne, og de franske telecentre kan på den baggrund opfattes som et ruralt modstykke til storbyernes coworking-steder. Forskellen ligger primært i, at de franske initiativer som udgangspunkt har haft fokus på lønarbejdere i større virksomheder, hvis funktioner kunne udflyttes til landdistrikterne og baseres i fjernarbejderhusene. Derudover er der den markante forskel, at de franske telecentre både er offentligt finansieret og drevet, hvorimod størstedelen af de bybaserede coworking-steder er etableret på privat initiativ af enten græsgrødder eller virksomheder. Også i det æstetiske udtryk er der klare ligheder som illustreret i dette kapitels indledende illustration.

Også i Danmark er fjernarbejde blevet et tema i landdistriktsudviklingen. Region Nordjylland var således lead partner i et interreg-projekt (MICROPOL), som fra 2012 til 2014 indsamlede erfaringer og viden fra 10 forskellige EU-landes forsøg med fjernarbejderhuse i perifere områder. I projektet blev disse samlet under betegnelsen Smart Work Centres (SWC), men ligesom det var tilfældet i det franske eksempel er definitionen relativt bred med både parallel og direkte reference til coworking-begrebet:

SWCs can be defined as business spaces that help knowledge based workers to have a flexible base, allowing for interaction and collaboration with others and providing high level information and communications technology (ICT) infrastructure and capabilities, such as high speed broadband networks. SWCs also operate in a very flexible way, with opportunities for short term and shared use and provide a variety of working spaces ranging from flexible desk, office and meeting spaces to shared facilities and informal social spaces. (...) By providing an environment to facilitate both on and offline collaboration between enterprises and entrepreneurs through 'coworking', SWCs are not simply physical spaces and should be understood as 'human spaces' which facilitate collaboration between individuals and organisations. (Micropol, 2015: i)

Interreg-projektets publikationer udgør således en værdifuld vidensressource i forhold til udvikling af landdistriktsbaserede coworking-steder. Projektet skulle dels klarlægge om der var ræson i at investere i udviklingen af SWC'er og dels udfolde hvad der skulle til for at denne udvikling kunne faciliteres succesfuldt. Det første spørgsmål blev besvaret gennem grundige evalueringer af en række SWC'ers socio-økonomiske effekter i lokalsamfundet, imens det andet primært blev behandlet gennem en række dybdegående case-studier. Projektet mandede ud i 10 politiske anbefalinger. De første tre var rettet imod generelle forbedringer af landdistrikternes digitale infrastruktur og kompetencer, imens den fjerde anbefaling var knyttet til landdistrikternes (ofte utilstrækkelige) evner til at samarbejde på tværs, igen set i et mere generelt perspektiv. I forhold til udviklingen af coworking-steder (fortsat under betegnelsen SWC) anbefalede projektet (1) udnyttelse

af tiloversblevne eller underudnyttede bygninger og faciliteter; (2) facilitering af SWC'er gennem strukturelle rammer, promovering, samarbejde med vidensinstitutioner, og bredere fremme af iværksætteri; (3) anvendelse af offentlig-private partnerskaber som rammer for den lokale/regionale udviklingsstrategiske indsats; (4) mobilisering af lokale græsrodder som engagerede drivere (med Klitmøller som best practice eksempel); og (5) involvering af den yngre del af befolkningen med henblik på fastholdelse og tilbageflytning (Baracsi et al, 2015).

3.6 OPSAMLING

De vigtigste europæiske eksempler på landdistriktsbaseret coworking er opsummeret i tabel 3.4 med henvisning til supplerende vidensressourcer. Oversigten omfatter et bredt udsnit af alternative arbejdssteder, hvis erfaringer er vurderet relevante i den aktuelle sammenhæng. Selvom rural coworking ikke er velbeskrevet i litteraturen så vidner denne oversigt om, at der forskellige steder i Europa er relativ stor aktivitet på dette område. Sammen med nedenstående nøglepunkter udgør denne oversigt opsamlingen på rapportens gennemgang af den eksisterende viden om landdistriktsbaseret coworking.

Herunder opsummeres de vigtigste indsigter, der kan uddrages af ovenstående litteraturstudie. Indsigterne ledsages af deres væsentligste udviklingsstrategiske implikationer:

- **Coworking er en relativt flydende betegnelse, der i praksis dækker over en række forskellige variationer over det samme tema.** Der er derfor i høj grad plads til – og behov for – at begrebet konceptualiseres og udvikles lokalt med fokus på, hvordan det kan matche lokale behov og spille sammen med de særlige forhold og den udviklingsdynamik, som i forvejen præger lokalsamfundet. Mere overordnet er der behov for at tage højde for de mere generelle forskelle, der gør sig gældende mellem land og by, således at de bybaserede coworking-former ikke blot kopieres i landdistrikterne, men gentænkes i forhold til de konkrete forudsætninger og behov, som her gør sig gældende. Dertil kommer de enkelte landdistrikters lokale forudsætninger, som både kan udgøre særlige muligheder, som kan udnyttes og særlige udfordringer, der skal overkommes.
- **Etablering af sociale rammer – herunder fællesskabsopbygning og læring – er mindst ligeså vigtigt som etablering af fysiske rammer.** Denne indsigt har stor betydning i en udviklingsstrategisk sammenhæng, fordi det antyder, at etableringen af fysiske rammer ikke nødvendigvis er den bedste strategi i lokale kontekster, hvor den nødvendige forudgående fællesskabsopbygning endnu ikke har fundet sted. Både den generelle coworking-litteratur og den mere landdistrikts-specifikke antyder, at det blot vil føre til spildte investeringer i 'tomme huse', som måske aldrig kommer til at fungere efter hensigten.
- **Værts- og matchmaking-funktionen spiller en afgørende rolle i bestræbelserne på at forløse coworking-stedets potentiale.** Coworking indebærer mere end blot deling af kontorfaciliteter, men den frugtbare interaktion

mellem brugerne kan ikke forventes at finde sted uden en aktiv indsats for at fremme den. Det gælder især i tilfælde, hvor arbejdsfællesskabet fortsat er skrøbeligt og hvor den branchemæssige diversitet er stor. Her er der i særlig grad behov for en vært, der faciliterer interaktionen og sørger for at give brugerne optimale muligheder for at trække på hverandres viden og netværk. Offentlig støtte til (landdistriktsbaserede) coworking-steder kan med fordel rettes mod finansiering af en værtsfunktion.

- **Offentlig støtte og involvering spiller en større rolle i landdistriktsbaseret end i storbybaseret coworking.** Især det franske eksempel med telecentre vidner om, at etablering og udvikling af landdistriktsbaserede coworking-steder med fordel kan kombineres med initiativer, der både sikrer et bedre service-niveau gennem offentlig tilstedeværelse i de små lokalsamfund og skabelsen af multifunktionelle mødesteder. Implementeringen af et coworking-element i sådanne huse bør dog stadig ske under hensyntagen til ovenstående punkter. I en bredere politisk sammenhæng, giver den kritiske debat om coworking som element i deleøkonomien, anledning til at overveje hvilke interesser offentlige myndigheder ønsker at varetage og værne om, ved at involvere sig i udviklingen af coworking-steder. Uanset politisk ståsted kan der argumenteres for en sådan involvering, men kriterierne for hvilke former for coworking-steder man ønsker at støtte kan variere væsentligt.

Tabel 3.4: Eksempler på coworking-relaterede projekter i europæiske landdistrikter. Hjemmesiderne er i nogle tilfælde kun delvist tilgængelige på engelsk.

Land	Projekt	Beskrivelse	Læringspotentiale	Vidensressourcer
Storbritannien	Devon Work Hubs	Netværk af 10 work hubs med adgang til etableringsstøtte gennem Devon County Council. Projektet har desuden tilvejebragt vidensressourcer for potentielle operatører af nye work hubs. Etableret i 2010.	Projektet er eksemplarisk i forhold til lokale og regionale offentlige aktørers rolle i udviklingen af rural coworking.	Dwelly et al (2010); Transform Research (2011); https://www.devonworkhubs.co.uk/
Storbritannien	Rural Connect	Netværk af 36 enterprise hubs i det nordøstlige England i regi af North East Rural Growth Network. Projektet formidler adgang til etableringsstøtte gennem SEIF (Strategic Economic Infrastructure Fund) og samarbejder med Centre for Rural Economy (Newcastle University). Etableret i 2014.	Bredt inkluderende projekt, der viser hvordan samarbejde med vidensinstitutioner kan håndteres.	Cowie et al (2013); http://www.ruralconnect.biz/
Frankrig	Télécentres et téléactivités	Nationalt program for etablering af telecentre som multifunktionelle huse med borgerservice- og fjernarbejdsfaciliteter. Programmet administreres af et tværministerielt organ (CGET). Der er i alt 78 telecentre i 15 forskellige regioner. Etableret i 2005.	Giver indblik i 10 års erfaringer med et statsligt initiativ på nationalt plan. Telecentret i Murat er eksemplarisk i forhold til multifunktionalitet.	Moriset (2011); http://www.cget.gouv.fr/
Estland	Smart Work Association	Græsrodsbaseret netværk af 27 smart work centres fortrinsvist i estiske landdistrikter. Foreningen tilbyder kurser til lokale græsroddere og centrene fokuserer primært på at skabe beskæftigelse for udsatte sociale grupper.	Repræsenterer en alternativ retning med fokus på udsatte grupper i stedet for højtuddannede vidensarbejdere.	Adamsone et al (2013); http://www.smartwork.ee/en/
Ungarn	Hungarian Telecottage Association	Netværk af multifunktionelle telecottages i ungarske landsbyer med mindre end 5000 indbyggere. Bevægelsen startede i 1994 og der er i dag mere end 500 telecottages.	Ikke decideret coworking, men to årtiers erfaringer med græsrodsbaserede telecottages	Gáspár et al (2013)
EU	Micropol	Interreg IVC projekt, som fra 2012-2014 indsamlede viden og erfaringer med smart work i 10 forskellige EU-lande. Region Nordjylland var lead partner.	Det mest omfattende forsøg på at samle den europæiske viden på området.	Micropol (2015); http://www.micropol-interreg.eu

4 ERFARINGER FRA THY: COWORK KLITMØLLER

4.1 INDLEDNING

De næste to kapitler omhandler danske erfaringer med landdistriktsbaseret coworking i henholdsvis Klitmøller i Thy og Nexø på Bornholm. Førstnævnte er centreret omkring Cowork Klitmøller, som også er ophav til konceptet matchmakingzoner. I afsnit 4.2 redegøres der for etableringen af coworking-stedet, imens der i afsnit 4.3 fokuseres på stedets koncept og organisering, brugere og dagligdag, samt fremtidsplaner. Opsamlingen i afsnit 4.4 er bygget op omkring de nøglepunkter, som blev identificeret gennem litteraturstudiet og som er opsummeret i afsnit 3.5.

4.2 FRA UFORMELT KONTORFÆLLESSKAB TIL COWORK KLITMØLLER

4.2.1 TIDLIGE TANKER OG EKSPERIMENTER

Etableringen af det nuværende coworking-sted under navnet Cowork Klitmøller er den foreløbige kulmination på et længere forløb med coworking-relaterede aktiviteter, som strækker sig tilbage til 2007. Etablerings- og udviklingsforløbet er desuden knyttet til den længere historik, der siden 1980'erne har gjort landsbyen Klitmøller til centrum for surferklyngen Cold Hawaii. Denne historik er beskrevet og analyseret mere udførligt i en tidligere CLF-rapport (se Fisker, 2016). Forbindelsen til surfereventyret fremgår blandt

andet af Cowork Klitmøllers selvbeskrivelse i LAG-rapporten Matchmakingzone Klitmøller:

Projektet skal ses som ét element i formentlig en bred vifte af tiltag, som skal gøre det nemmere at opholde sig i et (yder)område med bestemte mestendels naturskabte karakteristika, som gør det særligt attraktivt for folk med specielle interesser. (Klitgaard & Johnsen, 2014: 7).

De første forsøg med coworking i Klitmøller blev gennemført i efteråret 2007, hvor to iværksættere med tilknytning til områdets surfer-miljø begyndte at anvende den ens private hjem som fælles arbejdssted. I løbet af nogle måneder sluttede yderligere fire hjemmearbejdere fra lokalområdet sig til, og i 2008 blev det lille arbejdsfællesskab flyttet fra det private hjem på Ørhagevej (Klitmøllers hovedgade) til landsbyens gamle missionshus på Vestermøllevej, som kom til at huse otte iværksættere og freelancere.

Projektet havde til at starte med ikke noget navn og der var ikke noget bagvedliggende koncept eller en vision for arbejdsfællesskabet. Det var en praksis, der opstod gennem en gensidig erkendelse af, at dagligdagen som kombineret freelancer og selvstændig erhvervsdrivende bliver mere tilfredsstillende og mindre ensom, hvis man har nogen at dele den med. Først i løbet af 2008 stødte initiativtagerne på begrebet coworking, der fremstod som en god beskrivelse af deres egen praksis. De nævner selv Citizen Space, Parisoma og Nextspace i San Francisco som de første konkrete eksempler.

4.2.2 MELLEMSPILE I MISSIONSHUSET

For nogle af brugerne gav 'opdagelsen' af coworking-begrebet mod på mere, fordi det gik op for dem, at det ikke blot handlede om at arbejde samme sted – som i et konventionelt kontorfællesskab – men om at opbygge og vedligeholde et fællesskab og arbejde sammen som kollegaer på en arbejdsplads. Det førte i sidste ende til en opsplitning af projektet, fordi andre brugere var mere interesserede i et konventionelt kontorfællesskab. Denne gruppe ville gerne dele faciliteter, men var ikke interesserede i at arbejde målrettet for at skabe et tættere knyttet fællesskab:

Og af det opstod også denne her idé om – eller lyst til – at dykke dybere ned i fænomenet. Men det var så ikke noget jeg fandt hos de øvrige medlemmer af det [kontorfællesskab] vi sad i indledningsvist. (...) De var egentlig bare interesserede i at passe deres virksomhed og så mødes under det samme tag og det var fint nok for dem. Og det gjorde egentlig også, at jeg lagde det på hylden i nogle år. (Rasmus Johnsen, Interview, 22.02.2016).

Coworking-idéen kom derefter til at ligge i dvale i nogle år. I mellemtiden kørte kontorfællesskabet i missionshuset videre som hidtil og selvom der ikke var tale om decideret coworking, så blev der fortsat opsamlet værdifulde erfaringer om de sociale dynamikker, der gør sig gældende når en flok kreative vidensarbejdere deler et hus alt imens de hver især forfølger deres egne projekter. Kontorfællesskabet tiltrak sig også undervejs interesse fra omverdenen, hvilket blandt andet materialiserede sig i et ministerbesøg i januar 2012, da daværende minister for By, Bolig og Landdistrikter

Carsten Hansen lagde vejen forbi Klitmøller (Klitgaard & Johnsen, 2014). Relativt kort tid efter opstod en mulighed for at genoptage tankerne om et egentligt coworking-sted:

Og så opstod der så (...) en situation, hvor der var en god ven af os, som er akademiker og flyttede herop sammen med sin kæreste, og som bare ikke kunne få et job. (...) For ligesom at få hende i gang, så lavede vi en stilling i regi af min virksomhed, hvor vi på den ene side søgte nogle penge hos LAG og på den anden side fik et løntilskud. Og så kunne vi have hende ansat i (...) syv måneder tror jeg det endte med. Hvor hun så... hvor idéen var, at hun skulle arbejde med at folde hele det her koncept ud. Selvfølgelig i samarbejde med hende, men det var primært hendes formål. Og det arbejdede hun med i den periode, og det var ligesom det der satte... altså for alvor satte gang i det igen. (Rasmus Johnsen, Interview, 22.02.2016).

4.2.3 KONCEPTUDVIKLING OG SAMARBEJDE MED REALDANIA

Projektets genfødsel adskilte sig markant fra de indledende forsøg ved at tage udgangspunkt i en konceptudvikling, som både kunne trække på erfaringerne fra de mellemliggende år og på den internationale viden om coworking. Dermed blev der skabt et konceptuelt grundlag – kaldet matchmakingzonen – der efterfølgende kunne fungere som skitse og rettesnor for iværksættelsen af et egentligt coworking-sted. Startskuddet til den fysiske etablering af stedet blev Realdania-projektet Stedet Tæller, som gav mulighed for at ansøge om økonomiske midler til etableringen. I begyndelsen af 2014 kom matchmakingzonen igennem første nåleøje i fondens ansøgningsproces, og i august samme år blev den endelige ansøgning indsendt. Den resulterede i, at Realdania i oktober bevilgede i omegnen af fem millioner kr. på betingelse af, at projektets øvrige finansiering kom i hus.

Et springende punkt i denne fase af projektet var coworking-stedets nøjagtige placering i Klitmøller. De lokale initiativtagere havde som udgangspunkt blikket rettet mod en ejendom på Ørhagevej, der på det tidspunkt blev anvendt som blandet bolig og erhverv. To af de involverede iværksættere drev allerede deres fælles virksomhed fra lejede lokaler i dette hus. Realdania stillede dog spørgsmålstegn ved, om det nu også ville være den bedst mulige beliggenhed i byen. Derfor blev en byggegrund tættere på Ørhage bragt i spil som alternativ. Det skabte dels utilfredshed blandt lokale beboere, som modsatte sig dispensation fra en beskyttende lokalplan for området og en øget arbejdsbyrde for initiativtagerne, som nu på den ene side stod overfor at skulle redegøre for projektets nye placering for Realdania, og på den anden side kunne se frem til en længere kommunal proces med at få tilvejebragt en ny lokalplan.

Den situation førte til selvransagelse og i sidste ende også til en beslutning om at trække Realdania-ansøgningen tilbage for i stedet at gennemføre projektet selvstændigt (og dermed selvfinansieret) på den oprindelige placering. For at få denne model til at gå op rent økonomisk, allierede initiativtagerne sig med indehaveren af en lokal surfbutik og surfskole (Westwind), som havde planer om at etablere bed & breakfast i byen. Sammen købte de ejendommen på Ørhagevej med henblik på at drive både et coworking-sted og

en bed & breakfast på adressen. En midlertidig ombygning har gjort det muligt at tage hovedbygningen i anvendelse som coworking-sted, imens en større om- og tilbygning er planlagt til udførelse i efteråret 2016 og vinteren 2017. Planerne omfatter også markante forandringer af udendørsarealerne omkring bygningen, som initiativtagerne håber kan omdannes til et offentligt rum, der kan fungere som samlingssted for både lokale borgere og gæster. Etableringen af overnatningsfaciliteter på adressen vil også give nye muligheder for coworking-stedets gæstbrugere.

4.3 MATCHMAKINGZONEN SOM RURALT COWORKING-KONCEPT

4.3.1 BAGGRUND

Rasmus Johnsen benyttede ministerbesøget i januar 2012 til at præsentere den første grovskitse til en vision om etablering af en matchmakingzone i Klitmøller. Det er den vision, der siden er blevet videreudviklet til et koncept for landdistriktbaseret coworking i samarbejde med Marie Louise Klitgaard. Konceptet og de bagvedliggende analyser er præsenteret i LAG-rapporten Matchmakingzone Klitmøller, som blev udarbejdet for LAG Thy-Mors i 2014. Rapporten er rig på konkrete forslag og idéer til, hvordan coworking-steder bedst etableres og drives i danske landdistrikter med særlig fokus på de forhold, der gør sig gældende i Thy. Således udgør rapporten også en væsentlig vidensressource, der kan og bør bringes i anvendelse i forbindelse med eventuelle fremtidige bestræbelser på at udbrede coworking mere generelt i danske landdistrikter. I dette afsnit opsummeres matchmakingzone-konceptet som det er præsenteret i LAG-rapporten.

Den udfordring der ligger i at overføre, oversætte og tilpasse et storbyfænomen til en landdistriktssammenhæng blev italesat i LAG-rapportens prolog, hvor Rasmus Johnsen opridsede situationen som følger:

For 'sådan nogen som mig' var coworking-stederne i de større byer og storbyerne, der hvor det skete. Med 830 indbyggere i en landsby, der ligger så langt væk fra København, som man kan komme i kongeriget Danmark, lå den ikke lige til højrebænet – så hvordan? (Klitgaard & Johnsen, 2014: 5)

De efterfølgende analyser var i bund og grund et forsøg på at svare på netop det spørgsmål. Rapporten indeholder – foruden en introduktion af coworking-begrebet – en målgruppeanalyse, en behovs- og funktionsanalyse, beskrivelse af mulige forretningsmodeller, risikovurderinger, samt konkret viden indhentet gennem studieture til coworking-steder i Holland, Portugal og England, hvor der blev aflagt visit ved i alt 12 forskellige coworking-steder.

4.3.2 DEFINITION

Gennem hele LAG-rapporten blev der fokuseret på spørgsmålet om, hvordan og under hvilke forudsætninger et velfungerende coworking sted kan etableres i et lokalsamfund som Klitmøller. Det resulterede i følgende generelle definition af en matchmakingzone:

En matchmakingzone er et HUS og et NETVÆRK for alle, men retter sig primært mod folk i den kreative klasse. Gruppen består af beboere og hhv. alfa- og beta-beboere, som gennem projektet får et sted, hvor man kan mødes og skabe sammen.^{[11][11]}Beboere er folk, som direkte eller indirekte har bosat sig et bestemt sted pga. områdets kvaliteter i relation til en specifik aktivitet. Alfa- og beta-beboere er folk, der – af samme årsag – besøger området. Alfa-beboerne er førstegangsbesøgende, beta-beboerne er tilbagevendende besøgende.

Konkret skaber matchmakingzonen en ramme, som gør det muligt for området at udnytte en udpræget stedbunden kvalitet til også at skabe et miljø, hvorigennem målgruppen opnår både sociale og professionelle fordele som følge af at indgå i netværk med hinanden. (Klitgaard & Johnsen, 2014: 7)

Denne beskrivelse er affødt af de konkrete forhold, der gør sig gældende i Klitmøller. Lokalsamfundet frekventeres her af et ikke uvæsentligt antal turister og tilbagevendende besøgende, som overvejende tiltrækkes af muligheden for deltagelse i forskellige surf-relaterede aktiviteter – på vandet såvel som på land. Matchmakingzonen skal ses som et forsøg på at drage nytte af dette fordelagtige udgangspunkt ved at mobilisere og aktivere de besøgende som mere end blot turister. LAG-rapportens målgruppeanalyse afslørede blandt andet, at de surfere der har en forkærlighed for Klitmøller og Cold Hawaii i overvejende grad tilhører den kreative klasse, som ifølge Richard Florida (2002) udgør en af de vigtigste drivkræfter for økonomisk udvikling. I det omfang Florida's tese holder vand er der på den baggrund ræson i at udvikle initiativer, der kan mobilisere de kreative gæster i lokalsamfundets tjeneste. Denne ambition understreges af Cowork Klitmøllers afstandtagen til betegnelsen turist:

Cowork Klitmøller anskuer ikke den besøgende som 'turist'. Han eller hun er først og fremmest 'thinker' og 'doer' med det potentiale og den værdi, der ligger i at indgå i netværk med vedkommende. (Klitgaard & Johnsen, 2014: 50).

Det er her begrebet 'matchmakingzone' kommer ind i billedet. Klitgaard & Johnsen ønskede at skabe et konceptuelt grundlag for etableringen af et hus, hvor lokalt bosatte medlemmer af den kreative klasse i en arbejdsmæssig sammenhæng kan møde deres ligesindede blandt både førstegangsbesøgende (alfa-beboere) og tilbagevendende gæster (beta-beboere). Coworking-steder er i forvejen kendetegnede ved, at de anvendes af et mix af heltids- og deltidsbrugere med fast eller midlertidig tilknytning til huset. På den måde fremstod coworking også som en skræddersyet løsning, i forhold til at facilitere sådanne møder mellem beboere og gæster. En matchmakingzone er altså et coworking-sted i et landdistrikt, hvor der lægges særlig vægt på at skabe kreative 'match' mellem brugere med forskellig grad af tilknytning til lokalsamfundet.

Den forståelse af begrebet den kreative klasse som blev lagt for dagen i LAG-rapporten, var primært baseret på Floridas (2002) første bog om begrebet, suppleret af Andersen & Lorentzens (2009) undersøgelse af begrebets anvendelighed i Danmark. Derudover inddrages blandt andet en konkret undersøgelse af den kreative klasse i Klitmøller (Lund et al, 2011), hvorfra begrebet betabeboere blev uddraget. Til gengæld henvises der ikke til Herslunds (2012) undersøgelse af den kreative klasse i danske landdistrikter, som

ellers også kunne have støttet op om og nuanceret forståelsen af den kreative klasses rolle i netop danske landdistrikter. I forståelsen af de fordele, der potentielt kan opnås gennem matchmaking, trak rapporten desuden på Granovetters (1973) teorier om stærke og svage båndes betydning for innovation og økonomisk udvikling. Matchmakingzonen kan i den sammenhæng opfattes som et forsøg på at drage nytte af både de stærke bånd, der knyttes internt mellem husets faste brugere, og de svagere bånd der løbende opstår mellem brugere med fast og løs tilknytning til huset (alfa- og beta-beboere).

4.3.3 FORRETNINGSMODEL

For at gøre konceptet operationaliserbart blev der i LAG-rapporten også opstillet en konkret forretningsmodel for en matchmakingzone i Klitmøller. Heri understreges det indledningsvist, at matchmakingzonen både består af et hus og et netværk. Der er altså tale om både et fysisk og et virtuelt sted. Det betyder at selvom alfa- og beta-beboere har en løsere tilknytning til huset end de faste brugere, så er de alligevel faste medlemmer af det netværk, som er tilknyttet huset. Det giver dem blandt andet adgang til en fælles kompetence-database, plads på husets hjemmeside og adgang til en række netværksarrangementer.

Dernæst fremhæves fællesskabet som det afgørende, værdiskabende element i matchmakingzonen:

Value proposition for Cowork Klitmøller er først og fremmest fællesskabet. Fællesskabet bygger på en kombination af tilfældige hverdagsmøder og afslappede arrangementer.

Forretningsmodellen læner sig på den måde tæt op ad forbillederne blandt de storbybaserede coworking-steder, hvor det netop også er fællesskabet, der fremhæves som det primære trækplaster. Matchmakingzonens differentiering fra coworking andre steder knyttes først og fremmest til placeringen i Klitmøller og Cold Hawaii. Den lokale surferkultur giver ifølge Klitgaard & Johnsen *"en helt særlig og dyb relation mellem Klitmøller og beboere og alfa/beta-beboere"* som forbedrer forudsætningerne for at skabe kreative forbindelser mellem beboere og besøgende. Derudover understreges det at denne form for matchmaking ikke praktiseres andre steder.

Kundesegmentet udpeges i tråd med målgruppeanalysen som den surfende del af den kreative klasse i Danmark og Nordtyskland. Det geografiske kriterie har i den forbindelse været, at Klitmøller skulle være tilgængelig inden for 6-8 timers kørsel. Det betyder ikke, at brugerne udelukkende er surfere, men blot at det er dette segment, der primært fokuseres på. Det betyder blandt andet, at der i det primære kundeselement er en overvægt af mænd i alderen 25-45 år, svarende til surfermiljøets særlige demografi. For at servicere dette segment bedst muligt er der blandt andet indgået aftaler med Klitmøllers surfskoler og surfbutikker om udbud af samlede pakker med matchmakingzone, surfkurser og leje af udstyr. Derudover foregår markedsføringen af coworking-stedet primært gennem kanaler med tilknytning til de danske og tyske surfermiljøer. Fordi der i øjeblikket er tale

om en midlertidig indretning har det også været en bevidst del af strategien ikke at markedsføre huset for aggressivt:

Det hører så med til den del af historien, at vi er jo ikke gået ud på nogen måde big time. Vi er jo sådan startet meget stille og roligt op, også fordi vi har dybest set ikke vidst, hvor vi var på vej henad. Og det har jo hele tiden ligget i kortene, at det blev den her udvidelse og fremtiden, der er det attraktive. (Rasmus Johnsen, Interview, 22.02.2016).

Derfor er der i første omgang fokus på at udbrede kendskabet og interessen gennem brugere og ambassadørers personlige netværk. Samtidig anvendes husets blog og nyhedsbrev til at informere det etablerede netværk af brugere, ambassadører og andre interesserede om nye tiltag. Læsere af nyhedsbrevet kan således løbende følge med i ombygningens fremskridt.

4.4 COWORK KLITMØLLER I SIN NUVÆRENDE FORM

4.4.1 HUSET

Cowork Klitmøller er indrettet i en ejendom beliggende på Ørhagevej, Klitmøllers hovedgade. Vejen bugter sig fra øst til vest gennem landsbyen og ender blindt ved Ørhage, det fremspring på kysten som Klitmøller er etableret i læ af og som samtidig udgør ét af Cold Hawaiiis 31 surfspots. Placeringen ved lokalsamfundets livsnerve giver som sådan huset stor synlighed og en praktisk beliggenhed for de brugere, der kommer til Klitmøller for at kombinere arbejde og surfing. En melding om gunstige bølge- og vindforhold kan hurtigt omsættes i handling, og den døgnadgang til huset som gives til betroede brugere sikrer muligheden for at genoptage arbejdet når som helst.

Figur 4.1: Cowork Klitmøller er indrettet i denne ejendom på Ørhagevej (Foto: Jens Kaae Fisker)

Selve huset adskiller sig i sit nuværende udtryk ikke væsentligt fra den øvrige bygningsmasse langs Ørhagevej. Kun det påmalede 'CoWork' på husets lyse facade vidner om, at der foregår noget særligt her (se figur 4.1). Før matchmakingzonens etablering blev det meste af huset anvendt som bolig. Kun den vestligste del af selve huset (helt til venstre på figur 4.1), som ligger i gadeniveau blev udlejet til erhvervsformål. Derudover har den garage, der kan anes mod øst (rødstensmuren yderst til højre) været anvendt til erhverv. Husets stueetage er siden blevet indrettet med permanente kontorpladser til de faste brugere og mere fleksible pladser til alfa- og beta-brugerne. Husets køkken er bevaret fra tiden som privat hjem og fungerer som frokoststue og fællesareal med et hjemligt præg. I den relativt højt beliggende kælder er to værelser indrettet med henholdsvis kontorpladser og mødefaciliteter. Disse pladser er forbeholdt brugere, som af den eller anden grund har brug for ekstra arbejdsro i en periode. Kælderen indeholder desuden badeværelse og bryggers, der ligesom køkkenet fortsat vidner om husets fortid som privat hjem.

Både foran og bagved huset findes udendørsarealer, der indtil videre ikke er fuldt inddraget i matchmakingzonens aktiviteter. Det samme gælder garagen, som kræver en gennemgribende renovering før den kan tages i brug. Som tidligere nævnt er et større renoverings-, ombygnings- og tilbygningsarbejde planlagt til gennemførelse i vinteren 2016-17 (se figur 4.2). I den forbindelse forventes matchmakingzonens kapacitet i forhold til gæsteburgere, markant forøget ved at dele af garagearealet indrettes med kontorpladser. Der pågår dog stadig overvejelser om den præcise udnyttelse af garagen, som også kan danne ramme om mere udadvendte aktiviteter, der kan være med til at etablere huset som fælles mødested for både Klitmøllers beboere og besøgende. Den klare fysiske adskillelse af garage og hovedbygning kan i den forbindelse være med til at sikre en fornuftig balance mellem coworking-stedets behov for arbejdsro og ambitionen om at skabe et lokalt mødested.

**Figur 4.2: Cowork Klitmøllers fremtidige udseende efter ombygning i 2016-17
(Illustration: Cowork Klitmøller, 2016)**

Grundens udendørsarealer strækker sig mod nord (dvs. bagved huset) ned til den sti, der løber langs Klitmøller Å og danner en grøn korridor gennem landsbyen. De bed & breakfast faciliteter, der etableres i forbindelse med ombygningen bliver orienteret i denne retning, og håbet er at dette i samspil med omdannelsen af udendørsarealerne bagtil, kan være med til at sætte denne korridor i scene som en integreret del af landsbyens liv. De fleste aktiviteter i det offentlige rum er i dag koncentreret langs med den strandpromenade, der er etableret ved Ørhage. Området langs åen har i sammenligning den fordel, at det ligger mere i læ og derfor kunne blive et alternativt mødested for beboere og besøgende på især de mere forblæste sommerdage.

Også husets visuelle udtryk står overfor forandringer. I forbindelse med ombygningen etableres et nyt indgangsparti, hvor en bred trappe midt på facaden kommer til at føre direkte op til husets hævdede stueetage. Det betyder samtidig en ny indretning af husets primære arbejdsområde, som i dag befinder sig netop der hvor den nye indgang bliver etableret. Desuden tilføjes huset et mere markant ydre i træ som videreføres i de tilbygninger, der etableres mod nord. Både de ændrede indgangsforhold og det nye visuelle udtryk er indtænkt i strategien om at gøre huset til et nyt mødested i lokalsamfundet præget af åbenhed, men hvor der også tages hensyn til den balance, som er afgørende for om stedet kan fungere som arbejdsplads for brugerne.

4.4.2 BRUGERNE

Cowork Klitmøller havde i starten af 2016 otte faste brugere, som alle er beskæftiget i egen virksomhed eller på freelance-basis. Der er i alle tilfælde tale om kreative brancher og især grafisk design er velrepræsenteret. I tillæg til den faste kerne er der 40-50 brugere, som har lejet sig ind i kortere eller længere perioder og dermed udgør alfa- og beta-brugerne. Derudover har omtrent 250 personer vist interesse for at benytte huset i fremtiden ved at tilmelde sig husets nyhedsbrev og/eller besvare et spørgeskema om deres interesse i et coworking-sted i Klitmøller.

Spørgeskemaundersøgelsen, som blev gennemført i forbindelse med udarbejdelse af LAG-rapporten blev besvaret af 204 alfa- og beta-beboere, hvoraf 77 % var surfere. Resultaterne viste blandt andet, at 30 % af deltagerne manglede arbejdsfaciliteter under deres ophold i Klitmøller og 50 % indikerede at de ville benytte et coworking-sted, hvis det blev etableret. Undersøgelsen var også med til at bekræfte initiativtagerne i deres antagelse om, at Klitmøllers alfa- og beta-beboere i overvejende grad tilhører den kreative klasse.

Der tegner sig samlet set et billede af en stærk kerne af faste brugere, som alle er dedikerede til projektet og den arbejdsform som coworking indebærer. Dertil kommer en relativt stor gruppe af tilbagevendende, midlertidige brugere, som kan være med til at sikre det flow af mennesker, ideer og kompetencer der skal til, hvis huset skal fungere efter hensigten. Den tætte forbindelse til surfsporten betyder dog, at der er ret markante sæsonudsving i forhold til, hvornår alfa- og beta-beboerne indfinder sig. Selvom der hele

året er aktivitet også på denne front, så er der alligevel en tendens til, at travlheden er størst i sommermånederne. Det er endnu usikkert, hvad dette kommer til at betyde for husets drift og funktionalitet i en længere tidshorisont.

Selvom kernegruppen for nuværende er stærk og velfungerende, så er der også en indbygget skrøbelighed, fordi denne brugergruppe næsten udelukkende er der pga. det arbejdsfællesskab de er en del af. Når fællesskabet fungerer og der er et afbalanceret mix af brugere i kernegruppen, er der ingen problemer. Men selv små ændringer i kernegruppen og dens interne dynamik kan potentielt ændre dette billede væsentligt. Den udfordring, der ligger i at opbygge et velfungerende fællesskab ophører altså ikke i det øjeblik et sådant er etableret. Det skal vedligeholdes, og der kan med tiden opstå et behov for at genetablere det efter perioder, hvor det af den ene eller anden grund kommer under pres.

For at tage vare på skrøbeligheden i et fællesskabsbaseret foretagende har det været vigtigt for matchmakingzonens iværksættere at bevare kontrollen med projektet og i særdeleshed den fortsatte kontrol med, hvilke brugere der opnår hvilken grad af adgang til huset. Her findes også en del af baggrunden for at trække sig ud af Realdania-projektet. Der opstod en bekymring for at miste den kontrol over husets drift og udvikling, der fremstod som afgørende for, at projektet med at udvikle et velfungerende coworking-sted i sidste ende kunne lykkes. Det drejer sig først og fremmest om tilføjelser til gruppen af faste brugere, hvor det er vigtigt at der er et godt socialt match:

Det er simpelthen bare vigtigt; altså det er fuldstændig ligesom et kollektiv (...) mellem de faste. Det skal bare fungere og man skal vide, hvad det er for nogle betingelser man er her på. Og dermed også hvorfor man måske på et tidspunkt får at vide, at det går bare ikke, at du er her. (Interview, Rasmus Johnsen, 22.02.2016)

Betingelserne og den interne dynamik blandt de faste brugere afhænger til hver en tid af gruppens konkrete sammensætning. Et sæt generelle regler og betingelser har derfor kun en begrænset holdbarhed og skal løbende opdateres for at holde trit med fællesskabets udvikling. Derfor er det på baggrund af erfaringerne fra Klitmøller vigtigt, at kontrollen med coworking-stedets udvikling og drift ligger hos netop det fællesskab af brugere, som igennem deres praksis løbende skaber og genskaber stedet.

Den væsentligste overvejelse vedrørende den daglige drift er således værtsfunktionen. I første omgang er der valgt en model, hvor denne funktion varetages på frivillig basis af husets brugere – primært de faste brugere, men også med involvering af beta-beboere. Den bagvedliggende tanke er, at:

Vi satser meget på ligesom at opbygge denne her kerne af sådan meget dedikerede brugere, som også er meget dedikerede brugere af området. Og så ligesom få tingene til at spredes med afsæt i de forhåbentlig gode oplevelser som de folk får. (Rasmus Johnsen, Interview, 22.02.2016).

Gruppen af midlertidige brugere består som sagt overvejende af coworkere, der kommer til Klitmøller for at surfe og i den forbindelse har brug for et sted at arbejde fra. Et eksempel er den 34-årige tysker Daniel, som under feltarbejdet anvendte Cowork Klitmøller på denne måde. Han er software-udvikler med fast ansættelse i Hamborg og bopæl i Lübeck. Normalt pendler han mellem de to byer, men har også visse muligheder for fjernarbejde. Han blev opmærksom på coworking-stedet under et feriebesøg i 2015 og har nu besluttet sig for at forsøge at tage arbejdet med, så surf-besøgene kan udvides fra forlængede weekender til hele uger. Han har dog også en ambition om endnu større fleksibilitet og forsøger derfor at blive freelancer i stedet for fastansat. I den sammenhæng spiller coworking-steder en central rolle som arbejdsplads i et udpræget translokalt liv med skiftende bopæl på forskellige sæsonbetonede surf-destinationer. Daniels kæreste er også surfer og søger ligeledes imod en freelance karriere, som kan muliggøre denne livsstil.

Men der er også coworkere, som kommer af andre grunde, og selv i kernegruppen er der ikke-surfere repræsenteret. Af flere omgange har nogle af de faste brugeres samarbejdspartnere således benyttet Cowork Klitmøller i perioder, hvor det var fordelagtigt at være samlokaliserede i rolige omgivelser. Det var også tilfældet under feltarbejdet, hvor den ellers Århus-baserede virksomhed Second City havde henlagt sine aktiviteter midlertidigt til Klitmøller i forbindelse med udførelse af et projekt for Thisted Kommune og Realdania:

Det er sådan et ret mobilt virksomhedskoncept. Altså vi kan godt agere på denne her måde og tage af sted nogle dage. Og så er jeg her i nogle dage, og Anne Mette [den anden medejer af Second City] kommer en enkelt dag, og så fungerer det på den måde at vi har et tilsvarende sted i Århus. (Trine Skammelsen, Interview, 24.02.2016).

Second City er på denne måde et godt eksempel på, hvordan nye måder at drive mikrovirksomhed kobles med fremvæksten af coworking-steder. I stedet for at have egne, faste lokaler udnytter virksomheden den fleksibilitet, der er forbundet med at være lille, til at etablere sig translokalt og midlertidigt i coworking-steder dér, hvor det i relation til igangværende aktiviteter giver mening for dem at være – i dette tilfælde Thy. Den midlertidige brugergruppe i et landdistriktsbaseret coworking-sted begrænser sig således ikke til enkeltpersoner, men kan også omfatte mindre virksomheder med et fleksibelt forhold til lokalisering og behov for translokal tilstedeværelse. De mest åbenlyse kandidater er konsulentvirksomheder, der arbejder med stedsbaserede projekter for forskellige kunder på en række forskellige lokaliteter (fx indenfor arkitektur, byudvikling, lokal erhvervsudvikling, mv.).

Under interviewet gør Trine desuden opmærksom på, at imens fremvæksten af coworking-steder har tilvejebragt en arbejdslivsinfrastruktur, som gør denne form for virksomhedsdrift mulig, så halter privatlivsinfrastrukturen fortsat efter. Midlertidige ophold på forskellige lokaliteter bliver således først for alvor attraktive, hvis coworking-

stederne suppleres med adgang til møblerede boliger i lokalområdet med mulighed for korte lejemaal. Dét mener hun, at der fortsat er mangel på både i Klitmøller og andre steder.

4.4.3 DAGLIGDAGEN

I arbejdstiden adskiller Cowork Klitmøller sig primært fra konventionelle arbejdspladser ved, at tilrettelæggelsen af brugernes arbejdsdag suverænt er i deres egne hænder. Med undtagelse af Bente og Troels har de øvrige brugere meget aktivitet ud af huset og sidder her derfor kun i perioder. For Mette kan det være fotoopgaver i lokalområdet, som gør at hun kommer og går, imens det for Rasmus ofte er mødeaktivitet længere væk hos samarbejdspartnere i fx Århus. Der er således hele dage, hvor han ikke er her. Eftersom brugerne for det meste arbejder med projekter, der er uafhængige af hinanden er der ikke behov for intern koordinering af hverken mødetider eller opgaver. Hver passer som udgangspunkt sit eget og interaktionen i arbejdstiden handler som regel mere om videns- og kompetenceudvikling. Brugere er som tidligere nævnt beskæftiget i relaterede brancher, hvilket giver mulighed for løbende at søge råd hos hverandre om den tekniske løsning af forskellige opgaver.

Undtagelsen fra dette billede, opstår når brugerne via fælles kontakter ud af huset er blevet hyret til den samme eller tæt relaterede opgaver. Eksempelvis har Troels og Bente arbejdet en del med Cold Hawaii relaterede produkters grafiske udtryk (senest Thisted Bryghus' Cold Hawaii øl), imens Rasmus løbende har arbejdet med den bredere udvikling og branding af Cold Hawaii. Her er der indlysende muligheder for koordinering og fælles strategiske overvejelser. Men ellers hersker der tydeligvis stor opmærksomhed omkring det faktum, at den enkelte bruger har egne mål at forfølge og forstyrrelser af arbejdet holdes derfor på et minimum. Opretholdelsen af en balance mellem arbejdsro og mulighed for konstruktiv interaktion er da også én af de overvejelser, der har fyldt meget i planlægningen af stedets forestående ombygning og udvidelse.

Fællesskabet træder for alvor i karakter i forbindelse med frokosten, som har en helt særlig status ved Cowork Klitmøller. Ligesom på konventionelle arbejdspladser er frokostpausen den primære mulighed for at vende verdenssituationen og alt det, som ikke direkte er arbejdsrelateret. Men det er også her stedets drift og fælles fremtid diskuteres og en del beslutninger tages over frokosten, fordi denne i modsætning til arbejdstiden er dedikeret til fællesskabet snarere end de individuelle projekter. Rent praktisk er der tale om et sammenskudsgilde, hvor alle hjælper med madlavning og oprydning.

Frokosten er også den tid på dagen, hvor coworking-stedet for alvor åbnes for omverdenen. Besøgende opfordres således til at kigge forbi omkring frokost og eventuelt spise med, hvis der er noget de ønsker at diskutere med stedets brugere. Under feltarbejdet blev dette eksemplificeret da indehaverne af en lokal strikke-forretning spiste med for at diskutere muligheden for at leje sig ind i den endnu uombyggede garage. De ser det som en god placering af butikslokaler, og den ene – som normalt arbejder hjemmefra – er desuden interesseret i at blive en del af arbejdsfællesskabet.

Ellers varetages kontakten til lokalsamfundet på mere uformel basis under den månedlige fredagsbar. Her åbnes husets døre for alvor for venner af huset og andre interesserede, og i modsætning til frokosten er det her mindre afgørende om besøgende kommer i et særligt ærinde. Interesse og nysgerrighed for stedet og dets brugere er nok.

4.5 OPSAMLING

Erfaringerne fra Cowork Klitmøller opsummeres her med reference til de hovedpunkter, der blev identificeret i litteraturstudiets opsamling:

- **Den lokale fortolkning af coworking:** matchmakingzone-konceptet udgør den lokale fortolkning af coworking-begrebet med særligt fokus på de forudsætninger der gør sig gældende i Klitmøller. Konceptet er således udviklet med henblik på at udnytte tilstedeværelsen af surferklyngen Cold Hawaii, ved at give tilbagevendende surf-gæster adgang til faciliteter, der gør det muligt at tage arbejdet med og dermed opholde sig i området i længere perioder. I den forbindelse rettes fokus imod udviklingen af frugtbare relationer mellem faste og midlertidige brugere – heraf ordet matchmaking.
- **Etablering af sociale rammer for coworking:** de grundlæggende sociale rammer er etableret over en årrække, hvor de involverede kernebrugere har eksperimenteret med kontorfællesskaber af forskellig art og derigennem har opbygget et solidt arbejdsfællesskab, som i dag danner grundlag for coworking-stedet. Den nuværende indsats er koncentreret omkring opbygningen af en frokosttradition, der fungerer dels som socialt samlingspunkt for brugerne, og dels som en åbning for daglig interaktion med lokalsamfundet – altså en matchmaking-funktion. Samme rolle spiller den månedlige fredagsbar, som dog favner bredere og er af mere uformel karakter.
- **Etablering af fysiske rammer for coworking:** de fysiske rammer er etableret trin for trin i en proces, der fortsat er i gang. I forbindelse med de tidlige eksperimenter er forskellige eksisterende rammer blevet benyttet – først private hjem og siden missionshuset. Den endelige placering er også en eksisterende bygning, som i første omgang gennemgik en midlertidig ombygning, der sikrede hurtig ibrugtagning til coworking-formål. Planerne for egentlig om- og udbygning er sket efter udviklingen af et koncept for coworking-stedet og realiseringen er blandt andet muliggjort gennem en alliance med en lokal surf-virksomhed.
- **Værts- og matchmakingfunktionen:** frem for at ansætte en vært/matchmaker er denne funktion et fælles ansvar for gruppen af kernebrugere. At engagere sig i arbejdsfællesskabets kerne indebærer således også, at man tager ansvar for at hjælpe nye og midlertidige brugere til rette, at man arbejder aktivt for at skabe relationer mellem dem, samt at man deltager aktivt og engageret i husets kontakt

med omverdenen. Varetagelsen af værts- og matchmaking-funktionen er dog til løbende overvejelse og kommer i en længere tidshorisont både til at afhænge af antallet af brugere og husets økonomi. Opgaven kan fx blive for omfattende for kernegruppen i en situation med et stort flow af midlertidige brugere gennem huset.

- **Offentlig involvering og støtte:** selve husets etablering og drift er gennemført uden offentlig støtte og involvering i direkte forstand. Hel- og halvoffentlige aktører har dog på forskellig vis spillet en rolle i processen. LAG Thy-Mors finansierede den rapport, hvori matchmakingzone-konceptet blev introduceret og har dermed ydet et væsentligt bidrag til projektets konceptudvikling. Realdania var også længe involveret som potentiel investor i etableringen af fysiske rammer gennem projektet Stedet Tæller. Cowork Klitmøller valgte dog at træde ud af samarbejdet på baggrund af et, for dem, uacceptabelt arbejdspress og med henblik på at bevare kontrol med projektet. I mere indirekte forstand er Cowork Klitmøller del af en bredere udviklingsindsats for surferklyngen Cold Hawaii, som Thisted Kommune siden 2005 har støttet op omkring.

5 ERFARINGER FRA BORNHOLM: BRIGHT PARK BORNHOLM

5.1 INDLEDNING

Bright Park Bornholm (BPB) er et multifunktionelt iværksætterhus, der siden 2001 har haft til huse i en nedlagt møbelfabrik i udkanten af Nexø. Der er af flere omgange gjort forsøg på at etablere coworking som en del af husets aktiviteter, og i 2015 indledte BPB et samarbejde med Cowork Klitmøller om videreudvikling af matchmakingzone-konceptet, som dermed også blev tiltænkt en rolle i BPBs fremtidige bestræbelser på at etablere coworking. Grundet husets vanskelige økonomiske og organisatoriske situation er dette samarbejde imidlertid sat på stand by og fremtidsudsigterne for coworking på BPB er usikre.

Ligesom i forrige kapitel indledes behandlingen af BPB casen med en gennemgang af stedets historie over de seneste 15 år. Fokus rettes både imod den rolle som coworking løbende har spillet på stedet og imod baggrunden for den problematiske situation huset i dag befinder sig i. Derefter følger en redegørelse for BPB som det tager sig ud i dag, en kort gennemgang af husets brugere og et billede af den dagligdag der gør sig gældende for husets coworkere.

5.2 FRA MØBELFABRIKKEN TIL BRIGHT PARK BORNHOLM

5.2.1 NYT LIV I FORLADTE BYGNINGER

I 2001 havde Nexø Møbelfabrik ligget forladt i 13 år efter møbelproduktionen blev indstillet i 1988. Det blev der lavet om på, da en gruppe tilflyttede iværksættere begyndte at tage fabrikslokalerne i brug til nye formål. De var inspirerede af en global tendens, hvor gamle industribygninger blev genanvendt som kreativt miljø for videnskønomiske aktiviteter. Møbelfabrikkens haller blev anvendt som eventspace med et rå, industrielt udtryk og iværksætterne etablerede reklamebureauet Konnect med base på stedet. Det rygtedes hurtigt, at der var pustet nyt liv i den gamle møbelfabrik og stedet blev symbol på en ny og mere kreativ udviklingsretning for øen.

Reklamebureauet fik hurtigt følgeskab af kunstnere og kunsthåndværkere, som rykkede ind i forskellige dele af de delvist forfaldne bygninger. De genanvendte lokaler blev indrettet efter bedste evne, men der var i starten ikke tale om en koordineret indsats for at istandsætte stedet. Det ændrede sig da Nexø Kommune involverede sig i fabrikkens forvandling. Ligesom på resten af øen var man også på rådhuset blevet opmærksomme på, at der foregik noget interessant på den gamle fabrik: *"Man så at stedet kunne blive en kreativ dynamo for øen"* (Frank Eriksen, Interview, 02.03.2016). Anført af borgmesteren satte kommunen sig for at renovere fabrikken med henblik på at skabe et erhvervshus for iværksættervirksomheder. Til det formål oprettedes Den Erhvervsdrivende Fond Møbelfabrikken i Nexø (Bright Park Bornholm, 2016).

Det er usikkert, hvor mange kommunale kroner, der hidtil er investeret i omdannelsen af den gamle møbelfabrik, men medlem af kommunalbestyrelsen i Bornholms Regionskommune Martin Sten Jørgensen vurderede i 2012, at den tidligere Nexø Kommune oprindeligt havde skudt 42 mio kr i projektet, da hovedparten af renoveringsarbejdet blev foretaget i årene efter 2001 (DR, 30.08.2012). Det hører med til denne del af historien, at de gamle bornholmske kommuner i tiden frem imod dannelsen af Bornholms Regionskommune i 2003 var meget fokuserede på at foretage investeringer i deres eget område inden kommunerne blev lagt sammen. Den nye aktivitet på møbelfabrikken indfandt sig således på et tidspunkt, hvor forudsætningerne for at tiltrække kommunal støtte til anlægsaktiviteter var særligt gunstige.

5.2.2 SKIFTENDE OP- OG NEDTURE

Stedet blev frem til 2012 drevet under navnet Det Regionale Erhvervshus Møbelfabrikken – i daglig tale blot møbelfabrikken. Især de første år beskrives som succesfulde med megen aktivitet og tæt på fuld kapacitetsudnyttelse:

Allerede i sommeren 2004 var der ikke flere ledige kvadratmetre til leje i øens regionale erhvervshus og den gamle møbelfabrik i Nexø summede igen af innovation, udvikling, engagement. Erhvervshuset rummede blandt andet et reklamebureau med 10 ansatte, en rammemand, en kunstmaler, to fremadstormende it-virksomheder, forskellige netværk, et innovativt firma i hospitalsbranchen, en

møbeldesigner, kursus- og mødefaciliteter, café, internationalt film- og fotostudie, kuvøsefunktion for glas- og keramikunstnere. (Bright Park Bornholm, 2016).

Husets økonomi nød i årene frem til 2008 godt af en fast aftale med Århus Arkitektskole, som anvendte stedets overnatnings-, møde- og værkstedsfaciliteter til kursusophold med overnattende studerende og undervisere. Efter aftalens udløb har stedet til gengæld ført en mere broget tilværelse rent økonomisk. Det viste sig at den økonomiske bæredygtighed i høj grad havde været baseret på indtægterne fra arkitektskolen og huset har siden da været genstand for periodiske krisehistorier, hvor kommunale tilskud har været nødvendige for at sikre den fortsatte drift. Det hører med til historien, at også husets tidlige pionérer fra reklamebureauet Konnect forlod stedet omkring dette tidspunkt. Virksomheden gik således konkurs i 2007. Det er uvist hvilken effekt den globale finanskrisen, som også indfandt sig i denne periode, har haft på husets muligheder for at opretholde en bæredygtig økonomisk drift.

De tilbagevendende økonomiske problemer har sat sit præg på husets daglige drift, fordi de besparelser, som af flere omgange har vist sig nødvendige blandt andet har påvirket den daglige ledelse. I de første år, hvor huset var under renovering og ombygning var en daglig leder ansat til at koordinere omdannelsesprocessen, hvilket blandt andet gjorde det muligt at finansiere ansættelsen delvist med LAG-midler. Derefter blev en permanent daglig leder ansat på fuld tid. Denne ordning ophørte imidlertid som følge af det økonomiske morads, der fulgte i kølvandet på tabet af kontrakten med Århus Arkitektskole. Direktørstillingen blev således i foråret 2009 erstattet af en deltidsstilling, hvor en administrativ medarbejder skulle forestå stedets daglige drift.

Figur 5.1: Bright Park Bornholm i den renoverede møbelfabrik (Foto: Jens Kaae Fisker)

5.2.3 NAVNESKIFTE OG EN NY ORIENTERING

I 2007 blev der på Bornholm taget initiativ til udviklingsindsatsen Bright Green Island, som gik ud på at udvikle og markedsføre Bornholm som en bæredygtig ø med udgangspunkt i fire indsatsområder: Sustainable Business, Good Living, Smart Island og Green Destination (BCB, 2013). Møbelfabrikken blev i 2012 udset en nøglerolle i forbindelse med de to førstnævnte kategorier, og blev derfor koblet sammen med denne indsats. Det medførte et navneskift til Bright Park Bornholm, som også er stedets nuværende officielle navn. I folkemunde er møbelfabrikken dog fortsat den foretrukne betegnelse.

Samtidig med den strategiske reorientering blev der fra Bornholms Regionskommune gjort et nyt forsøg på at sikre husets økonomi fremadrettet. Et samlet driftstilskud på 2.400.000 kr. blev tildelt for årene 2012-2015 i en model, hvor tilskuddet gradvist skulle nedtrappes i takt med at driften blev gjort bæredygtig. Det lykkedes imidlertid ikke og det blev i 2015 nødvendigt med endnu en redningsaktion. Denne gang blev

deltidsstillingen som daglig leder helt nedlagt og det er nu op til den erhvervsdrivende fonds bestyrelse at få dagligdagen til at hænge sammen i samspil med husets brugere. Fondens formand har i den sammenhæng på frivillig basis overtaget en del af den daglige leders opgaver. Også i 2016 har et ekstraordinært kommunalt tilskud været nødvendigt for at sikre erhvervshusets fortsatte eksistens. Samtidig er det besluttet, at BPB fremadrettet skal indgå i et organisatorisk partnerskab med Business Center Bornholm, som udgør øens formelle virksomhedsvejledning og varetager strategiske aspekter omkring Bornholms erhvervsudvikling (BCB, 2016).

5.2.4 COWORKING-KONCEPTER PÅ BRIGHT PARK BORNHOLM

Hovedparten af BPB anvendes som lokaler for opstartsvirksomheder med forskellige behov og har som sådan ikke nogen direkte relation til coworking. Men enkelte lokaler er blevet indrettet som kontorfællesskaber, og det er her at coworking-tankerne er begyndt at gøre sig gældende. Etableringen af disse faciliteter er sket i et samspil mellem stedets ledelse og brugere i tråd med stedets mere generelle udvikling, hvor lokalerne løbende er blevet indrettet og taget i brug på baggrund af de behov der undervejs er opstået. Når coworking er blevet bragt på banen er det altså delvist en konsekvens af, at brugere eller potentielle brugere har efterspurgt muligheden. Grundet husets nuværende situation, med stor udskiftning i både ledelsen og blandt brugerne, har det dog ikke været muligt at spore processen præcist. Men ud fra det øjebliksbillede der tegnes i dag er det tydeligt, at visionen for kontorfaciliteterne rækker videre end blot kontorfællesskaber og peger i retning af coworking.

Der findes i dag to kontorfællesskaber på BPB. Begge steder er det muligt at leje en kontorplads enten på fast eller midlertidig basis. Fra BPBs side er der dog defineret forskellige formål med de to coworking-steder. Kontorklubben er således tiltænkt en rolle som *"et slags 'kick off' kontor, hvor alle arbejder i hver deres selvstændige virksomhed, men tilsammen kan, hvis det giver mening, yde en fælles retning for kunden"* imens Maskinrummet beskrives som følger: *"I Maskinrummet kan du dele idéer og viden, blive inspireret og inspirere andre i et kreativt fællesskab"* (Bright Park Bornholm, 2016). Begge beskrivelser er på hver sin måde i tråd med aspekter af coworking-fænomenet som det har udviklet sig siden 2005. Kontorklubben er et eksempel på coworking mellem aktører inden for samme eller tæt relaterede brancher, som gør det muligt for brugerne at skabe midlertidige alliancer i forbindelse med specifikke projekter, hvor de i samlet flok kan tilbyde et bedre produkt. I Maskinrummet er der i højere grad lagt op til, at brugere med vidt forskellige baggrunde kan inspirere hinanden gennem netop deres forskellighed. Kontorklubbens formål gør i øvrigt at der her er behov for en stabil kernegruppe af brugere, imens Maskinrummet i højere grad henvender sig til midlertidige brugere og en mere spontan interaktionsform.

Selvom coworking-ideen er til stede er der imidlertid ikke tale om, at den er tæt på at være fuldt realiseret. Det efterfølgende afsnit indeholder derfor, udover en redegørelse for hvordan coworking praktiseres i dag, også en redegørelse omkring potentialet for at

videreudvikle denne praksis. I rapporten omtales Kontorklubben og Maskinrummet således også fortsat blot som kontorfællesskaber, da det er deres reelle status. Det interessante består i højere i grad i deres potentiale for – i samspil med BPBs øvrige aktiviteter – at udvikle sig til egentlige coworking-steder.

5.3 COWORKING-PRAKSIS PÅ BRIGHT PARK BORNHOLM

5.3.1 Huset

Den gamle møbelfabrik er løbende blevet renoveret og taget i brug, og der er således fortsat enkelte ubrugte og uistandsatte bygninger og lokaler. 'Parken' består af en vinklet hovedbygning i to etager, som indrammer området på to sider (nord og øst), samt en række mindre bygninger i gårdarealet og bagerst på grunden. Disse er delvist sammenbygget med hovedbygningen, men fremstår som separate bygningselementer. Bygningsmassens visuelle udtryk er eklektisk og lettere kaotisk med en række forskelligartede arkitektoniske udtryk og farver. Stedet bærer med andre ord præg af sin fortid som knopskydende møbelfabrik.

De to kontorfællesskaber er begge placeret i hovedbygningen. Maskinrummet, som har fået navn efter lokalets tidligere funktion, er placeret i umiddelbar tilknytning til hovedbygningens foyer. Det er et højloftet rum hvorfra, der via en trappe er adgang til to kontorer i førstesalshøjde med vinduer, der vender ind i lokalet. Kontorerne huser henholdsvis LAG Bornholm og Energitjenesten. Lokalet er spartansk indrettet med arbejdsstationer, der tydeligvis primært er møntet på midlertidige brugere. Kontorklubben står i kontrast til dette, både med hensyn til placering og indretning. Den befinder sig i en vinklet tilbygning i den vestlige ende af hovedbygningen – og dermed fjernest fra BPBs hovedindgang. Arbejdsstationerne har et mere personligt præg og lokalet indeholder flere faciliteter i form af reoler, whiteboards og et minikøkken i det ene hjørne. Kontorklubben har, udover en indgang mod det øvrige BPB egen indgang mod vest, hvor der også findes parkeringspladser.

Kontorfællesskaberne deler desuden faciliteter med BPBs øvrige brugere. Det gælder først og fremmest køkken- og kantinefaciliteter i hjørnet af hovedbygningens førstesal, et mødelokale beliggende overfor køkkenet, samt overnatningsfaciliteterne, som fylder resten af denne etage. Sidstnævnte udgør sammen med brugernes husleje BPBs primære indtægtskilde, imens de resterende driftsomkostninger altså dækkes via kommunale tilskud. Udover at huse midlertidige brugere og gæster til husets brugere fungerer overnatningsfaciliteterne også som hostel, der især om sommeren benyttes af Nexø og omegns turister.

5.3.2 BRUGERNE

På grund af BPBs omtumlede historie er der ikke ført statistik eller andre oversigter, der kan give et samlet billede af brugerne i de to kontorfællesskaber. Under feltarbejdet på BPB var kontorfællesskaberne stort set tomme og det var kun muligt at interviewe en enkelt fra denne brugergruppe. Kontorklubben har dog yderligere fire faste brugere, som lejer sig ind på deltidsbasis. Ugens øvrige dage arbejder disse brugere primært hjemmefra.

At Maskinrummet for nuværende er nærmest ubrugt hænger først og fremmest sammen med, at de brugere som ellers var tilknyttet har forladt BPB til fordel for et selvorganiseret coworking-sted i Gudhjem, hvor gruppen har fået adgang til renoverede lokaler på førsteetagen af byens bibliotek. Valget om at forlade BPB har grundlag i den usikre situation og tilbagevendende organisatoriske og økonomiske problemer. Ifølge de tilbageværende coworkere på BPB er det således ikke udelukket, at Maskinrummets tidligere brugere vender tilbage, hvis der sker organisatoriske og ledelsesmæssige forandringer, som kan skabe en ny tro på projektet.

Tilstedeværelsen af to coworking-steder i samme bygning er et godt eksempel på, hvordan varierende individuelle behov blandt brugerne kan føre til forskellige modeller og koncepter for, hvordan et coworking-sted organiseres og drives. Kontorklubben blev således etableret, fordi konceptet i det eksisterende coworking-sted (Maskinrummet) ikke passede lige godt til alle brugere. Som tidligere nævnt er Maskinrummet spartansk indrettet med arbejdsstationer uden personligt præg. Rummet lægger i sig selv op til en plug'n'play tilgang uden faste pladser og med fokus på det midlertidige og det spontane. Nogle brugere havde imidlertid behov for en fast plads med egen reol, opslagstavle og lignende for at få deres hverdag til at fungere. På den baggrund blev Kontorklubben etableret som et alternativ til Maskinrummet for at kunne tilbyde netop de muligheder. Indtil Maskinrummets brugere fraflyttede stedet har der altså været to markant forskellige grupper af coworkere til stede på BPB. Det var i den sammenhæng de fleksible fysiske rammer på stedet, som i den situation gjorde det muligt for BPB at servicere begge grupper.

BPBs øvrige brugere består primært af mindre virksomheder, der lejer sig ind på mere eller mindre fast basis. Selvom stedet har status af iværksætterhus er det begrænset, hvor mange af lejerne, der reelt er i den iværksættende fase af deres projekter. Nogle af virksomhederne er opstartet på stedet, men flertallet er kommet til på et lidt senere tidspunkt i virksomhedens udvikling. Det gælder eksempelvis for den visuelle kommunikationsvirksomhed Good People, som oprindeligt blev grundlagt i København. Ejer og grundlægger Martin Thaulow flyttede siden virksomheden til Bornholm, hvor han gerne så sine børn vokse op. Her drev han i første omgang forretningen hjemmefra, men et ønske om at adskille hjemme- og arbejdsliv fik ham til at rykke ind på BPB, hvor han kunne få de rette lokaler til en god pris. Good People har siden igen åbnet kontor i København, hvor de fleste af virksomhedens kunder befinder sig, og rent forretningsmæssigt ville det ifølge Martin Thaulow være bedst at flytte alle aktiviteter

tilbage til København, hvor man har en plads i Schillerhuset blandt ligesindede virksomheder. BPB står i kontrast til dette med et langt mere eklektisk udvalg af brugere, der spænder over alt fra reklamebureau over dronevirksomhed til fodterapi. I tillæg til de private virksomheder huser BPB også offentlige og semi-offentlige aktører som LAG Bornholm og Energitjenesten, ligesom Business Center Bornholm også formelt har lokaler på stedet. Sidstnævnte benyttes dog kun lejlighedsvist.

5.3.3 DAGLIGDAGEN

Under feltarbejdet var dagligdagen i høj grad præget af, at BPBs fremtid ugen efter skulle afgøres under et byrådsmøde, hvor kommunens økonomiske støtte til BPB var på dagsordenen. Det skete på baggrund af, at det endnu engang havde vist sig, at stedets økonomi ikke havde udsigt til at blive selvkvørende i den nærmeste fremtid. Tværtimod afhang en fortsættelse af driften af nye kommunale tilskud for at undgå konkurs. Der var altså tale om en undtagelsestilstand, som mange brugere dog tog med ophøjet ro, fordi den slags krisesituationer er blevet et fast tilbagevendende element, der typisk indfinder sig med et par års mellemrum.

For mange brugere udgør BPB primært en mulighed for at leje egnede erhvervslokaler til en favorabel pris. Det afspejler sig i deres dagligdag, hvor de i vid udstrækning fører separate arbejdsliv med et minimum af interaktion med de øvrige lejere. Mange af lokalerne har både egen indgang og parkeringsmulighed, så det er muligt at tilrettelægge en arbejdsdag, hvor man ikke forlader sin egen del af matriklen. Der er for nuværende ingen fast tilbagevendende arrangementer, som bringer brugerne sammen om fælles aktiviteter, så den daglige interaktion består primært i mere eller mindre tilfældige møder. De fælles køkken- og frokoststuefaciliteter spiller i den sammenhæng en vigtig rolle som stedet, hvor sådanne tilfældige møder typisk finder sted. Det er tydeligt, at nogle lejere er mere hyppige brugere af disse faciliteter end andre og at køkkenet af disse brugere også benyttes som et middel til at skabe en mere social hverdag. Hverken formelt eller uformelt er der dog aftalt noget fast tidsrum for frokosten eller andre fælles aktiviteter i frokoststuen.

Fraværet af en daglig ledelse og administration betyder, at BPB i høj grad drives ad hoc med stor usikkerhed i forhold til den løbende løsning af både små og store problemstillinger. Formanden for den erhvervsdrivende fond har som tidligere nævnt påtaget sig en del af de opgaver, som tidligere blev varetaget af en deltidsansat leder. Fra et brugerperspektiv fremstår denne løsning dog langt fra som bæredygtig på længere sigt. Dels er det blevet en udfordring at tage hånd om de praktiske daglige problemstillinger som løbende opstår på en hurtig og effektiv facon, og dels er det mere end uklart, hvordan en strategisk udviklingsindsats skal kunne effektueres i den nuværende organisatoriske situation. Dagligdagen er altså præget af usikkerhed, som får de fleste brugere til at stille spørgsmålstegn ved deres egen fremtid på stedet. Selvom brugerne understreger, at de meget gerne vil blive på BPB og håber der kommer orden i organisationen og økonomien, så undersøger flere samtidig aktivt alternative lokaliseringer af deres aktiviteter.

5.3.4 POTENTIALALET

Den relativt store investering som den tidligere Nexø Kommune foretog for 15 år siden betyder, at der i BPBs fysiske rammer er indlejret et betydeligt potentiale, som imidlertid kun er blevet delvist indfriet. Huset er multifunktionelt og har som sådan været åbent for en række forskellige mulige udviklingsretninger. Det er fortsat tilfældet. Med denne rapport's formål in mente behandles dog udelukkende mulighederne for at facilitere en udviklingsretning, hvor coworking spiller en nøglerolle for BPBs fremtid.

Der er flere elementer i husets historie og nuværende funktioner, som vidner om at en sådan udviklingsretning ikke blot er ønsketænkning, men en relevant og realistisk mulighed for BPBs fremtidige strategiske udviklingsindsats. For det første vidner tilstedeværelsen af to markant forskellige typer af coworking-steder om de muligheder for fleksible og skræddersyede løsninger der ligger i de fysiske rammer. Etableringen af de to coworking-steder vidner ligeledes om, at der findes engagerede og initiativrige brugere med vilje til at satse på udvikling af coworking-aktiviteter. Det understreges af, at både Maskinrummet og Kontorklubben er blevet etableret i en periode, hvor husets formelle ledelse har været reduceret til et absolut minimum og næsten udelukkende har haft mulighed for at fokusere på den daglige drift. Strategiske udviklingstiltag har således i stor udstrækning været overladt til de brugere, som har haft vilje og overskud til selv at tage initiativ til at iværksætte nye tiltag.

For det andet har BPBs multifunktionelle karakter lejlighedsvis vist sig i stand til at danne grundlag for netop den form for innovative samarbejdsrelationer, som coworking-steder andre steder i verden er blevet sat i verden for at forfølge. Det bedste eksempel på dette er Boost Camp projektet, hvor den bredt favnende pulje af forskelligartede kompetencer som BPB agerer hjem for, blev mobiliseret i et pakketilbud til bornholmske virksomheder. De blev tilbudt et intensivt forløb, hvor en række af BPBs brugere forestod arbejdsstationer, der hver især dækkede et væsentligt aspekt af virksomhedernes marketing-indsats. De deltagende virksomheder fik således mulighed for at trække på husets kompetencer inden for film, foto, tekstforfatning, design, strategi og finansiering. Projektet var offentligt medfinansieret, og de 21 deltagende virksomheder fik derfor ydelserne til en meget favorabel pris. Nogle af virksomhederne er siden vendt tilbage som kunder hos BPBs brugere. Selvom projektet var en éngangsforestilling, så illustrerer det potentialet i samlokaliseringen af de mange forskelligartede, men alligevel relaterede kompetencer på BPB. Facilitering af coworking, hvor brugerne bringes tættere sammen i dagligdagen udgør én måde at realisere dette potentiale på en måde, der rækker videre end sådanne enkeltstående projekter, fordi det involverer dannelsen af mere vedvarende arbejdsfællesskaber.

For det tredje er der meget der tyder på, at netop det Bornholmske arbejdsmarked er positioneret fordelagtigt i forhold til de dele af arbejdsstyrken, som kan have interesse i og behov for de faciliteter, aktiviteter og sociale rammer som et coworking-sted er garant

for. Der findes ikke tilgængelige statistiske opgørelser, som kan bevidne omfanget af såkaldte 'puslespilsarbejdere' – dvs. arbejdere som sammensætter deres arbejdsliv og indkomstgrundlag på grundlag af en række forskellige arbejdsforhold, såsom deltidsstillinger kombineret med freelance-arbejde og egen virksomhed – men vurderingen blandt BPBs lejere er, at denne gruppe spiller en betydelig rolle på øens arbejdsmarked. Et særligt aspekt i denne sammenhæng er Bornholms nære bånd til København, hvor også mange af BPBs brugere har størstedelen af deres kunder og samarbejdspartnere. Der er desuden en relativt stor grad af til- og fraflytning imellem Bornholm og København, ligesom der pendles flittigt enten på daglig basis eller med en hel eller delvis arbejdsuge i hovedstaden. Disse forhold gør samlet set, at der bør være et grundlag for coworking-steder på øen.

Der bør med andre ord findes en relevant brugergruppe, der kan understøtte etableringen af coworking. Spørgsmålet i forbindelse med BPB er om denne udvikling skal og kan foregå her, eller om coworking-steder bedre kan etableres i andre rammer, andre steder på øen. Den nuværende situation i huset har foreløbig medført at en del af coworking-aktiviteterne er flyttet til lokaler på førstesalen af Gudhjem Bibliotek. Lokalerne blev etableret gennem LAG-projekt som skulle tilvejebringe faciliteter til mødeaktivitet, fjernundervisning, mv. Blandt andre Center for Regional og Turisurforskning i Nexø har benyttet lokalerne til afholdelse af konferencer, men i dag benyttes de altså primært til selvorganiseret coworking under navnet Gudhjem Universitet. Også andre steder på øen er coworking-relaterede aktiviteter under udvikling. Det drejer sig om væksthuset 4D i Svaneke, som fokuserer på kunsthåndværkere, Code Island i Rønne for IT-udviklere og PH Byg i Hasle med direkte relation til byggesektoren. Det vidner dels om, at der er aktivitet og initiativer på området, og dels om at de øvrige projekter er kendetegnet ved at være mere snævert orienteret end BPB. Der bør altså dels være et bruger- og iværksættermæssigt grundlag for at satse på udvikling af coworking-steder og dels være plads til, og behov for, et bredere funderet arbejdsfællesskab, som det der er potentiale for at skabe ved BPB.

5.4 OPSAMLING

Igen benyttes de identificerede nøglepunkter fra litteraturstudiet som udgangspunkt for en opsamling af erfaringerne fra Bornholm:

- **Den lokale fortolkning af coworking:** To forskellige fortolkninger har været i spil på BPB. I Kontorklubben satses der på at skabe et arbejdsfællesskab mellem brugere inden for relativt nært relaterede arbejdsområder, som kan indgå i midlertidige alliancer, hvor de i fællesskab løser opgaver for kunder i deres fælles netværk. I Maskinrummet satses der i højere grad på midlertidige brugere og spontane interaktionsmønstre, hvor brugerne gennem deres diversitet og et konstant flow af nye ansigter og idéer kan inspirere hinanden. I begge tilfælde er disse koncepter dog endnu kun løst etableret, og der er således fortsat mulighed for andre udviklingsretninger, hvis dette har interesse blandt kernebrugerne.

Aktivitetsniveauet i Maskinrummet kører i øjeblikket på meget lavt blus efter, at 4-5 kernebrugere forlod BPB til fordel for selvorganiseret coworking i Gudhjem.

- **Etablering af sociale rammer for coworking:** På BPB har coworking-aktiviteterne først og fremmest været drevet af enkelte brugeres visioner og idéer om at coworking kan have en relevant rolle at spille i husets fremtid. Opbygningen af sociale rammer i form af arbejdsfællesskaber har derfor også været centreret omkring disse personer. Både Kontorklubben og Maskinrummet har således fungeret på baggrund af arbejdsfællesskaber opbygget omkring to personer, der hver for sig og til tider i fællesskab har ageret drivkraft for udviklingen af de to coworking-koncepter på stedet. De sociale rammer er altså knyttet til enkeltpersoner snarere end til BPB, hvilket skaber en konstant risiko for at arbejdsfællesskaberne forlader stedet – som det for nylig er sket i Maskinrummet.
- **Etablering af fysiske rammer for coworking:** BPPs største styrke er potentialet i de fysiske rammer. Der er få begrænsninger i forhold til, hvilke former for coworking man ønsker at etablere og i hvilken skala. De to etablerede kontor-fællesskaber kan tilbyde meget forskelligartede fysiske rammer, og i resten af de gamle fabriksbygninger er der et væld af muligheder for at eksperimentere med forskellige modeller. Men der ligger en stor udfordring i at udfylde rammerne. Med reference til den eksisterende viden om coworking bunder denne udfordring med stor sandsynlighed i, at de fysiske rammer er etableret uden en forudgående udvikling af det eller de arbejdsfællesskab(er), som gerne skulle spille en nøglerolle i realiseringen af stedets potentiale.
- **Værts- og matchmakingfunktionen:** De enkeltbrugere som har drevet udviklingen af coworking på BPB har også varetaget værts- og matchmakingfunktionen, uden at de dog formelt har været tildelt denne rolle. Den daglige ledelse af BPB er med tiden blevet sparet helt væk, hvilket efterlader et tomrum på denne front, hvor det i stedet har været op til brugerne selv at udfylde en værtsrolle, som i øvrigt slet ikke har været identificeret eller defineret i koncepterne. Når arbejdsfællesskaberne er person- og ikke stedstilknyttede handler det i høj grad om, at det er brugerne og ikke BPB som varetager værtsfunktionen. Denne spiller en nøglerolle i udviklingen af de sociale rammer for coworking, og udgør på den baggrund det væsentligste indsatsområde, hvis BPPs ledelse ønsker at fastholde ambitionen om at udvikle coworking.
- **Offentlig involvering og støtte:** BPPs omdannelse fra faldefærdig møbelfabrik til multifunktionelt erhvervshus blev muliggjort gennem massiv økonomisk støtte fra den daværende Nexø Kommune. Siden har Bornholms Regionskommune bidraget med driftsstøtte i væsentligt omfang. BPPs overlevelse afhænger således fortsat af disse kommunale tilskud. Denne støtte har ikke været møntet direkte på coworking, men har alligevel været instrumentel i etableringen af de fysiske

rammer, hvor der i de senere år er blevet eksperimenteret med coworking-aktiviteter. Med til historien om fraflytningen af Maskinrummets coworkere hører i denne sammenhæng også, at de lokaler som arbejdsfællesskabet nu anvender i Gudhjem også er etableret med offentlig støtte (her dog i LAG-regi).

6 COWORKING I DANSKE LANDDISTRIKTER?

6.1 INDLEDNING

Den indsamlede viden fra litteraturstudiet og de to case-studier skaber et grundlag for dels at vurdere potentialet i landdistriktsbaserede coworking-steder, og dels at overveje hvordan coworking bedst kan implementeres i danske landdistrikter. I dette diskussionskapitel behandles først coworking-stedernes udviklingsstrategiske potentiale for danske landdistrikter (afsnit 6.2). I de efterfølgende afsnit diskuteres forskellige aspekter af den udviklingsindsats, som er nødvendig for at indfri potentialet. Det drejer sig dels om at sikre et tilstrækkeligt nationalt, regionalt og lokalt vidensgrundlag (afsnit 6.3), dels om at udvikle lokalt tilpassede coworking-koncepter, som tager hensyn til lokale forudsætninger og sikrer en stedslig forankring (afsnit 6.4), og dels om at finde ud af hvilke konkrete fysiske og sociale rammer, der bedst understøtter konceptet (afsnit 6.5). Alle afsnit trækker både på viden fra litteraturstudiet og de to danske case-studier.

6.2 DET UDVIKLINGSSTRATEGISKE POTENTIALE

Den bredt funderede omstilling til mere fleksible arbejdsmarkeder og arbejdsliv har konsekvenser både i byer og landdistrikter. Især den delvise afkobling af arbejdsliv og fast arbejdssted har i den forbindelse betydning for landdistrikterne. Den voksende gruppe af puslespilsarbejdere med løsere eller ingen tilknytning til ét bestemt arbejdssted har behov for nye fysiske og sociale rammer for deres arbejdsliv. De rammer er ikke nødvendigvis kun lokaliseret i de større byer. Tværtimod åbner den geografiske fleksibilitet op for nye muligheder for et mere mobilt arbejdsliv, hvor landdistrikterne kan spille en væsentlig rolle. En voksende gruppe af freelancere, mikroiværksættere, projekt- og fastansatte har således fået udvidede muligheder for at henlægge deres arbejdsliv helt eller delvist til landdistrikterne. Der er fortsat tale om et mindretal af den samlede arbejdsstyrke, og ikke alle vil være interesserede i at udnytte mulighederne. Gruppens nøjagtige omfang, vækst, og geografiske præferencer er fortsat ikke klarlagt tilstrækkeligt.

På baggrund af den internationale forskningslitteratur er det tydeligt, at puslespilsarbejderne i vid udstrækning søger nye arbejdsfællesskaber ved at etablere, eller tilslutte sig, coworking-steder. Landdistrikternes muligheder for at tiltrække disse højtuddannede og driftige arbejdstagere, hænger derfor uløseligt sammen med landdistrikternes evne til at skabe gunstige rammer for etableringen af coworking-steder. Coworking fremstår på den baggrund som et udviklingspolitisk indsatsområde, der med fordel kan sættes fokus på i de kommende år. Landdistrikternes vedblivende udfordringer omkring tiltrækning og fastholdelse af højtuddannede gør, at temaet her er særlig relevant. I et bredere perspektiv, kan fremme af coworking dog også ansues som del af et intensiveret politisk fokus på skabelsen af tidssvarende arbejdssteder, der modsvarer arbejdsmarkedets strukturelle forandringer. I den sammenhæng er temaet både relevant i byer og landdistrikter.

Spørgsmålet er på hvilket grundlag og hvordan udbredelsen af coworking-steder kan fremmes. Forskningslitteraturen og de internationale erfaringer med coworking i landdistrikter er begrænset, men tegner ikke desto mindre et forholdsvis klart billede af udfordringerne. Det handler i første omgang om at tilvejebringe et lokalt vidensgrundlag. Dernæst handler det om at mobilisere coworkerne og skabe egnede fysiske rammer for deres aktiviteter.

6.3 VIDENSGRUNDLAGET

6.3.1 DE POTENTIELLE BRUGERGRUPPER

Den potentielle brugergruppes sammensætning er afgørende for, hvilke former for coworking-steder det er relevant at sigte imod. I både litteraturen og de to case-studier har der primært været tale om højtuddannede freelancere i forskellige videns erhverv (fx i konsulent-branchen), hvis behov oftest begrænser sig til en kontorplads og adgang til velegnede mødelokaler. Men det kan også dreje sig om freelancere og selvstændige i håndværksprægede og kreative fag med behov for værkstedsfaciliteter af forskellig art. Coworkere kan i princippet også findes inden for sundhedssektoren, i fødevarerproduktion, mv.

Det er derfor af afgørende betydning at lære de potentielle brugergrupper bedre at kende. I et bredt perspektiv er det således relevant at gennemføre kvantitative undersøgelser, som på nationalt og regionalt plan kortlægger freelancere, projektansatte, samt hjemme- og fjernarbejdere med særlig fokus på bosætningspræferencer, samt mobilitet og fleksibilitet i arbejdslivet. På et mere detaljeret niveau er det endvidere relevant at kortlægge puslespilsarbejdere i landdistrikterne, med fokus på at identificere områder med særligt høje koncentrationer. Endelig er der i forbindelse med konkrete coworking-projekter, behov for en detaljeret identificering og karakteristik af områdets hjemmearbejdende puslespilsarbejdere og pendlere, med fokus på branchetilknytning, arbejdsstedsbehov og interesse i coworking. Vidensgrundlaget er nødvendigt både i udvikling af lokale coworking-koncepter, afsøgning af relevante lokaliteter og bygninger, indretning af lokaler og mobilisering af brugergruppen.

Potentialerapporten fra Devon Work Hubs er et godt eksempel på, hvordan kortlægning af brugergruppen kan gennemføres, samtidig med at der opnås en konkret vurdering af det lokale potentiale for coworking (Transform Research, 2011). Rapporten klarlagde gennem en survey den potentielle brugergruppes:

- Erhvervsprofil
- Arbejdspladsbehov
- Interesse i forskellige former for coworking-faciliteter
- Overvejelser om lokalisering (fx aktuelle planer om relokalisering)
- Viden om andre aktører, der kunne være interesserede

I danske landdistrikter kan de lokalt baserede enkeltmands- og mikrovirksomheder identificeres ved brug af CVR-registeret, der siden 2014 har været offentligt tilgængeligt og søgbart. Projektansatte og fjernarbejdere er sværere at identificere, men både i henhold til de internationale erfaringer og eksemplerne fra Klitmøller og Bornholm er det freelancerne og mikrovirksomheder, der udgør kernegruppen. Undersøgelser af denne art kan enten gennemføres lokalt eller gennem samarbejder på regionalt niveau. I lokalsamfundene har man ofte et indgående kendskab til hinanden, og det er blandt andet almindeligt, at foreningsrepræsentanter, LAG-koordinatorer m.v. har et konkret kendskab, som med fordel kan inddrages i kortlægningen.

I et nationalt perspektiv er det i højere grad relevant, at forfølge et bredere vidensgrundlag om de geografiske implikationer af arbejdslivets forandring og arbejdsmarkedets omstrukturering. Mere konkret kan det på tværs af by og land være relevant at undersøge omfanget, arten og lokaliseringen af freelance-, projekt-, hjemme- og fjernarbejde. Dette kan gøres med særlig fokus på den voksende gruppe af puslespilsarbejdere, dvs. arbejdstagere, som sammensætter deres arbejdsliv og levegrundlag af forskelligartede elementer – fx freelance-arbejde i regi af egen virksomhed, deltidsansættelse på fast eller midlertidig basis, og projektansættelser på fuld tid.

6.3.2 IDENTIFICERING AF AKTØRER

Fremme af coworking i danske landdistrikter beror på identificering og mobilisering af de aktører, som skal løbe coworking-stederne i gang. De potentielle brugergrupper står helt centralt i denne sammenhæng, hvilket yderligere understreger det væsentlige i at få identificeret dem præcist og detaljeret. Men derudover kan der på nationalt, regionalt og lokalt plan peges på en række andre offentlige, private og civile aktører, som kan indtage kapacitetsopbyggende roller. Nedenstående oversigt skitserer de mest relevante aktører og deres hidtidige, samt mulige roller.

1. Offentlige aktører:

- (a) Kommuner: Kommunerne er helt centrale aktører i coworking som led i bosætnings- og erhvervsfremme. 49 % af kommunerne nævner i deres erhvervsudviklingsstrategier 'kontorfællesskaber, udviklingsparker, m.v. som indsastområder' (KL, 2014). Kommunernes planlægning kan sikre, at der i lokalsamfundene identificeres relevante bygninger, og at der skabes muligheder for, at coworking-funktioner kan indpasses. Bright Park Bornholm er et eksempel på samlokalisering af erhvervsfremme og coworking, hvor kommunen stiller lokaler til rådighed for både coworkere og mindre virksomheder.
- (b) LAG'er: De lokale aktionsgrupper er strategisk placeret imellem offentlige myndigheder og civilsamfundet. De ved hvad der rører sig i lokalområderne og har samtidig adgang til ressourcer, både gennem LAG-midlerne og deres tætte samarbejde med kommunerne. LAG'ernes udviklingsstrategier kan

specifikt omhandle coworking, hvis LAG'erne ønsker dette, og man kan også i samarbejde med andre aktører, herunder lokalrådene, bidrage til at udpege egnede områder og mulige bygninger. Det var LAG Thy-Mors der finansierede konceptudviklingen omkring Cowork Klitmøller.

- (c) Regionerne: Især i forhold til vidensgrundlaget kan regionerne (i regi af de regionale vækstfora) spille en rolle ved at igangsætte kortlægninger af landdistrikternes puslespilsarbejdere. Region Nordjylland var fra 2012 til 2014 lead partner i interreg-projektet Micropol, som indsamlede erfaringer og viden fra 10 forskellige EU-landes forsøg med fjernarbejderhuse i perifere områder. Regionernes væksthustategier kan omfatte coworking med tilknytning til de strategiske tematikker, som er styrende i vækststrategierne. Det handler eksempelvis om sundhed, energi, fødevarerudvikling og turisme.
- (d) Diverse offentlige institutioner: Det kan overvejes om landdistriktsbaserede coworking-steder kan spille en rolle i udflytningen af offentlige arbejdspladser. Det er således en mulighed at anvende dem som fjernarbejderhuse for offentlige medarbejdere og skabe tættere samspil mellem lokale aktører og statslige myndigheder. Det nævnes ofte som en mangel i forbindelse med udflytningsplanerne, at institutionerne forankres for dårligt i lokalområderne; coworking-steder kan muligvis indgå som en del af løsningen.

2. **Private aktører:**

- (a) Kommercielle operatører: Internationalt driver en række kommercielle aktører coworking-steder enten som deciderede kæder eller i form af franchises. Disse er oftest storbylokaliserede. Spørgsmålet er om det kan blive profitabelt for dem at drive landdistriktsbaserede coworking-steder.
- (b) Virksomheder med hjemme- og fjernarbejde: Landdistriktsbaserede coworking-steder kan også fungere som fjernarbejderhuse for arbejdstagere med ansættelse i diverse private virksomheder. Erfaringerne fra coworking-steder kan fx kombineres med erfaringer fra Pendlerhuset i Brønderslev, som indgik i Micropol-projektet.
- (c) Det lokale erhvervsliv: Coworking-stedernes potentielle udviklingsmæssige gevinster for lokalområdet afhænger af, hvordan coworkerne integreres i den lokale økonomi. Skabelsen af et konstruktivt samspil med det øvrige lokale erhvervsliv fremstår på den baggrund som en central udfordring. Der kan eventuelt arbejdes på at indlejre coworking-steder i eksisterende virksomheder, som har ekstra plads og lyst til at skabe nye relationer. BPBs Boost Camp initiativ er et eksempel på, hvordan coworkernes kompetencer kan komme det øvrige lokale erhvervsliv til gode.

- (d) Digitale platforme for freelancere: Der findes en række digitale platforme, som formidler kontakt mellem freelancere og kunder. Nogle er internationale (fx Freelancers og BidWilly) imens andre er danske (fx journalistforeningens freelance-platform). Fremfor at udvikle nye digitale løsninger kan der arbejdes aktivt med de eksisterende platforme. Disse overvejelser bør indgå i udviklingen af lokale coworking-koncepter med henblik på at sikre translokale relationer. Platformene kan eventuelt benyttes til at fremme coworking-stedernes synlighed som dynamiske miljøer for freelancere i landdistrikterne.

2. **Civilsamfundet:**

- (a) Det lokale foreningsliv: I de fleste lokalsamfund i danske landdistrikter spiller foreningslivet en central og aktiv rolle. Det er derfor også naturligt, at coworking-stedernes lokale integration blandt andet foregår gennem engagement i denne sammenhæng. Det kan dels foregå gennem coworkernes individuelle involvering i foreningslivet og dels ved at coworking-stedet som organisation bakker op om lokale aktiviteter, blandt andet ved at foreningerne får adgang til de særlige kompetencer som arbejdsfællesskabet råder over, og inviteres til arrangementer og events.
- (b) Fagforeninger: Der findes endnu ikke specialiserede fagforeninger, som varetager freelancernes interesser. Både Dansk Journalistforbund og HK har dog etableret grupper for freelancere (henholdsvis Freelancegruppen og Freelancer.dk). Også andre fagforeninger har sat fokus på gruppen. Etableringen af passende arbejdssteder for freelancere i form af fx coworking-steder, er én af de interesser fagforeningerne kan tænkes at ville engagere sig i på vegne af deres freelancere.
- (c) Interessegrupper: Landdistrikternes interesser varetages af en række organisationer, som kan have interesse i at spille en rolle i bestræbelserne på at udvikle og etablere coworking-steder i danske landdistrikter. Det drejer sig fx om organisationer som Landdistrikternes Fællesråd og foreningen Landsbyerne i Danmark.
- (d) Diverse fonde: Realdania har gennem en efterhånden længere årrække sat fokus på landdistriktsudvikling, mest markant gennem projektet Stedet Tæller. Fondens visioner stemmer i den sammenhæng tæt overens med idéen om udvikling af coworking-steder i landdistrikterne. Dette understreges af Realdanias involvering i Cowork Klitmøller, som dog også viser, at græsrodderne har brug for et kommunalt mellemlid, hvis de organisatorisk skal kunne håndtere samarbejde med en fond af Realdanias størrelse og kompleksitet. Andre fonde har også interesser inden for området, men med andre vinkler og perspektiver.

6.3.3 EGENEDE LOKALITETER OG BYGNINGER

Coworking-stedernes funktion og integration i lokalområdet afhænger i udstrakt grad af deres geografiske placering. Samtidig stiller brugergruppens arbejdsmæssige behov en række krav til lokaler, bygninger og lokalisering. Disse behov varierer og afhænger således af den lokale brugergruppes konkrete sammensætning. Uanset hvad er adgang til bredbånd dog et grundlæggende behov. Lokaliseringen afhænger derudover især af de lokalt bosatte brugeres bopæl og af tilgængeligheden for deltids- og gæstebrugere, som kommer udefra. Kortlægningen af den potentielle brugergruppe er altså et essentielt værktøj i forhold til at udpege de mest velegnede lokaliseringer. Ved Cowork Klitmøller er målgruppen for deltids- og gæstebrugere især de surfere, som hvert år valfarter til områdets mange surfspots i kortere eller længere perioder. Klitmøller har i mange år været centrum for disse aktiviteter og det var derfor den oplagte lokalisering, også når den faste brugergruppes bopæl tages i betragtning.

I forhold til konkrete bygninger er det værd at være opmærksom på landdistrikternes eksisterende fysiske faciliteter. Integrationen i lokalområdets daglige liv kan i nogle tilfælde hjælpes på vej gennem samlokalisering med andre faciliteter, der allerede fungerer som lokale mødesteder. Mange steder er der i forvejen en stor overkapacitet af lokaler, som der er en interesse i at udnytte. Det kan dreje sig om skoler, forsamlingshuse, idrætshaller, dagligvare- og detailhandel, mv. Samlokaliseringen kan enten komme til udtryk i egentlige multifunktionelle huse eller i en placering i umiddelbar nærhed til eksisterende mødesteder. Erfaringer med samlokalisering kan hentes i den internationale forskningslitteratur, hvor især de multifunktionelle huse med coworking og borgerservice i de franske landdistrikter er værd at skele til. Men også BPBs erfaringer med samlokalisering af erhvervsfremmeaktører og coworking er værd at have med i overvejelserne.

Strukturelle forandringer i landdistrikterne har desuden over en årrække skabt en situation, hvor der er en relativt omfattende ledig bygningsmasse, som både er ejet af kommunerne og af private. På regionalt eller nationalt niveau kan det derfor være relevant at undersøge, hvor der findes ubenyttede fysiske faciliteter, som (1) gennem bygningernes indretning og stand er velegnede til coworking og (2) er lokaliseret fordelagtigt i forhold til infrastruktur, tilgængelighed og brugergrupper. Det kan dreje sig om overflødiggjorte statslige bygninger, og indsatsen kan med fordel kædes sammen med den igangværende udflytning af statslige arbejdspladser (fx gennem samlokalisering med udflyttede statslige funktioner). Men det kan også være kommunale bygninger eller private ejendomme som står ubrugt hen. Samlokalisering med uddannelses- og sundhedsinstitutioner kan også komme på tale.

6.4 LOKAL FORTOLKNING OG FORANKRING

6.4.1 EJERSKABS- OG ORGANISERINGSMODELLER

Der er grundlæggende tre modeller for organisering og ejerskab at vælge imellem: (1) kommercielle coworking-steder, (2) græsrodsbaserede coworking-steder, og (3) offentlige coworking-steder (se afsnit 3.4.4). Det er tvivlsomt om de kommercielle operatører på nuværende tidspunkt er klar til at investere i landdistriktsbaserede coworking-steder, men muligheden kan være værd at undersøge. Det kan med tiden blive mere relevant, hvis det viser sig, at der kan etableres profitable forretningsmodeller. De græsrodsbaserede og offentlige modeller kan i den forbindelse spille en væsentlig rolle i forhold til at skabe evidens for, at coworking-steder i landdistrikterne kan være økonomisk bæredygtige. Cowork Klitmøllers beslutning om at trække sig ud af Realdania-projektet Stedet Tæller betyder, at coworking-stedet nu er selv-finansieret og drives på almindelige markedsvilkår. Projektets udvikling i de kommende år, kan derfor være med til at give vigtige fingerpeg i denne sammenhæng.

Potentialet i offentlige coworking-steder ser først og fremmest ud til at ligge i muligheden for samlokalisering med forskellige offentlige funktioner. Udfordringen består i at skabe multifunktionelle huse, hvor der rent faktisk genereres synergi-effekter mellem de forskellige elementer. Erfaringerne fra de franske telecentre viser, at dette kan lade sig gøre mellem coworking og borgerservice-funktioner, fordi huset dermed naturligt opnår status som lokalt mødested. Udviklingen af telecentre er sket som del af en politisk målsætning om decentralisering af den kommunale og regionale borgerservice i landdistrikterne, og samtidig skabe bedre rammer og muligheder for udvikling af det lokale erhvervsliv. I kølvandet på den kommunale centralisering efter kommunalreformen i Danmark kan denne agenda også blive relevant i danske kommuner. Dog er det i en dansk sammenhæng nødvendigt at afklare, hvordan en sådan agenda kan forfølges i overensstemmelse med kommunalfuldmagten. BPB er dog et eksempel på, at coworking kan etableres i offentligt regi. På trods af de mange organisatoriske og økonomiske vanskeligheder illustrerer casen, at der kan være potentiale i samlokalisering af kommunal erhvervsfremme og coworking.

6.4.2 GENERELLE PRINCIPPER OG LOKALE FORTOLKNINGER

Der er en stor variation af aktiviteter, som i dag går under betegnelsen coworking eller nært beslægtede begreber. Det betyder, at det i alle tilfælde er nødvendigt at forholde sig præcist til, hvilke former for coworking man ønsker at udvikle. Lokalt udviklede coworking-koncepter, som tager højde for de lokale forudsætninger og er tilpasset de involverede aktørers interesser er at foretrække. Det betyder dog ikke, at de enkelte coworking-projekter nødvendigvis skal starte fra bunden. Der kan således formuleres nogle grundlæggende principper, som er relevante for landdistriktsbaserede coworking-steder i Danmark mere generelt. Rationalet i at fremme udviklingen af coworking i landdistrikterne er at forsøge at indfri de udviklingspotentialer, som er opridset i afsnit 6.2. De generelle principper, som er skitseret i nedenstående punkter, knytter sig derfor til disse potentialer:

- **Værts- og matchmakingfunktioner:** Coworking-steder adskiller sig fra konventionelle kontorfællesskaber gennem deres eksplicitte fokus på opbygning af samarbejdsrelationer og fællesskab blandt brugerne. Det bør komme til udtryk gennem velovervejede mekanismer designet til at foranledige samarbejde og fællesskab. Landdistriktsbaserede coworking-steder i Danmark, bør altså i alle tilfælde udvikle værts- og matchmakingfunktioner til at varetage denne opgave. Funktionen kan varetages gennem uddelegering blandt brugergruppens kerne eller gennem tilknytning af en eller flere personer, der udelukkende beskæftiger sig med værtskab og matchmaking. Derudover kan funktionen komme til udtryk i forskellige teknologiske løsninger, som sikrer muligheden for kontakt og interaktion mellem stedets brugere, også når de ikke er fysisk til stede. Dette kan involvere alt fra oprettelse af relevante grupper på sociale medier til udvikling og implementering af skræddersyede IT-løsninger, som dækker det enkelte coworking-steds særlige behov. Det afgørende er, at de forskellige elementer i værts- og matchmakingfunktionen er sammenhængende og gennemtænkt i forhold til stedets specifikke visioner og mål.
- **Fleksibilitet:** Uanset om den potentielle brugergruppe er snæver eller bred, så er der tale om personer med varierende behov, som ydermere forandres over tid. Coworking-stedet skal være i stand til at imødekomme puslespilsarbejdernes mobile, sammensatte og omskiftelige arbejdsliv gennem fleksible løsninger, dels hvad angår faciliteter og dels hvad angår brugernes rolle i arbejdsfællesskabet. Sidstnævnte kan fx handle om, at brugernes tilstedeværelse kan variere fra fuld tid over deltid til perioder, hvor de slet ikke er til stede. Især i forbindelse med coworking-steder, hvor værtsfunktionen er delt mellem en gruppe af kernebrugere, er der behov for en afklaring af, hvordan disse varierende rytmer og skift i brugernes individuelle arbejdsliv håndteres, i forhold til deres rolle i fællesskabet. Denne afklaring bør indgå i et nedskrevet koncept eller en drejebog for coworking-stedet, som kan være åben for løbende forhandling blandt kernebrugere.
- **Lokalt integrerede og brugerdrevne arbejdsfællesskaber:** For at øge chancerne for at coworking-steder rent faktisk udvikler sig til mere end ressourcebesparende deling af fysiske faciliteter, er det vigtigt, at de først og fremmest udvikles på græsrodsniveau. Offentlige myndigheder kan med fordel spille en faciliterende rolle, men bør som udgangspunkt ikke involvere sig direkte i udvikling og drift af de enkelte coworking-steder. For at engagere sig helhjertet har græsrodderne behov for ejerskab og uafhængighed. Selvbestemmelse og uafhængighed er også en forudsætning for løbende at kunne sikre fleksibilitet i stedets udvikling og drift. For at realisere coworking-stedernes lokale udviklingspotentiale bør coworkerne desuden integreres i lokalsamfundet. Coworking-stedet må ikke blive et isoleret og eksklusivt rum for de højtuddannede vidensarbejdere. Det skal være åbent og inviterende i

relation til den øvrige lokalbefolkning. Dette kan imødekommes gennem både de fysiske og sociale rammer.

Med udgangspunkt i disse generelle principper kan lokale aktører mere præcist formulere deres egne fortolkninger af coworking-begrebet i form af koncepter, der kan fungere som retningslinjer og drejebøger for coworking-stedets udvikling og drift. Cowork Klitmøllers konkrete konceptudvikling i Klitgaard & Johnsen (2014) kan fungere som inspiration og rettesnor i denne sammenhæng (se også afsnit 4.3).

6.4.3 MATCHMAKING OG IVÆRKSÆTTERKULTUR

Forløsnings af de udviklingsmæssige potentialer i landdistriktsbaseret coworking, afhænger af hvorvidt det lykkes at forankre og integrere coworkerne i lokalsamfundets erhvervs- og foreningsliv. Herigennem kan der potentielt tilføres nye kompetencer i erhvervslivet, og nye ildsjæle i foreningslivet. Coworking-stederne kan således give en dobbelt udviklingsmæssig gevinst: for det første gennem deres rolle i tiltrækning og fastholdelse af højtuddannede vidensarbejdere, og for det andet gennem mobiliseringen af brugernes kompetencer, kapaciteter og netværk i den lokale udviklingsindsats. Men de nødvendige tætte, dynamiske og konstruktive relationer opstår ikke af sig selv.

Begge case-studier viser, at det dobbelte bidrag til den lokale landdistriktsudvikling er et realistisk mål. I begge tilfælde er der således markante eksempler på brugere, som gennem deres erhvervsmæssige aktiviteter engagerer sig mere eller mindre direkte i fremme af lokaludviklingen. I nogle tilfælde som konsulenter og drivkræfter i udarbejdelsen af forskellige former for lokale udviklingsplaner, og i andre tilfælde ved at anvende deres erhvervsmæssige kompetencer til opgaver, der på anden vis styrker det lokale erhvervsliv.

I Klitmøller kommer det direkte engagement til udtryk gennem coworkernes løbende involvering i udviklingen af Cold Hawaii, udarbejdelse af udviklingsplan for landsbyen Klitmøller, og konsulentopgaver for Thisted Kommune i forbindelse med Realdania-projektet Stedet Tæller. Tilsvarende har coworkere ved BPB været involveret i udviklingsarbejdet omkring Bright Green Island, hvor huset som helhed også er tiltænkt en central rolle. På den mere indirekte front har brugere ved Cowork Klitmøller leveret centrale elementer i det grafiske udtryk, som anvendes i produkter med tilknytning til Cold Hawaii (fx en særlig Cold Hawaii øl fra Thisted Bryghus).

Ved BPB er Boost Camp et godt eksempel på, hvordan coworkernes kompetencer kan komme det øvrige lokale erhvervsliv til gode. Men realiseringen af disse potentialer afhænger af coworking-stedets aktive integration i lokalsamfundet. Det kræver åbenhed fra begge sider og anledninger til at mødes, både med bestemte formål for øje og under mere uformelle omstændigheder. Facilitering af denne integration bør altså indtænkes i etableringen af både sociale og fysiske rammer for coworking. Der er behov for matchmaking, som på to niveauer faciliterer (1) samarbejde og udveksling af viden,

erfaringer og netværk mellem husets brugere, og (2) relationer mellem coworkerne og andre lokale aktører.

6.5 SOCIALE OG FYSISKE RAMMER

6.5.1 COWORKERNES SOCIALE RAMMER

Med tanke på coworking i danske landdistrikter kan de sociale rammer med fordel anskues i to aspekter: for det første de interne sociale rammer i arbejdsfællesskabet, som er afgørende for hvordan dagligdagen kommer til at fungere, og for det andet de sociale rammer og aktiviteter, der forbinder arbejdsfællesskabet med det omkringliggende lokalsamfund.

Den eksisterende coworking-litteratur giver empirisk underbyggede bud på, hvordan den ønskede interne dynamik mellem coworkerne bedst skabes. Litteraturen lægger i den sammenhæng særlig vægt på værtsfunktionen. Det handler om at holde styr på husets daglige drift og sørge for at både brugere og gæster føler sig velkomne. Værtsfunktionen kan varetages af en ansat receptionist eller af en kernegruppe af brugere, der påtager sig et fælles ansvar for opgaven. Derudover kan funktionen også med fordel have et digitalt aspekt, hvor brugerne får adgang til fx kontaktoplysninger og kompetenceprofiler om de øvrige brugere. I forhold til de eksterne relationer er det først og fremmest vigtigt at skabe anledninger, hvor coworkerne og øvrige lokale aktører mødes. Det er således en fordel, hvis brugergruppen indeholder coworkere, som ikke bare har været bosat i området gennem længere tid, men også har involveret sig aktivt i foreningslivet og lokalsamfundets offentlige liv. Som eksempler på, hvordan coworking-stedet derudover kan facilitere mødet mellem lokalsamfund og coworkere kan nævnes Cowork Klitmøllers åbne frokoster og månedlige fredagsbar.

Selvbestemmelse, uafhængighed og ejerskab er nøgleord i forbindelse med de sociale rammer. I modsætning til mange konventionelle arbejdspladser er sammenhængskraften blandt coworkerne ikke givet gennem tilknytning til en virksomhed med fælles formål og målsætninger. Coworkerne forfølger som udgangspunkt deres individuelle mål, men kan i perioder også være tilknyttet projekter, der gennemføres i samarbejde med andre brugere. Optimal drift af coworking-stedet afhænger altså af, at der hele tiden tages hensyn til brugergruppens aktuelle behov. Disse forandres over tid og imødekommes bedst ved at brugerne selv er med til at tage de nødvendige beslutninger. I den sammenhæng kan det imidlertid være nødvendigt at skelne mellem forskellige kategorier af brugere:

- **Faste fuldtidsbrugere:** benytter huset på daglig basis og har oftest en fast kontorplads. Dette er coworking-stedets kernegruppe.
- **Stabile deltidsbrugere:** benytter typisk stedet et par dage om ugen i et relativt stabilt mønster.

- **Ustabile deltidsbrugere:** har en fast tilknytning til stedet, men benytter det i en mere varierende rytme: intensivt i nogle perioder og mere sporadisk i andre.
- **Sæsonbaserede fuldtidsbrugere:** benytter stedet på daglig basis, men kun i bestemte perioder af året, fx sommermånederne. Det drejer sig typisk om deltidsbeboere, som ellers har bopæl i en større by.
- **Gæstebrugere:** besøgende i lokalområdet med behov for et sted at arbejde under deres ophold. Deres tilstedeværelse kan variere fra en halv dag til flere intensive uger.

Det er nødvendigt at definere relativt faste rammer for, hvilke privilegier og forpligtelser i form af fx medbestemmelse og adgang til faciliteter, der knyttes til de forskellige bruger kategorier. Brugergruppernes adgang til huset kan med fordel administreres digitalt og udgør et væsentligt element i værtsfunktionen. Digitale løsninger giver også forskellige muligheder for online booking-systemer. Dette er især relevant for coworking-steder med mange gæstebrugere, og deltidsbrugere med behov for stor fleksibilitet i adgangen til faciliteter.

6.5.2 DEN FYSISKE INDRETNING AF COWORKING-STEDET

Indretningen af et coworking-sted afhænger både af brugernes behov og de konkrete muligheder, der er givet af lokalisering og bygninger. Coworking-stedets koncept udmøntes blandt andet gennem de fysiske rammer og faciliteter, så det er vigtigt at indtænke indretningen i forbindelse med konceptudvikling. Brugernes behov bør have førsteprioritet, men relationerne til coworking-stedets omverden bør også indtænkes. Hvis huset udelukkende består af kontorfaciliteter og andre arbejdsorienterede lokaler, er mulighederne for, at coworking-stedet kan udvikle sig til et mødested i lokalsamfundet således ikke optimale. Muligheden for at huse udadvendte og inviterende aktiviteter kan altså med fordel være en del af overvejelser omkring indretning. Ved BPB blev der i en periode drevet café i lokaler omkring husets hovedindgang, hvilket gav både lokale beboere og besøgende i Nexø en anledning til at benytte stedet uden at have et arbejdsrelateret ærinde. Ved Cowork Klitmøller bliver coworking-stedet efter ombygning samlokalisert med en bed & breakfast. Denne henvender sig primært mod surfere, og udendørsarealerne indrettes som et centralt element i landsbyens offentlige rum.

Også selve arbejdsfaciliteterne hænger nøje sammen med den konkrete brugergruppes sammensætning. Fordelingen mellem de forskellige typer af brugere (faste, deltids- og gæstebrugere) har således betydning for, hvilken balance mellem faste og midlertidige kontorpladser der bør sigtes efter. Og eftersom brugergruppens sammensætning må forventes at forandre sig over tid er det også nødvendigt at sikre en vis grad af fleksibilitet i den fysiske indretning. Men brugergruppens branche- og aktivitetsmæssige sammensætning har også stor betydning. Der kan således være stor forskel på hvilke former for arbejdsstationer, der er nødvendige for at dække coworkernes forskelligartede aktiviteter. Nogle kan have brug for plads til telefonsamtaler og møder, imens andre har

brug for ro til intensive skriveopgaver. Det kan således være nødvendigt med forskellige zoner som coworkerne roterer imellem alt efter deres aktuelle behov.

For vidensarbejdere i kontorbaserede funktioner er disse udfordringer imidlertid ikke meget anderledes end på den konventionelle arbejdsplads, hvor virksomhedens medarbejdere også har forskellige behov, som imødekommes gennem arbejdspladsens indretning. Udfordringerne er anderledes når brugergruppen også omfatter coworkere i mere håndværksprægede og kreative funktioner. Det kan medføre markant afvigende krav til indretningen og de tilgængelige faciliteter. Ved Cowork Klitmøller er de varierende behov imødekommet ved, at de kontorbaserede coworkere sidder i én del af huset, imens de to grafiske designere i brugergruppen har indrettet et kombineret kontor, værksted og showroom i en anden del af huset med separat indgang. Ved BPB, giver samlokaliseringen med møbelfabrikkens øvrige erhvervslokaler, udvidede muligheder for adgang til både kontor- og værkstedsfaciliteter. Der er et stort potentiale i at udvikle kreative løsninger, som kan være med til at skabe dynamiske miljøer, hvor coworkere med forskellige branchetilknytninger, funktioner og kompetencer er samlokaliseret.

7 KONKLUSION

7.1 INDLEDNING

Denne undersøgelse er det første forsøg på at kaste lys over, hvilken rolle coworking og coworking-steder kan spille i dansk landdistriktsudvikling. Den bygger på et omfattende internationalt litteraturstudie og to danske case-studier, som giver et indblik i nogle af de første erfaringer, der er gjort med coworking i danske landdistrikter. I dette afsnit opsummeres rapportens vigtigste resultater i henhold til undersøgelsens to hovedformål: (1) at klarlægge potentielle udviklingsgevinster forbundet med coworking i danske landdistrikter, og (2) at komme med bud på, hvordan en udviklingsindsats til fremme af landdistriktsbaserede coworking-steder kan tage sig ud. Sidstnævnte udfoldes gennem en række konkrete anbefalinger, som bygger på en syntese af de internationale erfaringer fra litteraturstudiet og de danske erfaringer fra de to case-studier.

7.2 COWORKING-STEDER OG LANDDISTRIKTSUDVIKLING

De udviklingsmæssige gevinster ved fremme af coworking-steder i danske landdistrikter, knytter direkte an til igangværende forandringer på og af arbejdsmarkedet. Freelance-, projekt-, og fjernarbejde bliver mere og mere udbredt på bekostning af den permanente tilknytning til en bestemt arbejdsplads. For en voksende andel af arbejdstagere bliver arbejdslivet mere mobilt, sammensat og omskifteligt. I kernen af denne gruppe findes 'puslespilsarbejderne', som løbende sammensætter deres levegrundlag med brikker bestående af forskelligartede projekter, opgaver og ansættelser. De ernærer sig således som freelancere med egen virksomhed, gennem projektansættelser af varierende form og varighed, og gennem forskellige former for deltidsansættelser.

Fra et rumligt og stedsligt perspektiv giver denne gruppes fremvækst sig udtryk i en omkalfatring af forholdet mellem arbejdssted og arbejdsliv. Puslespilsarbejderne har som udgangspunkt ikke en fast tilknytning til et bestemt arbejdssted eller en bestemt organisation, men er i langt højere grad henvist til selv at skabe de fysiske rammer omkring deres eget arbejdsliv. Det har mange af dem gjort ved at etablere coworking-steder, hvor en gruppe af puslespilsarbejdere finder sammen om at skabe og drive et alternativt arbejdssted, der kan indfri de nye behov, som et forandret arbejdsliv medfører. Det drejer sig om materielle behov som fx adgang til kontorplads, frokostordning og IT-faciliteter, men også om immaterielle behov som fx kollegial sparring, adgang til professionelle netværk og sociale aktiviteter på arbejdspladsen.

Puslespilsarbejderne kan som gruppe kategoriseres som attraktive bosættere, da de ofte er højtuddannede, kreative og driftige. Deres afkobling fra den konventionelle arbejdsplads betyder, at deres arbejdsliv ikke i samme grad er knyttet sammen med virksomhedernes lokaliseringsmønstre. De kan i princippet henlægge deres arbejdsliv helt eller delvist til andre lokaliteter, herunder landdistrikterne. Det skaber nye muligheder for bosætning og erhvervsudvikling i disse områder. Udviklingsstrategisk kan disse

muligheder forfølges ved at fremme etablering og udvikling af de nye arbejdssteder, som puslespilsarbejderne har brug for.

7.3 UDFORDRINGER OG ANBEFALINGER

Fremme af coworking-steder i de danske landdistrikter er forbundet med en række udfordringer, som både handler om etablering og drift. Hvordan kan etableringsprocessen understøttes og hvordan kan der skabes levedygtige modeller for driften af et coworking-sted? Nedenstående anbefalinger skitserer de væsentligste udfordringer og giver et bud på, hvordan de bedst imødekommes:

1. **Udfordring:** Den eksisterende viden om de potentielle brugergrupper, herunder især puslespilsarbejderne, er utilstrækkelig i forhold til at kunne implementere en målrettet og effektiv udviklingsindsats. **Anbefaling:** Der bør gennemføres omfattende statistiske og kvalitative kortlægninger af denne voksende gruppe af arbejdstagere: Hvor bor de? Hvem er de? Hvilke arbejdsstedsbehov har de? Hvad er deres bosætningspræferencer? Denne viden anvendes til at identificere de bedste lokaliseringer af nye coworking-steder, og afgøre hvilken type coworking-sted, der er behov for i forskellige områder.
2. **Udfordring:** Den eksisterende viden om coworking-steder er primært koncentreret omkring konventionelle kontorbaserede erhverv. **Anbefaling:** Der bør gennemføres målrettede undersøgelser og analyser af behovene blandt potentielle brugere i andre branchesammenhænge. Det gælder især de kulturelle, kreative og håndværksprægede erhverv, som i forvejen er forholdsvist velrepræsenterede i landdistrikterne i form af kunstnere, kunsthåndværkere, designere, mv. Analyserne kan også fokusere på eventuelle synergieffekter, som følge af samlokalisering af brugere fra forskellige brancher. Det er også relevant at se på, om coworking har relevans for arbejdstagere på fx sundhedsområdet.
3. **Udfordring:** Etableringen af et coworking-sted er forbundet med en række udgifter, som skal finansieres. De primære etableringsudgifter fordeler sig på lokal konceptudvikling, leje/køb af egnede bygninger, samt indretning af lokaler. **Anbefaling:** Der bør skabes klarhed over hvordan og hvorfra der kan hentes økonomisk støtte til etablering af coworking-steder i landdistrikterne. LAG-midlerne er den mest oplagte eksisterende pulje, og kan eventuelt kombineres med den kommunale og regionale erhvervsfremmeindsats, samt midler fra private fonde. Kriterier for tildeling af etableringsstøtte kan med fordel tage udgangspunkt i følgende: coworking-steder som (1) er tilpasset de lokale forudsætninger i form af (a) den potentielle brugergruppe (fast bosatte kombineret med potentielle tilflyttere, deltidsbeboere og gæstbrugere), (b) lokalsamfundets geografi, infrastruktur og faciliteter, og (c) de eksisterende relationer og fællesskaber blandt potentielle brugere; (2) er græsrodsbaserede med udgangspunkt i den potentielle brugergruppe, men også med relationer til

lokalsamfundets øvrige fællesskaber og erhvervsliv, og gerne til lignende miljøer andre steder; (3) etableres på grundlag af et fleksibelt koncept med mekanismer, der sikrer mulighed for løbende tilpasning på baggrund af (demokratiske) beslutninger i brugergruppen; og (4) indeholder en gennemtænkt værts- og matchmakingfunktion, som opbygger og udvikler relationer (a) indbyrdes mellem brugerne, (b) mellem coworking-stedet og lokalsamfundet, og (c) translokalt med andre coworking-steder.

4. **Udfordring:** Arbejdsmarkedets forandringer kommer i stigende grad til udtryk i mere mobile, sammensatte og omskiftelige arbejdsliv, som udfordrer den udviklingspolitiske indsats i forhold til bosætning og erhvervsfremme i landdistrikterne. **Anbefaling:** Der er behov for en udviklingspolitisk nytænkning, hvor der arbejdes aktivt med skabelse og udvikling af translokale videns- og arbejdsfællesskaber på tværs af grænserne mellem land og by. Bosætning og erhvervslokalisering bør i højere grad opfattes som midlertidige, delvise og translokale processer. Det betyder konkret, at der arbejdes med facilitering af deltidsbeboelse og -lokalisering gennem fx fjernarbejde, mobile virksomhedskoncepter og sæsonbaseret relokalisering. Særligt i det nye landskab af mikrovirksomheder og hypermobile vidensarbejdere, er der et uudnyttet potentiale for at skabe ny aktivitet i landdistrikterne.
5. **Udfordring:** Landdistrikterne er præget af ledige bygnings- og arealressourcer imens coworking-stederne har behov for egnede lokaler. **Anbefaling:** Landdistrikternes eksisterende fysiske faciliteter og i særdeleshed den ledige bygningsmasse, kan med fordel anskues i et coworking-perspektiv. Velegnede, ubenyttede bygninger på fordelagtige placeringer bør identificeres og om muligt stilles til rådighed for interesserede coworkere eller andre med interesse i etablering af et coworking-sted.
6. **Udfordring:** Coworking har gennemgået en eksplosiv udvikling i løbet af de seneste 10 år, men størstedelen af aktiviteterne har været koncentreret i de største byer. **Anbefaling:** Byernes coworkere bør mobiliseres i arbejdet med at fremme coworking i landdistrikterne. En kortlægning af byernes kommercielle og græsrodsbaserede coworking-steder, kan således udgøre et vigtigt skridt på vejen imod identificering og mobilisering af aktører med kompetencer, erfaringer og engagement i forhold til etablering, udvikling og drift af coworking-steder. De kan både mobiliseres som sparringspartnere for landdistriktsbaserede coworking-projekter, og som iværksættere af deres egne coworking-steder i landdistrikterne.
7. **Udfordring:** Mobilisering og fastholdelse af en kritisk masse af brugere er den største udfordring i forhold til at skabe coworking-steder, som er levedygtige i et længere tidsperspektiv. **Anbefaling:** En kritisk masse af brugere er både nødvendig for coworking-stedernes økonomiske levedygtighed og for at skabe et dynamisk og inspirerende miljø, hvor coworkerne benytter sig af mulighederne

for deling af netværk, viden, kompetencer og erfaringer. Dette opnås bedst ved at fokusere på et mix af faste brugere, deltidsbrugere og gæsteburgere, som alle er væsentlige. De faste brugere skaber kontinuitet og er kulturbærende elementer i arbejdsfællesskabet, imens gæster og deltidsbrugere skaber dynamik og løbende kommer med input udefra, som kan berige arbejdsfællesskabet yderligere. Samarbejde mellem coworking-sted, kommunal erhvervsfremme og diverse turismeaktører kan spille en nøglerolle, i forhold til mobilisering af disse forskelligartede brugergrupper.

8. **Udfordring:** Forløsningen af coworking-stedernes mulige udviklingsgevinster afhænger af, at der skabes et dynamisk og velintegreret samspil mellem coworking-stedet og det lokale erhvervs- og foreningsliv. **Anbefaling:** Coworkerne og coworking-stederne kan blive dele af det lokale erhvervsnetværk, men også bidrage til at udvikle dette. Det er almindeligt, at borger- og erhvervsforeningerne afholder erfa-grupper, arrangementer m.v., og at de er krumtap i meget af det sociale liv, herunder i samarbejde med idrætsorganisationer og andre foreninger. Karakteren af samspillet mellem coworkerne og de lokale ressourcer og institutionelle strukturer, vil være i høj grad stedsafhængigt.

8 REFERENCER

Litteratur

- Adamsons, L., Baltina, I., Judrupa, I., Senfelde, M., Vitola, A. (2013) Overview on the Smart Work Centres in Europe. Riga: Institute of National and Regional Economy.
- Aguiton, C., Cardon, D. (2007) The Strength of Weak Cooperation: an Attempt to Understand the Meaning of Web 2.0. *Communications & Strategies*. 65(1). 51-65.
- Andersen, K.V., Lorentzen, M. (2009) *Den danske kreative klasse: Hvem består den af? Hvor bor den? Hvad betyder den for det danske samfund?* Århus: Klim.
- Asheim, B., Boschma, R., Cooke, P. (2011) Constructing Regional Advantage: Platform Policies Based on Related Variety and Differentiated Knowledge Bases. *Regional Studies*. 45(7). 893-904.
- Assenza, P. (2015) If you build it will they come? The influence of spatial configuration on social and cognitive functioning and knowledge spillover in entrepreneurial co-working and hacker spaces. *Journal of Management Policy and Practice*. 16(3). 35-48.
- Bailey, D.E., Kurland, N.B. (2003) A review of telework research: findings, new directions, and lessons for the study of modern work. *Journal of Organizational Behaviour*. 23. 383-400.
- Baltina, I. (2012) *Overview on European policies on telework*. Riga: Institute of National and Regional Economy.
- Baracsi, M., Moran, J., Nesgaard, I.M., Perfetti, A., Holm, J.R. (2015) *Micropol – Smart Work Centres in Non-Metropolitan Areas: Policy Recommendations*. Interreg IVC, European Union.
- Benkler, Y. (2006) *The Wealth of Networks. How Social Production Transforms Markets and Freedom*. New Haven: Yale University Press.
- Blakstad, S.H. (2015) Work isn't where it used to be. In: Ropo, A., Salovaara, P., Sauer, E., De Paoli, D. (eds) *Leadership in Spaces and Places*. Cheltenham: Edward-Elgar.
- Bosworth, G. (2010) Commercial counterurbanisation: an emerging force in rural economic development. *Environment & Planning A*. 42. 966-981.
- Botsman, R., Roger, R. (2011) *What's mine is yours: The rise of collaborative consumption*. New York: Harper Collins.
- Bouncken, R.B., Reuschl, A.J. (2016) Coworking-spaces: how a phenomenon of the sharing economy builds a novel trend for the workplace and for entrepreneurship. *Review of Managerial Science*. 1-18.
- Business Center Bornholm (2013) *Bornholm. Bright Green Island*. Rønne: Business Center Bornholm.
- Butcher, T. (2013) Coworking: locating community at work. *2013 ANZAM Conference*. Hobart, december 2013.
- Capdevila, I. (2013a) Typologies of Localized Spaces of Collaborative Innovation. *Social Science Research Network*. 25.06.2013.

Capdevila, I. (2013b) Knowledge dynamics in localized communities: coworking spaces as microclusters. *Social Science Research Network*. 09.12.2013

Capdevila, I. (2014) Different Inter-Organizational Collaboration Approaches in Coworking Spaces in Barcelona. *Social Science Research Network*. 15.08.2014.

Chesbrough, H., Vanhaverbeke, W., West, J. (eds) (2006) *Open Innovation. Researching a New Paradigm*. Oxford: Oxford University Press.

Clark, M.A. (2000) *Teleworking in the Countryside: Home-Based Working in the Information Society*. Aldershot: Ashgate.

Colleoni, E., Chiappini, L. (2015) Reputation is not trust! The different functions of online and offline proximity. *Digital Polis: An International Colloquium*. Paris, 29-31. januar 2015.

Cowie, P., Thompson, N., Rowe, F. (2013) *Honey Pots and Hives: Maximising the potential of rural enterprise hubs*. Newcastle: Centre for Rural Economy.

Ettliger, N. (2016) The governance of crowdsourcing: Rationalities of the new exploitation. *Environment & Planning A*. 0(0). 1-19.

Florida, R. (2002) *The Rise of the Creative Class*. Harper Business.

Foertsch, C. (2011a) The Coworker's Profile. Hentet 02.06.2016 fra <http://www.deskmag.com/en/the-coworkers-global-coworking-survey-168>

Foertsch, C. (2011b) Coworking in Big Cities vs. Small Towns. Hentet 02.06.2016 fra <http://www.deskmag.com/en/big-city-vs-small-town-coworking-182>

Fuzi (2015) Co-working Spaces for Promoting Entrepreneurship in Sparse Regions: The Case of South Wales. *Regional Studies, Regional Science*. 2(1). 462-469.

Gandini, A. (2015) The Rise of Coworking Spaces: A Literature Review. *Ephemera: Theory & Politics in Organization*. 15(1). 193-205.

Gertler, M.S. (2003) Tacit Knowledge and the Geography of Context, or The Undefinable Tacitness of Being (There). *Journal of Economic Geography*. 3(1). 75-99.

Gertler, M.S. (2008) Buzz without being there? Communities of practice in context. In: Amin, A., Roberts, J. (eds) *Community, Economic Creativity, and Organization*. Oxford: Oxford University Press.

Granovetter, M.S. (1973) The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*. 78(6). 1360-1380.

Herslund, L. (2012) The Rural Creative Class: Counterurbanisation and Entrepreneurship in the Danish Countryside. *Sociologia Ruralis*. 52(2). 235-255.

Johns, T., Gratton, L. (2013) The Third Wave of Virtual Work. *Harvard Business Review*. Januar-Februar 2013. 2-9.

- Klitgaard, M.L., Johnsen, R. (2014) *Matchmakingzone Klitmøller*. Klitmøller: RJohnsen og LAG Thy-Mors.
- Larsen, M.B. (2016) Et essentielt værktøj. *Bornholms Tidende*. 27.01.2016
- Leighton, P., Brown, D. (2013) *Future Working: The Rise of Europe's Independent Professionals*. London: Professional Contractors Group.
- Lund, J., Baun, T., Bruun, R., Borgen, I. (2011) *Den kreative klasse i Klitmøller*. Thisted: MOLLY-THY.
- Malecki, E.J. (2003) Digital Development in Rural Areas: Potentials and Pitfalls. *Journal of Rural Studies*. 19(1). 201-214.
- Merkel, J. (2015) Coworking in the City. *Ephemera: Theory & Politics in Organization*. 15(1). 121-139.
- Micropol (2015) *Final Project Report: Micropol – Smart Work Centres in Non-Metropolitan Areas*. Interreg IVC, European Union.
- Mitchell, C.J.A., Madden, M. (2014) Re-thinking commercial counterurbanisation: Evidence from rural Nova Scotia, Canada. *Journal of Rural Studies*. 36. 137-148.
- Moriset, B. (2010) Developing the digital economy in France's rural regions: a new era for telecenters? *Association of American Geographers Annual Meeting*. Washington, 14-18. april 2010.
- Moriset, B. (2011) Developing the digital economy in French rural regions? A critical assessment of telecenters. *Networks and Communication Studies*. 25(3-4). 249-272.
- Moriset, B. (2014) Building New Places of the Creative Economy. The Rise of Coworking Spaces. *2nd Geography of Innovation Conference*. Januar 2014.
- Neilson, B., Rossiter, N. (2008) Precarity as a Political Concept, or, Fordism as Exception. *Theory, Culture & Society*. 25(7-8). 51-72.
- Pallot, M., Trousse, B., Senach, B., Scapin, D. (2010) Living Lab Research Landscape: From User Centred Design and User Experience towards User Cocreation. *First European Summer School 'Living Labs'*. Paris, august 2010.
- Parrino, L. (2015) Coworking: Assessing the Role of Proximity in Knowledge Exchange. *Knowledge Management Research & Practice*. 13. 261-271.
- Plehn-Dujowich, J. (2010) A theory of serial entrepreneurship. *Small Business Economics*. 35(4). 377-398.
- Rus, A., Orel, M. (2015) Coworking: A Community of Work. *Teorija in Praksa*. 52(6). 1017-1038.
- Salovaara, P. (2015) What can the coworking movement tell us about the future of workplaces? In: *Ropo, A., Salovaara, P., Sauer, E., De Paoli, D. (eds) Leadership in Spaces and Places*. Cheltenham: Edward-Elgar.
- Sarasvathy, S.D., Menon, A.R., Kuechle, G. (2013) Failing firms and successful entrepreneurs: serial entrepreneurship as a temporal portfolio. *Small Business Economics*. 40. 417-434.

Schürmann, M. (2013) *Coworking Space. Geschäftsmodell für Entrepreneure und Wissensarbeiter*. Wiesbaden: Springer Gable.

Skuras, D., Meccheri, N., Moreira, M.B., Rosell, J., Stathopoulou, S. (2005) Entrepreneurial human capital accumulation and the growth of rural businesses: a four-country survey in mountainous and lagging areas of the European Union. *Journal of Rural Studies*. 21. 67-79.

Spinuzzi, C. (2012) Working Alone Together: Coworking as Emergent Collaborative Activity. *Journal of Business and Technical Communication*. 26(4). 399-441.

Taylor, C.F. (2015) *Coworking: Crafting Lives Alongside Eachother*. Phd-afhandling. Louisiana State University.

Thuesen, A.A., Ditlevsen, S.E. (2015) *Lokale udviklingsplaner for landdistrikterne. Eksempler fra to kommuner*. Esbjerg: Center for Landdistriktsforskning og LandLabDK.

Transform Research (2011) *Potential for the delivery of Work Hubs in six Devon market and coastal towns*. Exeter: Transform Research Consultancy.

Uda, T. (2013) What is Coworking? A Theoretical Study on the Concept of Coworking. *Discussion Paper, Series A*. No. 2013-265.

Uda, T., Abe, T. (2015) A Descriptive Statistics on Coworking Spaces in Japan. *Discussion Paper, Series A*. No. 2015-297.

Van den Broek, W. (2013) Toward a digital urban exodus. Hentet 02.06.2016 fra <http://www.deskmag.com/en/26-03-13-toward-a-digital-urban-exodus>

Vestviden (2014) *Lokale Udviklingsplaner. Konkret udviklingsværktøj eller?* Lemvig: VESTviden.

Waters-Lynch, J., Potts, J., Butcher, T., Dodson, J., Hurley, J. (2016) *Coworking: A Transdisciplinary Overview*. Melbourne: RMIT University.

Welch, J. (2012) The Power of Collaboration. *The IEDC Economic Development Journal*. 11(4). 36-41.

Young, N. (2006) Distance as a hybrid actor in rural economies. *Journal of Rural Studies*. 22. 253-266.

Medier

Danmarks Radio. 30.08.2012. Møbelfabrikken får sat stolen for døren.
Fx: Berlingske Business. 15.07.2012. Buldrer bølgen forbi Thy?

Websites

Bright Park Bornholm (2015) Hentet 22.02.2016 fra ^[1]_{SEP}<http://www.brightparkbornholm.dk>

Cowork Klitmøller Blog (2015) Hentet 22.02.2016 fra ^[1]_{SEP}<http://www.cowork-klitmoller.dk/blog/>

Deskmag (2015) The History of Coworking In a Timeline. Hentet 16.02.2016 fra <http://www.tiki-toki.com/timeline/entry/156192/The-History-Of-Coworking-Presented-By-Deskmag>

Devon Work Hubs (2016) Hentet 02.06.2016 fra <https://www.devonworkhubs.co.uk>

The Coworking Wiki (2014) Rural Coworking. Hentet 17.02.2016 fra <http://wiki.coworking.org/w/page/42355006/Rural%20Coworking>

Statistisk materiale

Deskwanted (2013) The Global Coworking Census 2013. Hentet 24.05.2016 fra <http://www.zonacoworking.es/2013/02/27/censo-global-sobre-coworking-2013-por-deskwanted/>

The Global Coworking Survey (2015) The Growth of Coworking Spaces. Hentet 18.01.2016 fra <http://coworkingsurvey.com>

DST (2016) Beskæftigede med hjemmearbejde efter køn, alder, hyppighed og tid (AKU 603). Hentet 05.03.2016 fra <http://www.statistikbanken.dk/statbank5a/default.asp?w=1440>

Interviews

Benthe Boesen & Troels Schwarz. Faste brugere og medstiftere af Cowork Klitmøller. Interviewet 23.02.2016 i Klitmøller.

Frank Eriksen. Lejer ved Bright Park Bornholm, ejer af Mindgap og medstifter af Konnect. Interviewet 02.03.2016 i Nexø.

Hans Jørgen Jensen. Lejer ved Bright Park Bornholm og formand for LAG Bornholm. Interviewet 02.03.2016 i Nexø.

Bente Johansen. Formand for Den Erhvervsdrivende Fond Bright Park Bornholm og byrådsmedlem i Bornholms Regionskommune. Interviewet 03.03.2016 i Nexø.

Rasmus Johnsen. Medejer, bruger og medstifter af Cowork Klitmøller. Interviewet 22.02.2016 i Klitmøller.

Trine Skammelsen. Midlertidig bruger ved Cowork Klitmøller og medejer af Second City. Interviewet 24.02.2016 i Klitmøller.

Martin Thaulow. Lejer ved Bright Park Bornholm og indehaver af Good People. Interviewet 03.03.2016 i Nexø.

Mette Tiensuu. Bruger og medstifter af Kontorklubben ved Bright Park Bornholm. Interviewet 02.03.2016 i Nexø.

Daniel. Midlertidig bruger ved Cowork Klitmøller. Interviewet 23.02.2016 i Klitmøller.

Peter & Gorm. Iværksættere med opstartslokaler ved Bright Park Bornholm. Interviewet 03.03.2016 i Nexø.